

colloquium-journal

ISSN 2520-6990

Międzynarodowe czasopismo naukowe

**Earth sciences
Medical sciences
Biological sciences
Pedagogical sciences
Philological sciences
Sociological sciences**

№7(166) 2023

Część 1

colloquium-journal

ISSN 2520-6990

ISSN 2520-2480

Colloquium-journal №6 (165), 2023

Część 1

(Warszawa, Polska)

Redaktor naczelny - **Paweł Nowak**
Ewa Kowalczyk

Rada naukowa

- **Dorota Dobija** - profesor i rachunkowości i zarządzania na uniwersytecie Koźmińskiego
- **Jemielniak Dariusz** - profesor dyrektor centrum naukowo-badawczego w zakresie organizacji i miejsc pracy, kierownik katedry zarządzania Międzynarodowego w Ku.
- **Mateusz Jabłoński** - politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki.
- **Henryka Danuta Stryczevska** – profesor, dziekan wydziału elektrotechniki i informatyki Politechniki Lubelskiej.
- **Bulakh Iryna Valerievna** - profesor nadzwyczajny w katedrze projektowania środowiska architektonicznego, Kijowski narodowy Uniwersytet budownictwa i architektury.
- **Leontiev Rudolf Georgievich** - doktor nauk ekonomicznych, profesor wyższej komisji atestacyjnej, główny naukowiec federalnego centrum badawczego chabarowska, dalekowschodni oddział rosyjskiej akademii nauk
- **Serebrennikova Anna Valerievna** - doktor prawa, profesor wydziału prawa karnego i kryminologii uniwersytetu Moskiewskiego M.V. Lomonosova, Rosja
- **Skopa Vitaliy Aleksandrovich** - doktor nauk historycznych, kierownik katedry filozofii i kulturoznawstwa
- **Pogrebnaya Yana Vsevolodovna** - doktor filologii, profesor nadzwyczajny, stawropolski państwowy Instytut pedagogiczny
- **Fanil Timeryanowicz Kuzbekov** - kandydat nauk historycznych, doktor nauk filologicznych. profesor, wydział Dziennikarstwa, Bashgosuniversitet
- **Aliyev Zakir Hussein oglu** - doctor of agricultural sciences, associate professor, professor of RAE academician RAPVHN and MAEP
- **Kanivets Alexander Vasilievich** - kandydat nauk technicznych, profesor nadzwyczajny Wydział Agrotechnologii i Transportu Drogowego, Państwowy Uniwersytet Rolniczy w Połtawie
- **Yavorska-Vitkovska Monika** - doktor edukacji, szkoła Kuyavsky-Pomorsk w bidgoszczu, dziekan nauk o filozofii i biologii; doktor edukacji, profesor
- **Chernyak Lev Pavlovich** - doktor nauk technicznych, profesor, katedra technologii chemicznej materiałów kompozytowych narodowy uniwersytet techniczny ukraiны „Politechnika w Kijowie”
- **Vorona-Slivinskaya Lyubov Grigoryevna** - doktor nauk ekonomicznych, profesor, St. Petersburg University of Management Technologia i ekonomia
- **Voskresenskaya Elena Vladimirovna** doktor prawa, kierownik Katedry Prawa Cywilnego i Ochrony Własności Intelektualnej w dziedzinie techniki, Politechnika im. Piotra Wielkiego w Sankt Petersburgu
- **Tengiz Magradze** - doktor filozofii w dziedzinie energetyki i elektrotechniki, Georgian Technical University, Tbilisi, Gruzja
- **Usta-Azizova Dilnoza Ahrarovna** - kandydat nauk pedagogicznych, profesor nadzwyczajny, Tashkent Pediatric Medical Institute, Uzbekistan
- **Oktay Salamov** - doktor filozofii w dziedzinie fizyki, honorowy doktor-profesor Międzynarodowej Akademii Ekoenergii, docent Wydziału Ekologii Azerbejdżańskiego Uniwersytetu Architektury i Budownictwa
- **Karakulov Fedor Andreevich** – researcher of the Department of Hydraulic Engineering and Hydraulics, federal state budgetary scientific institution "all-Russian research Institute of hydraulic Engineering and Melioration named after A. N. Kostyakov", Russia.
- **Askaryants Wiera Pietrowna** - Adiunkt w Katedrze Farmakologii, Fizjologia. Taszkencki Pediatryczny Instytut Medyczny. miasto Tasz kent

    SlideShare

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

«Colloquium-journal»

Wydawca «Interdruk» Poland, Warszawa
Annopol 4, 03-236

E-mail: info@colloquium-journal.org
<http://www.colloquium-journal.org/>

CONTENTS

BIOLOGICAL SCIENCES

Denisenko O. S.

INDICATORS OF QUALITATIVE AND QUANTITATIVE DEVELOPMENT OF PHYTOPLANKTON, ZOOPLANKTON AND ZOOBENTHOS COMMUNITIES IN SOME RIVERS OF THE REPUBLIC OF CRIMEA 4

MEDICAL SCIENCES

Melenko S.R., Melnyk K.V., Senyshyn Kh.V.

LIME BORELIOSIS: MODERN PROBLEM OF INFECTOLOGY 8

Сухомейло Д. О., Рейзвіх О. Е., Шнайдер С. А., Кленовська С. В.,

ВПЛИВ НИЗЬКОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ ВІТАМІНОМ Д НА ОРГАНІЗМ ДІТЕЙ РІЗНОГО ВІКУ 14

Sukhometylo D. O., Reyzvikh O.E., Shnaider S. A., Klenovska S. V.

THE EFFECT OF LOW VITAMIN D SUPPLY ON THE BODY OF CHILDREN OF DIFFERENT AGES 14

Melenko S.R., Randiuk Yu.O., Komar O.B., Kropatnytska Ya.V.

DEPRESSION AND POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER IN THE NEW CORONAVIRUS INFECTION 22

Melenko S.R., Prokopchuk A.I., Yurchenko A.S.,

DELTA HEPATITIS VIRUS: MODERN VIEWS OF THE PROBLEM 25

Шуригайло А.І., Ясніковська С.М.

ВПЛИВ МІОМИ НА НАСТАННЯ ВАГІТНОСТІ ЖІНКИ 28

Shurigailo A.I., Yasnikovska S.M.

IMPLIED MYOMI TO THE CURRENT VAGINATION OF A WOMAN 28

EARTH SCIENCES

Бяшимов А., Ишанов М., Бердиева А., Озбеков Н.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ ТУРКМЕНИСТАНА 30

Byashimov A., Ishanov M., Berdiyeva Ay., Ozbekov N.

SOME ASPECTS OF ENVIRONMENTAL SAFETY IN THE OIL AND GAS INDUSTRY OF TURKMENISTAN 30

PEDAGOGICAL SCIENCES

Гановська К.М., Білюк О.Г.

ВИКОРИСТАННЯ ТРВЗ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ТВОРЧОГО ЗВ'ЯЗНОГО ВИСЛОВЛЮВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗНМ ІІІ РІВНЯ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ 32

Ganovska K.M., Bilyuk O.G.

VIKORISTANNY TRVZ TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF BEGINNERS OF CREATIVE CONNECTIVITY IN CHILDREN OF THE SENIOR PRESCHOOL VIKU ZNM ІІІ RIVNYA IN THE MINDS OF REMOTE TEACHER 32

Тимченко А. А., Дар'я Н. М.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ 35

Tymchenko A.A., Darya N.M.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF DIGITAL LITERACY OF YOUNGER STUDENTS 35

Тимченко А. А.

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 39

Tymchenko A.A.

CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL READINESS OF THE FUTURE TEACHER FOR PROFESSIONAL ACTIVITY 39

Філімонова Т.В.

НАСТУПНІСТЬ МІЖ ДОШКІЛЬНОЮ І ПОЧАТКОВОЮ ЛАНКАМИ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ 1-ГО КЛАСУ ЦІЛІСНОГО СПРИЙНЯТТЯ НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ 43

Filimonova T.V.

CONTINUITY BETWEEN PRESCHOOL AND PRIMARY ELEMENTS OF EDUCATION IN THE PROCESS OF FORMING A COMPREHENSIVE PERCEPTION OF THE ENVIRONMENTAL WORLD IN FIRST-GRADE STUDENTS 43

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Демичева А.В. ДИСКРИМІНАЦІЙНІ ІДЕОЛОГІЇ: ЯК –ІЗМИ ВИЗНАЧАЮТЬ НАШІ ДІЇ	47
Demicheva A. V. DISCRIMINATORY IDEOLOGY: HOW ISMS DETERMINE OUR ACTIONS	47
Измайлов М. НЕЗАВИСИМЫЕ КАНДИДАТЫ И НЕЗАВИСИМЫЙ КАЗАХСТАН: ГЛАВНАЯ ОСОБЕННОСТЬ ВЫБОРОВ В ПАРЛАМЕНТ	49
Izmailov M. INDEPENDENT CANDIDATES AND INDEPENDENT KAZAKHSTAN: THE MAIN FEATURE OF PARLIAMENTARY ELECTIONS	49

PHILOLOGICAL SCIENCES

Gultakin A.A. UNITY OF FORM AND CONTENT IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJANI FREE VERSE	51
Гюльтекин А.А. ЕДИНСТВО ФОРМЫ И СОДЕРЖАНИЯ В РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ СВОБОДНОЙ ПОЭЗИИ (ВЕРЛИБР)	51
Suleymanova Kh.E. THE PECULIARITIES OF THE FUNCTIONAL INTERACTION OF PARTS OF SPEECH IN MODERN ENGLISH	57
Сулейманова Х.Э. ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ	57
Алескерова Е.И. КОНЦЕПЦИЯ ЧЕЛОВЕКА В ТВОРЧЕСТВЕ О.ГЕНРИ	61
Alaskarova Ye.I. THE CONCEPT OF A HUMAN IN O.HENRY'S ACTIVITY	61
Көшімова Б.Ә. МАҢҒЫСТАУ ТОПОНИМИЯСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ ЖАЙЫ	67
Koshimova B.A. ABOUT THE STUDY OF TOPONYMS OF MANGYSTAU	67
Кошимова Б.А. КОНЦЕПТ КАСПИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ	70
Koshimova B.A. THE CONCEPT OF THE CASPIAN SEA IN ARTISTIC DISCOURSE	70

BIOLOGICAL SCIENCES

УДК 574.58

Denisenko O. S.

JSC «Azovo-Chernomorsky Scientific Center of Fishery Researches»

INDICATORS OF QUALITATIVE AND QUANTITATIVE DEVELOPMENT OF PHYTOPLANKTON, ZOOPLANKTON AND ZOOBENTHOS COMMUNITIES IN SOME RIVERS OF THE REPUBLIC OF CRIMEA

Abstract.

Within the framework of this work, the results of monitoring studies conducted by specialists of the Azov-Black Sea Scientific Center for Fisheries Research LLC in the period 2021-2022 on the study of qualitative and quantitative indicators of the development of communities of phytoplankton, zooplankton and zoobenthos organisms of water bodies on the territory of the Republic of Crimea are considered.

As a result of the research, the current state of the species diversity of hydrobionts was studied for the first time on a large number of water bodies, seasonal and annual indicators of the abundance and biomass of phytoplankton, zooplankton and zoobenthos organisms were obtained.

Keywords: phytoplankton, zooplankton, zoobenthos, abundance, biomass, seasonal dynamics, water bodies.

Material and methods of research

Sampling was carried out in the winter, spring, summer and autumn periods starting from January 2021 to September 2022 separately for each fishery water body on the territory of the Republic of Crimea.

Standard methods were used to collect and process samples, as well as to determine the taxonomic affiliation and biomass of hydrobionts [1-4].

Also, the previously obtained stock hydrobiological and ichthyological data of the Azov-Black Sea Scientific Center for Fisheries Research LLC, registered by the Federal Service for Intellectual Property in the form of databases, were used: "Database of modern species composition of ichthyofauna and spatial distribution of ichthyoplankton, juvenile and adult fish in freshwater bodies of the Azov-Black Sea and Volga-Caspian fisheries basins" and "Database of indicators of the current state of hydrobiological communities of phytoplankton, zooplankton and zoobenthos of water bodies of the Azov-Black Sea and Volga-Caspian fisheries basins" [5-6].

Research results

As a result of the research, the current state of the species diversity of hydrobionts in the following water bodies on the territory of the Republic of Crimea has been studied. Long-term seasonal and annual indicators of the abundance and biomass of phytoplankton, zooplankton and zoobenthos organisms were obtained.

The current species diversity of hydrobionts is the result of the action of factors of continental and regional (hydrological features, isolation, nature of biotopes, etc.) scales that form a specific community of many species potentially associated with each individual type of biotope.

In addition to these factors, a fundamental change in the structural characteristics of aquatic communities is caused by various forms of economic activity, which are currently among the most priority.

Geographical isolation and climate features of the Crimean peninsula have a significant impact on the formation of the water balance of the region. The moisture

supply of most of its territory is unsatisfactory, and only the area of the Main Crimean mountain range is sufficiently water-supplied, because it is here that the vast majority of water sources are located and almost all the rivers of the peninsula originate.

In this regard, the hydrographic network in the Crimea is extremely unevenly developed, namely, in the flat part of the peninsula, you can find spaces devoid of permanent and temporary watercourses, and in the mountainous, on the contrary, small rivers and streams are often found.

The natural watercourses of the Crimea are divided into several hydrological areas:

- rivers of the western part of the northern macroscline of the Crimean Mountains flowing into the Black Sea: Alma, Kacha, Belbek, Chernaya and Western Bulganak;

- rivers of the southern macroscline flowing into the Black Sea: Uchan-Su, Derekoika, Avunda, Ulu-Uzen Alushtinsky, Demerdzhi, Ulu-Uzen Vostochny, Anduz, Uskut, Shelen, Raven, Taraktash, streams Kiziltashy, Otuz, etc.;

- rivers of the eastern part of the northern macroscline of the Crimean Mountains flowing into Sivash: Salgir (with tributaries: Zuya, Burulcha, Beshterek, Biyuk-Karasu), Indol, East Bulganak, Chorokh-Su;

- beams and dry rivers of the plain Crimea: Chatyryk, Vorontsovka, Samarchik, Green, Steel, Pobednaya, Mironovka, Guards, Sudzhilka. There are also groups of salt lakes, the largest of which is Lake Sasyk-Sivash;

- gullies of the Kerch Peninsula: Sukhaya, Samarli and the Melek-Chesme River.

The group of rivers of the western part of the northern macroscline of the Crimean Mountains flowing into the Black Sea includes the most significant rivers of the peninsula in terms of length and water content – Western Bulganak, Alma, Kacha, Belbek and Chernaya. Taking into account tributaries with a length of more than 5 km, the number of rivers included in this group increases to 50. Their total length is 701 km, the

density of the river network is 0.28 km / km². The sources of the rivers are located on the north-western slopes of the main ridge of the Crimean Mountains, then the rivers flow from east to west almost parallel to each other. Up to about the middle of their course, they have a character typical of mountain streams (except for the Western Bulganak River). The valleys of the rivers in the upper reaches are V-shaped, narrow, their slopes are dissected by numerous gullies and tributaries. Then the rivers enter the zone of the Crimean foothills, crossing the inner ridge of the Crimean Mountains, they made peculiar valleys in them, the so-called "gates", the Chernaya River forms a 16-kilometer canyon. In the lower reaches of the river valleys are box-shaped, with gentle slopes. The areas of the basins of the main rivers are about 500-600 km², their length is 40-60 km, the average width is 5-10 km, the largest is 15-20 km. The upper parts of the basins, which are the main area of river feeding, are located in the upper parts of mountain ranges composed of Upper Jurassic karst limestone with heights of 1300-1400 m. All the main tributaries of the river take over the first 20 km. The tributaries here have the character of mountain streams, stormy and high-water after heavy rains and low-water during the inter-war period. Tributaries in the middle and lower parts are almost absent.

The rivers of the southern macroscline of the Crimean Mountains within the Southern coast of Crimea differ in small basin sizes — from 20 to 50 in the western to 75-100 km² in the eastern part of the district. There are 60 rivers in total, of which 28 are the main ones. The total length of all rivers is 429.1 km, the main ones are 254.4 km. The total area of the catchment basins is 1047.7 km², and the density of the river network is 0.41 km/km². The western, most dissected part of the Southern slope of the Main Ridge, where the greatest amount of precipitation falls, is also distinguished by the most developed river network. Water flows begin here after the confluence of a whole network of ravines, in the upper reaches of which there are karst springs. The slopes of rivers and gullies are very significant. Thus, the slope of the Uchan-Su rivers is 183 m/km, Derekoika 152 m/km, Avunda 193 m/km. The rivers here have a great eroding force — the upper reaches of the rivers are cluttered with boulders and boulders, the river valleys in the upper reaches are narrow, in the form of gorges, then they gradually expand, acquiring a trapezoidal shape in the lower reaches, the floodplains are narrow and are available only in the lower reaches. The final sections of the rivers before flowing into the Black Sea have an alluvium thickness of about 20-30 m. The largest rivers are Uchan-Su, Derekoika, Avunda, Putamis, Ulu-Uzen, Demerdzhi, Vostochny Ulu-Uzen, Uskut, Taraktash, Otuz. Two reservoirs have been built for the water supply of Alushta — on the Ulu-Uzen — Izobilnenskoye river with a volume of 13.25 million tons. m³ and Kutuzovskoye on the Demerdzhi River — with a volume of 1.11 million m³.

In the area of the north-eastern slopes of the Main ridge of the Crimean Mountains, 26 rivers originate, of which nine belong to the main ones.

The rivers and gullies of the steppe Crimea and the Kerch Peninsula have much in common. They are low-

water, and their channels are also used to divert collector-drainage waters. In the plain Crimea, the length of all rivers, gullies and ravines is 904 km, the main ones are 615.8 km, the total area of catchment basins is 7338.9 km², the density of the network is 0.123 km/km². The small rivers Chatyrlyk, Vorontsovka, Samarchik flow into the Karkinit Bay, while the Tselinnaya, Mironovka, Pobednaya, Green, and Steel rivers flow into the Sivash.

At the very tip of the Main ridge of the Crimean Mountains, the Baibuga River originates. The length of the river is 20 km, the catchment area is 111 km². The Baibuga flows through the territory of the city of Feodosia and flows into the Gulf of Feodosia. Observations of the water content of the river were conducted only during 1946. The water measuring post closed the catchment area of 54.5 km². The observed average water consumption was 0.35 m³/s. A Sandy beam with a length of 12 km and a catchment area of 37.6 km² flows into the western part of the Feodosiya Bay.

The gullies and dry rivers of the plain Crimea and the Kerch Peninsula are currently being used as a collector-drainage network for the drainage of drainage waters from irrigated lands to the seas and lakes. The channels of many of them are straightened and elongated. More than 12 thousand hectares of land in these areas are allocated for rice checks, and more than 8 thousand are occupied by reservoirs, ponds and other artificial reservoirs, which is more than a third of their total area.

In the structure of phytoplankton of the water bodies under consideration, diatoms, blue-green and green algae reached the greatest quantitative development, which determined the maxima of its abundance and biomass. In the spring season, the species composition is dominated by diatoms. In summer, with an increase in water temperature, the specific gravity of individual groups of phytoplankton is redistributed. Blue-green algae begin to occupy a dominant position, accounting for up to 90% of the phytoplankton biomass. This is followed by green and diatoms. The remaining systematic groups, taken together, do not exceed 1-20%.

According to published data, 119 species of microalgae from 31 genera and 15 families have been identified in the phytoplankton of the rivers of Crimea. The species richness per 1 thousand km² in the Steppe Crimea is 6.3 species, which is 6 times lower than in the Mountainous Crimea (39.7 species). The floristic study of green, red, charophytes and some other groups of algae in the reservoirs of the steppe part of the Crimea, as well as in the reservoirs of the entire Crimean peninsula, was not carried out. According to previous studies, the zooplankton of the Crimean rivers is poor both in qualitative and quantitative terms and is represented by widespread species — *Acanthocyclops vernalis*, *A. viridis*, *Macrocyclus albidus*, *Paracyclops affinis*, *Chydorus sphaericus*, etc. As a rule, among the crustaceans living in rivers, predators dominate the ecological group of filtrators.

The bottom population of small rivers of Crimea (zoobenthos) has been studied fragmentally. 180 species of benthic invertebrates out of 11 have been registered in the streams of the mountainous and foothill

zones of Crimea. In all rivers, the core of benthic fauna is a litreophilic complex of organisms, and insect larvae and gammarids belong to the dominant groups. Currently, the list of insects whose aquatic phase or full life cycle is associated with water includes 204 species. They are divided into groups as follows: dragonflies – 37, springflies – 10, mayflies – 18, coleoptera – 41, hemiptera – 23, reticulate – 1, brooks - 46 and diptera – 28 species. Most of the insect species live in water-courses with a steady flow of water, many of them are

rheobiont psychophilic forms – indicators of clean water.

The results of our research made it possible to significantly expand fragmentary data on the average annual abundance and biomass of phytoplankton, zooplankton and zoobenthos communities of the rivers of the Crimean Peninsula, as well as to generalize and update modern indicators of the hydrobiological state of the water bodies of the Republic of Crimea.

The research results are summarized and presented in the table below.

Table 1

Hydrobiological characteristics of communities of phytoplankton, zooplankton and zoobenthos organisms

River	Average annual indicators of phytoplankton, million cells/m ³ g/m ³	Average annual indicators of zooplankton, thousand copies/m ³ g/m ³	Average annual indicators of zoobenthos, copies/m ² g/m ²
R. Salgir	34,0	27,09	1057
	0,089	0,0218	0,5
R. Ayan	42,12	30,02	1122
	0,096	0,044	1,0
beam b/n No. 1 of the Salgir river basin	28,33	22,09	992
	0,066	0,020	0,44
beam b/n No. 2 of the Salgir river basin	22,60	21,24	1002
	0,070	0,022	0,51
R. Biyuk-Karasu	117,0	0,07	8772
	0,167	0,0012	1,3
R. Tavel	3,0	0,1	1629
	0,0092	0,0035	5,0
R. Alma	23,50	8,39	5371
	0,267	0,339	5,2
R. Maly Salgir	26,1	20,48	1166
	0,092	0,020	0,62
R. Beshterek	22,60	1,08	897
	0,082	0,0022	0,72
R. Kacha	13,0	0,17	1315
	0,192	0,00062	0,9
R. Zuya	75,60	1,42	1057
	0,203	0,0035	0,5
R. Burulcha	5,0	0,22	1887
	0,011	0,0068	5,54
R. Kuchuk-Karasu	45,60	0,40	1119
	0,217	0,0046	8,6
R. Slavyanka	28,4	20,88	1027
	0,112	0,032	0,58
R. Indole	42,20	30,44	984
	0,087	1,22	1,12
Vostochny Bulganak river	38,29	28,12	1077
	0,056	0,98	1,28
The Western Bulganak river	100,0	74,19	443
	0,142	2,97	0,91
R. Choroh-Su	82,0	0,65	1742
	0,260	0,0043	7,8
R. Mirnovka	107,22	5,88	3290
	0,614	0,446	3,22
R. Stepnaya	90,00	3,63	3100
	0,442	0,217	2,80
R. Bredok	104,22	6,110	2204
	0,12	3, 02	4,7
the beam of the Bredok river basin	77,78	2,728	1708
	0,086	1, 86	3,5

R. Belbek	27,00	0,84	1399
	0,124	0,0062	13,4
the stream of the b/n basin of the Belbek river	45,60	0,40	1291
	0,105	0,0046	8,8
R. Angara	28,44	36,01	1662
	0,144	0,032	1,28
The Yen-Sala river	12,06	7,82	628
	0,072	0,010	0,86
R. Baybuga	12,06	7,82	628
	0,072	0,010	0,86
beam b/n No. 1 of the Baibuga river basin	10,06	6,22	556
	0,055	0,0148	0,90
beam b/n No. 2 of the basin of the Baybuga river	8,22	2,28	402
	0,014	0,011	0,62
R. Samarli	90,00	3,63	3100
	0,442	0,217	2,8
The North Crimean Canal	45,88	0,42	3828
	0,218	0,046	8,9
oz.Adjigol	0,12	1,27	274
	0,008	0,88	1,01
Lake Estuary	026	1,60	202
	0,009	1,10	0,88
Karadzha beam	4,20	1,02	224
	0,008	0,016	0,26
Kiziltashsky creek	100,0	74,19	3100
	0,142	2,967	2,8
A beam without a name of the Kiziltashsky creek basin	21,2	2,40	422
	0,006	0,60	1,12
Ayan-Uzen River (Ayan-Dere)	100,0	2,6	3100
	0,142	0,65	2,8

List of literature:

1. Kutikova L.A., Starobogatov Ya.I. Determinant of freshwater invertebrates of the European part of the USSR: plankton and benthos. L.: Hydrometeoizdat, 1977. 511 p.

2. Gollerbach M. M., Kosinskaya E.K., Polyansky V.I. Determinant of freshwater algae of the USSR. M.-L.: Publishing House of the USSR Academy of Sciences, 1951. Vol. 1. 420 p.

2.Tsalolikhin S.Ya., Przyboro A.A., Kiyashko P.V., Tsiplenkina I.G., Berezina N.A., Ivanova L.V., Gontar V.I., Tumanov D.V., Kurashov E.A., Stepanyants S.D., Bogatov V.V., Soldatenko E.V., Vinarsky M.V. Determinant of zooplankton and zoobenthos of freshwater waters of European Russia. Moscow, St. Petersburg, 2016. Volume 2. Zoobenthos. 510 p.

4. Implementation of state monitoring of aquatic biological resources and their habitat in the Azov-

Kuban fishery region //Materials of the educational and methodological conference for FSBI "Azcherryvod". Rostov-on-Don, 2015. 48 p.

5. Denisenko O.S., Dobritsa K.V. Database of indicators of the current state of hydrobiological communities of phytoplankton, zooplankton and zoobenthos of water bodies of the Azov-Black Sea and Volga-Caspian fisheries basins". Certificate of registration of the database. Registration number (certificate): 2022623382. Date of registration: 12.12.2022.

6. Denisenko O.S., Dobritsa K.V., Dobritsa M.O. Database of modern species composition of ichthyofauna and spatial distribution of ichthyoplankton, juvenile and adult fish in freshwater bodies of the Azov-Black Sea and Volga-Caspian fisheries basins. Certificate of registration of the database. Registration number (certificate): 2023620369. Registration date: 25.01.2023

MEDICAL SCIENCES

UDC 61

Melenko Svitlana Romanivna,
*Phd, Associate Professor of the Department of Infectious
Diseases and Epidemiology of Bukovinian State Medical University*
Melnyk Kateryna V.,
VI year student of Bukovinian State Medical University
Senyshyn Khrystyna V.
VI year student of Bukovinian State Medical University
[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-7166-8-13](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-7166-8-13)

LIME BORELIOSIS: MODERN PROBLEM OF INFECTOLOGY

Abstract.

Today there is an increasing amount of information and scientific research on the course of Lyme borreliosis (LB) in the adult population. In this article, based on the literature review, the latest data on Lyme disease, its etiology, pathogenesis, characteristic clinical symptoms are presented, as well as modern methods and innovative approaches to the diagnosis, treatment and prevention of Lyme borreliosis are described.

Keywords: Lyme borreliosis, erythema, clinic, neuroborreliosis, arthritis, atrioventricular conduction, diagnosis, antibodies, treatment, antibiotic therapy

Lyme-borreliosis, caused by spirochaetes of the *Borrelia burgdorferi* complex, is the most common tick-borne infection in Europe, including Ukraine. The nonspecific nature of many of its clinical manifestations poses a diagnostic challenge, and timely detection of cases is important for their effective treatment. The greater diversity of genotypes in Europe leads to some important differences in the clinical picture.

According to the results of research of Lviv Research Institute of Forensic Epidemiology [1] *Borrelia burgdorferi* is the cause of etiologically undiagnosed 16.7% of neurological and 20.7% of pseudo-rheumatological pathologies. A high percentage of late lesions of various systems and organs due to untimely diagnosis and treatment leads to chronicity, long-term disability, disability, and sometimes even death.

Pathogenesis

With tick saliva, the causative agent of Lyme disease penetrates the human body. From the site of penetration, borrelia enter internal organs, joints, perineural space, lymphatic formations with the blood and lymph flow. [2, p.1-28] Dying, borrelia release endotoxin, which triggers a cascade of immunopathological reactions. When the pathogen enters various organs and tissues, the immune system is irritated, which leads to a generalized and local humoral and cellular hyperimmune response. [3, pp.853-862] At this stage of the disease, antibodies are formed, first IgM and then IgG in response to the appearance of flagellar antigen of borrelia. An important immunogen in the pathogenesis is also the surface proteins Osp C, which are mainly characteristic of European strains. In case of disease progression, the spectrum of antibodies to antigens expands, leading to prolonged production of IgM and IgG. The number of CECs increases.

Immune complexes can be formed in the affected tissues, which activate the main factors of inflammation - the generation of leukotactic stimuli and phagocytosis. [Accumulation of immune complexes activates

neutrophils, which produce various inflammatory mediators, biologically active substances and enzymes that cause inflammatory and dystrophic changes in tissues. A characteristic feature is the presence of lymphoplasmacytic infiltrates, which are found in the skin, subcutaneous tissue, spleen, lymph nodes, brain, peripheral ganglia

Cellular immunity is formed as the disease progresses, with the highest reactivity of mononuclear cells in target tissues. The level of T-helper cells and T-suppressors, the index of stimulation of blood lymphocytes increases. It is established that the degree of cellular changes depends on the severity of the disease. [5, p.446-456]

Skin manifestations

Urticarial erythema. Erythema erythematosum (EE) is an early skin lesion that usually occurs a few days to weeks after a tick bite in 30 to 60% of infected individuals. The lesion begins as a spot or papule and enlarges over several days to form a red or bluish-red patch, with or without a central lumen. The leading edge is usually well defined and often intensely colored. [6, pp.76-89]. In children, ME usually occurs on the scalp, neck, and in adults - on the legs, in the groin folds. Most of the MEs observed by clinicians have a diameter of more than 5 cm. Necrosis may also occur in the center of the erythema in some cases, indicating a strong immune response. ME may be accompanied by fatigue, fever, headache, arthralgia and myalgia, but such symptoms do not indicate LB if they occur in the absence of ME [7, pp.61-65]. In a person who has not been treated with antibiotics, ME disappears spontaneously within 4-12 weeks. In some cases, spirochetes spread through the blood or lymph to other areas of the skin, resulting in an early disseminated cutaneous form of Lyme disease called erythema multiforme (EM multiplex). These changes are similar in appearance to the original form, but differ from it in smaller diameter and lack of central lumen.

Borrelial lymphocytoma. Borrelial lymphocytoma (benign lymphadenosis of the skin) is rare. It is a painless bluish-red nodule or plaque usually found on the earlobe, auricle, nipple or scrotum and is more common in children (especially on the ear) than in adults [8, p.741-747]. On histological examination [9, pp.597-700], the epidermis is unchanged and separated from the infiltrate by a narrow papillary layer - the zone of Genze. In the reticular layer of the dermis, diffuse or focal infiltration is detected, which is an accumulation of T-lymphocytes. Among T-lymphocytes there are histiocytes, macrophages, plasma cells, eosinophilic granulocytes. Direct tests often detect spirochetes in skin samples taken from the affected area.

In the absence of appropriate treatment, the lesion may persist for months, and other manifestations of LB are possible [10, pp. 515-523]. Patients with boreal lymphocytoma are usually seropositive at presentation. A small proportion of those who are initially negative usually seroconvert within a short period.

Chronic atrophic acrodermatitis. Chronic atrophic acrodermatitis (CAA) [11, pp.355-368] is almost exclusively observed in adults, mainly in women, although lesions similar to CAA have sometimes been reported in children. It is a long-term, usually progressive manifestation of LB, characterized by red or bluish-red lesions, usually on the extensor surfaces of the limbs. Over time, skin atrophy becomes more pronounced. Myoma nodules may develop on bony prominences, and sclerodermic changes may occur in atrophic skin areas.

Manifestations of the nervous system

Lyme neuroborreliosis (NB) is a predominantly acute disease that usually develops within a few weeks after infection. Depending on the duration of the symptoms, neuroborreliosis is divided into early (early NB), when symptoms last less than 6 months, and late (late NB), when symptoms persist from 6 months to several years after infection. In the early disseminated stage, symptoms of Lyme disease include: cranial nerve palsy (especially unilateral or bilateral VII pair), lymphocytic meningitis and/or encephalitis, and inflammation of nerve roots and nerves. Symptoms of late LNB include: peripheral symmetric polyneuropathy, mononeuritis, stroke symptoms, chronic encephalomyelitis and meningitis. Some patients experience cognitive impairment, memory and concentration disorders.

In adults, the disease usually occurs as meningitis, which is a direct consequence of damage to the nervous system by *B. burgdorferi*. It occurs in 5-15% of patients in the first months after infection.

Initially, the disease manifests itself as meningitis of the brain base (temporal lobes), sometimes even during the onset of ME. Symptoms include mainly moderate headache, neck pain, occipital muscle rigidity. General symptoms such as fatigue, joint and muscle pain, and sometimes fever are typical. In the first 2 weeks, the CSF analysis usually does not change. Between the 3rd week and the 3rd month after infection, symptoms of cranial nerve paralysis and radiculopathy may also occur. Together, the presence of symptoms of lymphocytic meningitis, cerebrospinal syndrome, radicular syndrome and cranial nerve palsy is called Bannwartha

syndrome [12, pp. 51-110]. This syndrome is pathognomonic for neuroborreliosis. Sometimes neuroborreliosis can be manifested by isolated meningitis, myelitis, encephalitis.

The criteria for diagnosing NB have not yet been finalized. It is assumed that at least 2 of the following 3 criteria must be met to diagnose NB:

- neurological symptoms of neuroborreliosis;
- signs of cerebrospinal fluid pleocytosis;
- detection of specific antibodies to *Borrelia* sp

produced intrathecally.

On the part of the musculoskeletal system

Lyme arthritis. Symptoms of the musculoskeletal system may appear at an early disseminated or late stage of the disease. The clinical course is recurrent with acute attacks of inflammation and periods of remission, one or several joints may be affected. Usually affects large joints: knee, ankle, hip, elbow, wrist joints, rarely small joints of hands, feet or temporomandibular joints. Massive, asymmetrical swelling of the joint, sometimes with fever and redness, can last for several weeks. Arthritis symptoms usually improve with targeted antibiotic therapy for 1-2 months. According to current recommendations, such treatment should not be repeated more than 2-3 times.

The study of the features of arthritis, despite the use of antibiotic therapy, suggests the occurrence of antibiotic-resistant arthritis, and further eradication of bacteria depends on the identification of spirochaete DNA in the synovial membrane or synovial fluid. In the absence of active infection, the use of non-steroidal anti-inflammatory drugs, intra-articular glucocorticosteroids or synovectomy is recommended.

According to Markusa Kvante and Stefana Endresa, an atypical manifestation of Lyme disease may be swelling of the metatarsals II-IV, as well as swelling of the soft tissues of the forefoot. [13, p.90]. If left untreated, the condition can persist for months or even years.

There is no single laboratory marker for the diagnosis of Lyme arthritis. High levels of IgG antibodies to *B. burgdorferi*, but one positive serological test is not enough to confirm the diagnosis. Synovial fluid analysis is recommended if possible. Granulocytic inflammation in the synovial fluid is a characteristic feature of microscopy. Direct detection of *B. burgdorferi* by culture or PCR in synovial fluid or membrane is also performed. Lyme arthritis is sometimes accompanied by bursitis.

It should be noted that Lyme arthritis is one of the rare inflammatory joint diseases in which normal laboratory parameters of inflammation, such as C-reactive protein levels and erythrocyte sedimentation rate, are often normal.

Also, the problem of borreliosis in rheumatological practice was described in their article "Rheumatic manifestations of borreliosis" [15, p.1-7] by doctors, Candidates of Medical Sciences of the State Institution "Institute of Gerontology of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine" Povoroznyuk V.V. and Dubetska G.S. They described a clinical case of the disease in patient A., who was on inpatient treatment.

The woman was hospitalized for inpatient treatment with complaints of severe general weakness, headache, mainly in the temporal region. She was also concerned about pain in the joints of the hands of both upper extremities, periodic pain in the knee and elbow joints, weakness in the upper and lower extremities, periodic spastic contractions of the neck muscles. After the examination and laboratory tests (immunological examination for detection of IgM to Borrelia burgdorferi), the diagnosis of Lyme-Borreliosis was confirmed. After treatment, the patient still had residual effects of borreliosis in the form of arthralgic and polyradicular syndrome. This patient needs long-term treatment and rehabilitation to restore her ability to work. [15,p.1-7]

Heart manifestations

Symptoms of myocardial damage are a relatively rare complication of Lyme disease, reported in 0.5-10% of cases in Europe and North America, three times more often in men than women.

Changes in the circulatory system arise mainly as a result of the spread of bacteria through blood and lymphatic vessels and are most often detected during early disseminated infection, that is, within a few days or a few months after the onset of erythema migrans. According to the literature, approximately 5% of patients with Lyme carditis becomes chronic.

The most common clinical symptom of Lyme carditis is atrioventricular (AV) block of varying intensity with a tendency to sudden progression of blockade Van der Linde, [16, pp. 8-16], who analyzed 105 cases of LC, found the presence of third-degree blockade in 49% of patients, second-degree blockade in 16%, and first-degree blockade in 12% of patients. Reports of other authors indicate the presence of first degree blockade in almost all patients. Damage to the conduction system is usually localized within the atrioventricular node, although there is evidence of rare disorders of sinoatrial, intraatrial or ventricular conduction.

The unfavorable prognostic factors were determined:

- appearance of complete blockade with slipping rhythm and wide QRS complexes,
- short episodes of asystole
- alternating blockade of the bundle of His legs

Lyme disease can also manifest arrhythmias in the form of: additional ventricular and supraventricular extrasystoles, supraventricular tachycardia and atrial fibrillation. In 2011, researchers from the pediatric clinic in Philadelphia [17, pp. 726-744] presented a heart lesion in the acute phase of Lyme disease (which is rare) in the form of nodal tachycardia in a 3-year-old girl who responded well to ceftriaxone (intravenous) treatment.

Spirochaete infestation can also lead to myocarditis, pericarditis pancarditis of mild degree, sometimes with pericardial exudate. In a small percentage of cases, the prolonged presence of spirochaetes in the heart and blood vessels leads to permanent damage to the heart muscle and, as a result, to heart failure in the form of dilated cardiomyopathy (DCM), described in Europe and Asia [7, 23, 35, 36].

Some foreign authors have demonstrated the presence of antibodies to Lyme disease in as many as 32.7%

of patients with chronic heart failure and in 11% of patients awaiting heart transplantation [23]. On the other hand, Suedkamp and colleagues, who tested biopsy samples taken from hearts explanted from people with extremely severe DCMF who underwent heart transplantation, did not detect the presence of borrelia DNA in any of the tissue samples by PCR [38].

In 2010, an unusual study by Lalošević and co-authors was published, who used transmission electron microscopy (TEM) to describe the presence of spiral bacterial structures, cell fragments (spheroplasts, filamentous structures, flagella) and fibrin deposits in the lumen of coronary vessels in the acute phase of the disease [18, pp. 249-252]. The authors suggest that the direct mechanism of myocardial cell damage in these cases is coronary microembolism and coronary microcirculation disorders, and the embolic material may be the bacterial cell itself with activated blood coagulation system.

Ocular manifestations

In 2017, Canadian scientists Balcer LJ and Wintekorn JM published an article [19, pp.108-121], where they described Lyme borreliosis as a potential cause of ophthalmic diseases, although a reliable diagnosis is difficult to establish.

It is believed that the pathogenesis of ophthalmic symptoms in the course of Lyme disease is associated with an immune response to direct infection of the eye tissues. In the examined samples taken from the vitreous, the presence of spirochaetes was noted. According to other authors, the damage to the organ of vision is an autoimmune reaction.

The disease can cause various disorders within the organ of vision, including: uveitis, neuritis and ischemic neuropathy of the optic nerve, endophthalmitis, paralysis of the oculomotor nerves and conjunctivitis. The most common symptoms in the course of the disease are: pain, decreased visual acuity, photophobia, accommodation disorders, hyperemia, purulent discharge from the conjunctiva.

Diagnosis requires detection of specific serum antibodies and exclusion of other causes. If ocular fluid is collected, PCR testing for Borrelial DNA should be considered.

Diagnostics

Lyme disease is diagnosed on the basis of epidemiological history, clinical manifestations and laboratory diagnosis. [20, pp.103-112]

The main methods of specific laboratory diagnosis of LB: microscopic (dark field microscopy), bacteriological, immunological (serological), molecular biological (polymerase chain reaction).

Serologic diagnostic methods are usually the first and often the only ancillary diagnostic measure to be used because specimens are relatively easy to obtain, laboratory testing facilities are widely available, and the tests, despite publicized difficulties and controversy, now demonstrate high sensitivity and specificity. The American scientists of the Centers for Disease Control and Prevention (CDC) recommend the use of two-level sero-logic testing for the diagnosis of borreliosis. [21, pp. 590-591].

This testing algorithm consists of performing the first level of ELISA, the test most commonly used to detect Lyme disease. ELISA detects IgM and IgG titers to *B. burgdorferi*. But because it can sometimes give false-positive results, it is not used as the sole basis for diagnosis.

If the ELISA test is positive or questionable, the second step in the serological investigation is to perform a Western blot analysis. In this two-step approach, Western blot detects antibodies to several *B. burgdorferi* proteins.

However, the limitations of antibody tests should be taken into account. [22, pp. 481-489]. On the one hand, the antibody response in the early stages of LB may be weak or absent, especially in the early manifestations of the disease. In addition, seroconversion in such patients may be absent, as early antibiotic treatment may reduce antibody production. On the other hand, a positive specific antibody response may persist for months or even years after successful treatment of the infection, so monitoring antibody titers in patients after therapy is not a reliable approach to monitor treatment success.

Technical problems that contribute to false-negative or false-positive results include the adoption of inadequate cut-off levels, the presence of cross-reactive antibodies, false-positive reactions caused by some autoimmune diseases, and inappropriate criteria for western blot interpretation. [23, pp.1008-1015; 28, pp.333-340]

Nucleic acid amplification testing using polymerase chain reaction (PCR) technology greatly assists in the detection and identification of a wide range of pathogens and can detect low copy numbers of *B. Burgdorferi* in blood, CSF, urine or synovial fluid for several weeks after infection. However, the detection of DNA by conventional PCR cannot unequivocally establish the activity of the infection. [24, pp.125-130; 27, pp.222-230.]

In addition, scientists around the world are now working on the development of new effective diagnostic methods. Thus, researchers at Tufts University School of Medicine [25] are studying a key testing area that can help clinicians diagnose diseases faster and determine the effectiveness of treatment.

In the course of their research, the scientists found that *B. burgdorferi* absorbs phospholipids directly from the human body, after which they appear on their surface. This discovery led the scientists to test whether the direct use of host phospholipids by the bacteria could make the immune system recognize them as a foreign substance and produce autoantibodies to them. It was found that both animals and patients infected with *B. Burgdorferi*, produce autoantibodies to many phospholipids. Since autoantibodies can be harmful to the host, they are tightly regulated and tend to disappear rapidly after removal of the stimulating factor is removed. Although current testing makes it difficult to diagnose reinfection or successful treatment, antiphospholipid autoantibodies - because of their rapid increase and rapid disappearance during treatment - may fill these gaps as a new complementary test.

Another discovery was made by Dr. Jinyu Shan of the University of Leicester [26]. Shan's test is based on polymerase chain reaction, the target of which is prophages, which is a genetic sequence. The scientist evaluated his new prophage-targeted test by adding small amounts of Lyme disease-causing bacteria to blood samples. Jinyu Shan found the test to be highly sensitive, detecting only one bacterial cell in 0.3 ml of blood. This suggests that the test is sensitive enough because infected patients usually have from 1 to 100 bacterial cells per 1 ml of blood. In addition, this test can successfully distinguish between early and late stages of Lyme disease and can be used to exclude the diagnosis of borreliosis in a suspected patient.

Scientists Debory K. Erkhart and Khayrettin Tuman [30, p.1-9], in their studies have shown that an important role in the diagnosis of chronic neuroborreliosis also plays the chemokine CXCL13 detected in the cerebrospinal fluid.

Treatment of LB

Treatment tactics of different forms of LB still remains an urgent, partially solved problem. [31, pp. 29-34; 32, pp. 266-269] For the most part, the evaluation of the effectiveness of treatment is limited to monitoring the disappearance of erythema without further follow-up of the patient. The disappearance of clinical signs of LB is the main criterion for treatment success, as antibodies to borrelia can persist for years.

Erythema migrans. The drug of choice is doxycycline 100 mg 2 times/

day or amoxicillin 500 mg 3 times/day or cefuroxime axetil 500 mg 2 times/day, 14-21 days. In case of allergy to the above drugs - macrolides: azithromycin on the 1st day 1.0 g/day, then 500 mg 2 times/day, clarithromycin 500 mg 2 times/day. The course of treatment is 14 days.

Lyme arthritis. [33] The drug of choice is doxycycline 100 mg 2 times/day or amoxicillin 500 mg 3 times/day, 14-30 days. If per os therapy is ineffective, a second course of parenteral antibiotic therapy: ceftriaxone 1 g 2 times/day IV, 14-28 days.

Cardiovascular system lesions In AV block of the first degree: doxycycline 100 mg 2 times/day or amoxicillin 500 mg 3 times/day per os, 21 days. In AV block of II-III degree, myopericarditis: ceftriaxone 1 g 2 times/day per os, 21 days.

Early neuroborreliosis. Facial nerve paresis: doxycycline 100 mg 2 times/day. Other manifestations: ceftriaxone 1.0 g 2 times/day, IV, 14-28 days.

Late neuroborreliosis. The drug of choice is ceftriaxone 1.0 g 2 times/day by IV, 28 days.

New treatment options should also be mentioned. Thus, in October 2021, the journal Cell [34] published an article by a group of scientists from Northeastern University College in Boston (USA) on the effectiveness of hygromycin A against borreliosis. This antibiotic was discovered in the 1950s, but has not been widely used in practice due to its low activity against gram-positive and gram-negative bacteria, which were studied at that time.

To find the necessary substance, the scientists screened extracts of Actinomycetales bacteria against *Borrelia burgdorferi*. Most of the antibiotics known

today were isolated from actinomycetes, in addition, in their previous work, the authors of this study managed to find several specific antibiotics in actinomycetes. That is why these organisms were chosen as a potential source of a new antibacterial drug. Out of 452 actinomycetes, 6 showed specific activity, and only one (*Streptomyces hygroscopicus*) was sufficiently active and selective for further studies.

As a result of the screening, a single molecule was isolated, and its structure was determined by chromatography-mass spectrometry and nuclear magnetic resonance. For scientists it was unexpected. The scientists investigated the effect of hygromycin A on mice infected with Lyme disease. After five days of intra-abdominal injections, *B. burgdorferi* was not found in the mice. Similar results were observed when administered orally. The efficacy against the pathogen was similar to broad-spectrum antibiotics, but the effect of hygromycin A on the gut microbiome of mice was significantly less compared to amoxicillin and ceftriaxone.

However, these are only the first steps in the pre-clinical evaluation of a potential drug. Further studies should show whether hygromycin A can be used in its natural form or whether it will be necessary to optimize the structure by medicinal chemistry methods to improve its properties.

Specific prevention of LB in Ukraine has not been developed. In case of a tick bite, doxycycline should be taken within 5 days if 3 days have passed since the tick bite, within 10 days - 3-5 days since the tick bite.

Also, staff scientists at the US National Institutes of Health [35] report attempts to create a vector-based 19ISP mRNA vaccine that can provide protection against Lyme disease as well as other tick-borne diseases.

Nonspecific prevention of LB includes the use of repellents, closed clothing, avoiding places where there are many ticks.

List of references:

1. Information bulletin on the state of infectious diseases in Ukraine for April 2016 - Resource: <http://www.dsesu.gov.ua>
2. Kahl O., Lane RS, Stanek G., Lyme Borreliosis: Biology, Epidemiology and Control, CAB International, Wallingford, Oxon, UK (2012), pp.1-28
3. Strle F, Wormser GP, Mead P, Dhavadu K, Longo MV, Adenikinju O et al. Gender disparity between cutaneous and noncutaneous manifestations of Lyme borreliosis. *PLoS One*. 2013, pp. 853-862.
4. Ramesh G, Didier PJ, England JD, Santana-Gould L, Doyle-Meyers LA, Martin DS, Jacobs MB, Philipp MT. Inflammation in the pathogenesis of Lyme neuroborreliosis. *Am J Pathol*. 2015; 185: pp. 1344-60.
5. Koedel U, Fingerle V, Pfister HW. Lyme neuroborreliosis - epidemiology, diagnosis and treatment. *Nat Rev Neurol*. 2015;11:446-56
6. Parthasarathy G, Philipp MT. MEK/ERK pathway is a major channel for *Borrelia burgdorferi*-induced inflammation and P53-mediated apoptosis in oligodendrocytes. *Apoptosis*. 2014;19:76-89.

7. Kwon HY, Im JH, Park YK, Durey A, Lee JS, Baek JH. Two imported cases of babesiosis with complication or co-infection with Lyme disease in the Republic of Korea. *Korean J Parasitol*. (2018), pp. 61-65.

8. Mancini F, Vescio MF, Toma L, Di Luca M, Severini F, Caccio SM et al. Detection of tick-borne pathogens in ticks collected in the peri-urban area of Monte Romano, Lazio region, Central Italy. *Ann Ist Super Sanita*. (2019), pp. 741-747

9. Di Meo N, Retrosi C, Corneli P, Trevisan G. Erythema multiforme migrans due to borreliosis. *G Ital Dermatol Venereol*. (2019), pp. 597-700

10. Milewski M.D., Cruz A.I., Miller C.P., Peterson A.T., Smith B.G. Lyme arthritis in children with joint effusions // *J. Bone Joint Surg. Am.* - 2011. - 93(3). - P. 515-523

11. Paradowska-Stankiewicz I., Chrzęścijańska I. Calcareous disease in Poland in 2013 // *Polish Epidemiol.* - 69. -Pp. 355-368.

12. Shkilna M.I. Lyme-borreliosis in forestry workers of Ternopil region. *Infectious diseases*. 2016;(83):51-110. (Shkilna M.I.)

13. Schwenkenbecher P, Pul R, Wurster U, Conzen J, Pars K, Hartmann H et al. Common and rare neurological manifestations of neuroborreliosis leading to hospitalization. *BMC Infect Dis*. 2017;17(1): pp. 90.

14. Kulyas SM. Modern view on the features of specific diagnosis, treatment and prevention of Lyme borreliosis // *Biomedical and biosocial anthropology*. - 2013. - No. 20. - P. 250-254. (Co-author).

15. Povoroznyuk V.V., Dubetska G.S. Rheumatic manifestations of borreliosis. Kyiv, 2011 - p.1-7.

16. Vandekerckhove O, De Buck E, Van Wijngaerden E. Lyme disease in Western Europe: a new problem? A systematic review. *Acta Clin Belg*. 2019;18: pp.8-16.

17. Raja H, Starr MR, Bakri SJ. Ocular manifestations of tick-borne diseases. *Surv Ophthalmol*. 2018;61(6):726-744.

18. Centers for Disease Control and Prevention. Lyme disease data. CDC. Available at. September 24, 2015; Accessed: March 14, 2016, pp. 249-252.

19. Balcer LJ, Winterkorn JM, Galetta SL Neuro-ophthalmic manifestations of Lyme disease, 17 (IV) (2017), pp.108-121

20. Sokol AM, Bogachik NA, Moskalyuk VD, Venglovskaya YV, Trefanenko AG, Khilko IM Blood Infections. Textbook for students of V-VI courses of medical faculties of higher medical schools of III-IV accreditation levels and doctors-interns. 2nd edition, revised and supplemented - Chernivtsi, 2017 - p.103-112 (in Ukrainian).

21. Centers for Disease Control and Prevention (CDC). Recommendations for the performance and interpretation of tests of the Second National Conference on the serological diagnosis of Lyme disease. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep*. (2015) 44: pp.590-1.

22. Golubovska O.A. Infectious diseases, Kyiv - 2012, pp.481-489 (in Ukrainian).

23. Norris SJ. vls Antigenic variation systems of *Borrelia lyme* disease: Evasion of host immunity through both random, segmental gene transformations

and scaffold heterogeneity. *Microbiol Spectr.* 2014, pp. 1008-1015.

24. Bagautdinova L.I. Clinical polymorphism of the disease caused by *Borrelia miyamotoi* / [D.S. Sarkisyan, M.V. Dudarev, O.V. Malinin, G.K. Kus-tarnikov, V.I. Shakhov, I.E. Malinin] // *Practical Medicine.* - 2013. - № 5 (74). - C. 125-130

25. *Journal of Clinical Investigation* by Julie Rafferty, March 15, 2022.

26. *JOURNAL Frontiers in Microbiology* DOI 10.3389/fmicb.2021.65121

27. Macaуда M.M., Erickson P., Miller J., Mann P., Closter L., Krause P.J. Long-term antibiotic treatment beliefs for Lyme disease among New England residents // *Vector Borne Zoonotic Dis.* -2011. - P. 222-230.

28. Branda JA, Strle F, Strle K, Sikand N, Ferraro MJ, Steere AC. Efficacy of US serological tests in the diagnosis of Lyme borreliosis acquired in Europe. *Clin Infect Dis.* 2013;57: c.333-340

29. Shostakovich-Koretskaya LR, Budayeva IV, Cherginets AV Lyme-borreliosis: issues of diagnosis and therapy // *Actual infectious diseases.* - 2014. - № 2 (3). - C. 25-32.

30. Hovius JW. PS. Chronic Lyme disease: a confusing entity. *Tijdschrift Infect.* 2012;7: pp.1-9.

31. Wolf LM Lyme disease // *Medical aspects of women's health.* - 2011. - 3 (42). - P. 29-34. (Vovk L.M. Lyme disease.)

32. Ogrinc K, Wormser GP, Visintainer P, Maraspin V, Lotric-Furlan S, Cimperman J, et al. Pathogenetic implications of the age at time of diagnosis and skin location for acrodermatitis chronica atrophicans. *Ticks Tick Borne Dis.* 2017;8(2): pp.266–269

33. Kozlovska A. Lyme borreliosis: a modern algorithm for diagnosis, treatment and prevention / A. Kozlovska // *Ukrainian Medical Journal.* 2020. 6 April: [electronic resource]. Access mode: <https://www.umj.com.ua/article/174194/lajm-borelioz-suchasnijalgoritm-diagnostiki-likuvannya-ta-profilaktiki>.

34. Nadja Leimer, Xiaoqian Wu, Yu Imai, Linden T., Hu Helen I. Zgurskaya, Kim Lewis: A selective antibiotic for Lyme disease. Published: October 06, 2021 [electronic resource]. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cell.2021.09.01>. Access mode: [https://www.cell.com/cell/fulltext/S00928674\(21\)010588?_returnURL=https%3A%2F%2Flinking-hub.elsevier.com%2Fretrieve%2Fpii%2FS0092867421010588%3Fshowall%3Dtrue#back-bib2](https://www.cell.com/cell/fulltext/S00928674(21)010588?_returnURL=https%3A%2F%2Flinking-hub.elsevier.com%2Fretrieve%2Fpii%2FS0092867421010588%3Fshowall%3Dtrue#back-bib2)

Сухомейло Д. О.,
аспірант
Рейзвіх О. Е.,
д.мед.н.
Шнайдер С. А.,
д.мед.н.
Кленовська С. В.,
к.мед.н.

Одеський Національний медичний університет,
Державна установа «Інститут стоматології та щелепно-лицевої хірургії
Національної академії медичних наук України»

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-7166-14-21](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-7166-14-21)

ВПЛИВ НИЗЬКОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ ВІТАМІНОМ D НА ОРГАНІЗМ ДІТЕЙ РІЗНОГО ВІКУ

Sukhomeylo D. O.,
aspirant
Reyzvikh O.E.,
M.D.
Shnaider S. A.,
M.D.
Klenovska S. V.
Ph.D.

Odessa National Medical University,
State Establishment «The Institute of Stomatology and Maxillo-Facial Surgery
National Academy of Medical Science of Ukraine»

THE EFFECT OF LOW VITAMIN D SUPPLY ON THE BODY OF CHILDREN OF DIFFERENT AGES

Анотація.

Дослідження останніх двох десятиріч, проведені в різних країнах, демонструють глобальний характер проблеми недостатності вітаміну D. Результати епідеміологічних досліджень свідчать, що значна частина населення різних країн і континентів страждає від D-гіповітамінозу, але через відсутність клінічних симптомів і незацікавленість лікарів більшість цих випадків залишаються без належної уваги. Необхідно враховувати, що навіть клінічно не виражений D-гіповітаміноз може сприяти розвитку імунологічних розладів, підвищенню сприйнятливості до багатьох захворювань і пухлинного переродження клітин різних органів і тканин. Оскільки в географічних умовах України поширеність D-гіповітамінозу є високою, його виявлення, профілактика і лікування мають надзвичайне значення для здоров'я нашого населення. Проведено аналіз наукових публікацій, які висвітлюють стан забезпеченості вітаміном D та його взаємозв'язки з станом здоров'я дітей.

Abstract.

Studies of the last two decades, conducted in various countries, demonstrate the global nature of the problem of vitamin D insufficiency. The results of epidemiological studies show that a large part of the population of different countries and continents suffers from D-hypovitaminosis, but due to the absence of clinical symptoms and the lack of interest of doctors, most of these cases remain undiagnosed. due attention It should be taken into account that even clinically unexpressed D-hypovitaminosis can contribute to the development of immunological disorders, increased susceptibility to many diseases and tumorigenesis of cells of various organs and tissues. Since the prevalence of D-hypovitaminosis is high in the geographical conditions of Ukraine, its detection, prevention and treatment are extremely important for the health of our population. The purpose of the study is to conduct an analysis of scientific publications that highlight the state of vitamin D supply and its relationship with children's health.

Ключові слова: діти, вітамін D, захворювання

Keywords: children, vitamin D, diseases

Незважаючи на майже вікову історію вивчення вітаміну D, дослідження останніх десятиліть дозволяють по-новому поглянути на унікальні та біологічні властивості цього мікронутрієнта. Відкриття шляхів метаболізму вітаміну D та рецепторів до нього у всіх органах та тканинах людського органі-

зму призвело до розуміння того, що нормальна забезпеченість вітаміном D обумовлює ефективне функціонування та запобігання ризикам розвитку різних патологій протягом усього життя. Відкриття кальціємічних (кісткових), а потім і некальціємічних (позакісткових) ефектів вітаміну D та його ролі в регуляції експресії найважливіших генів в останні

роки прикувало до цього нутрієнту увагу лікарів усіх спеціальностей, змусило по-новому поглянути на його місце в гомеостазі дитячого організму та суттєво розширило спектр захворювань та станів, за яких потрібен моніторинг рівня кальцидіолу.

Мета дослідження – провести аналіз наукових публікацій, які висвітлюють стан забезпеченості вітаміном D та його взаємозв'язки з станом здоров'я дітей.

Матеріали та методи. Проведено аналіз публікацій баз даних Web of Science, SpringerOpen, Structure (NCBI), HINARI, PudMed, Scopus, які описують стан забезпеченості вітаміном D дітей і його взаємозв'язки з станом здоров'я дітей.

Проведені дослідження в Україні встановили, що нормальний показник рівня вітаміну D в крові є критично низьким і складає лише 4,6% серед дорослого населення, у 13,6% визначено недостатність вітаміну D, а в 81,8% - дефіцит даного вітаміну [1]. Дані щодо забезпеченості вітаміном D серед дитячого населення України на сьогоднішній день є недостатньо вивченими.

Недостатність вітаміну D залучена в патогенез як патології кісткової системи, так і багатьох різних хронічних захворювань, включаючи цукровий діабет, серцево-судинні захворювання, ожиріння, дисліпідемію, артеріальну гіпертензію. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, недостатність вітаміну D має характер пандемії. Дефіцит вітаміну D – актуальна проблема й для української нації [2].

Дослідження останніх років дозволяють по-новому подивитись на унікальні біологічні властивості вітаміну D. Причина полягає в тому, що після відкриття в середині 70-х років минулого століття гормональних форм вітаміну D більшість провідних біохіміків вважають, що їхня дія на організм відповідає, а в деяких випадках перевищує аналогічну дію стероїдних гормонів. При цьому вчені продовжують з'ясовувати нові фізіологічні механізми регуляції гомеостатичних функцій за участю активних форм вітаміну D. Одночасно відбувається більш глибоке розуміння ролі вітаміну D у формуванні генних мікроструктур, що визначають специфічну детермінованість тканин організму [3].

Сьогодні вітаміном D називають дві речовини – D₂ і D₃ – ергокальциферол і холекальциферол. Холекальциферол (вітамін D₃) надходить в організм людини з їжею та синтезується під дією ультрафіолетових променів у шкірі. Під час перебування на сонці 7-дигідрохолестерин під впливом ультрафіолетового випромінювання з довжиною променів 290–315 нм у шкірі перетворюється у провітамін D, а потім – у вітамін D₃ [4]. Ергокальциферол (вітамін D₂) надходить в організм тільки з їжею, він виробляється рослинами і грибами, міститься у дріжджах і хлібі. Кількість холекальциферолу, яка синтезується під впливом ультрафіолетових променів, залежить від багатьох чинників: довжини світлової хвилі, віку (з віком знижується здатність шкіри синтезувати вітамін D), пігментації (чим менше пігментована шкіра, тим більша кількість вітаміну D синтезується) [5]. Холекальциферол становить до

80% добової потреби людини. Всмоктуючись через кишечник та проникаючи зі шкіри в кров, ці форми потрапляють до печінки, де під дією ферментів відбувається їх перетворення у 25-гідроксикальциферол (кальцидіол) – 25(OH)D. Гідроксилювання вітаміну D в печінці здійснюється без будь-яких позапечінкових регуляторних впливів. Рівень у крові 25(OH)D відображає як утворення вітаміну D у шкірі, так і його надходження з їжею, і є стійким попередником біологічно активних форм, у зв'язку з чим використовується як маркер рівня вітаміну D у плазмі крові. Рівень цього метаболіту в крові може служити критерієм забезпеченості організму вітаміном D₃ [5]. Частково транспортна форма 25(OH)D, яка надходить у жирову і м'язову тканини, може створювати тканинні депо з невизначеним терміном існування. У подальшому ренальним шляхом відбувається гідроксилювання в активний гормон – кальцитриол (1,25(OH)₂D), який функціонує ендокринним шляхом. Також існує екстраренальний шлях гідроксилювання в багатьох органах (шкірі, ендотелії, яєчниках, підшлунковій залозі, головному мозку та ін.), продукт якого чинить свою дію аутокринним шляхом [6, 7]. Саме 1,25(OH)₂D₃ разом з паратгормоном і кальцитоніном забезпечує фосфатно-кальцієвий гомеостаз, процеси мінералізації та зростання кісток, регулюючи відкладення кальцію в кістковій тканині та дентині.

Традиційно вітамін D відносять до жиророзчинних вітамінів, але свою дію в організмі він виконує як гормон. Відомі два механізми дії вітаміну D₃ на фізіологічні процеси: негеномний і на рівні генома [5, 7].

Нещодавно дефіцит вітаміну D виявився потенційним фактором ризику, який дає схильність до розвитку COVID 19 [8, 9]. Автори деяких систематичних оглядів і метааналізів [10] спостерігали потенційно позитивний зв'язок між дефіцитом вітаміну D та інфекцією COVID 19, тяжкістю та смертністю.

В результаті проведених досліджень, авторами [11] було зроблено висновок про наявність взаємозв'язку між рівнем вітаміну D і COVID-19. Так, середній рівень вітаміну D був нижчим у дітей із COVID-19-асоційованою пневмонією, причому варіював залежно від тяжкості захворювання. Також виявлена розбіжність рівнів вітаміну D у вікових групах дітей із COVID-19-асоційованою пневмонією: у дітей раннього віку (до 1 року та 1–3 роки) зниження рівня вітаміну D у сироватці крові виражено менше, ніж у віковій групі від 3 років.

Поповнення потреби у вітаміні D є одним із погано використовуваних резервів профілактики та лікування хвороб цивілізації, а також низки інфекційних захворювань. Особливо актуальним цей постулат став у 2020 році, коли в пандемію коронавірусної інфекції саме пацієнти з низьким рівнем вітаміну D в організмі мали значно вищий ризик тяжкого перебігу COVID-19 [12]. Саме пандемія COVID-19 змусила медичну спільноту розширити свої погляди на властивості вітаміну D.

З низьким статусом вітаміну D у дитячому та підлітковому віці асоційовані патологія опорно-рухового апарату, більш ранній розвиток та тяжкий перебіг ожиріння, цукрового діабету, порушення

уваги, гострих респіраторних захворювань, пухлин, серцево-судинних захворювань, atopічних захворювань, запальних захворювань шлунково-кишкового тракту та інше [13, 14] (рис. 1).

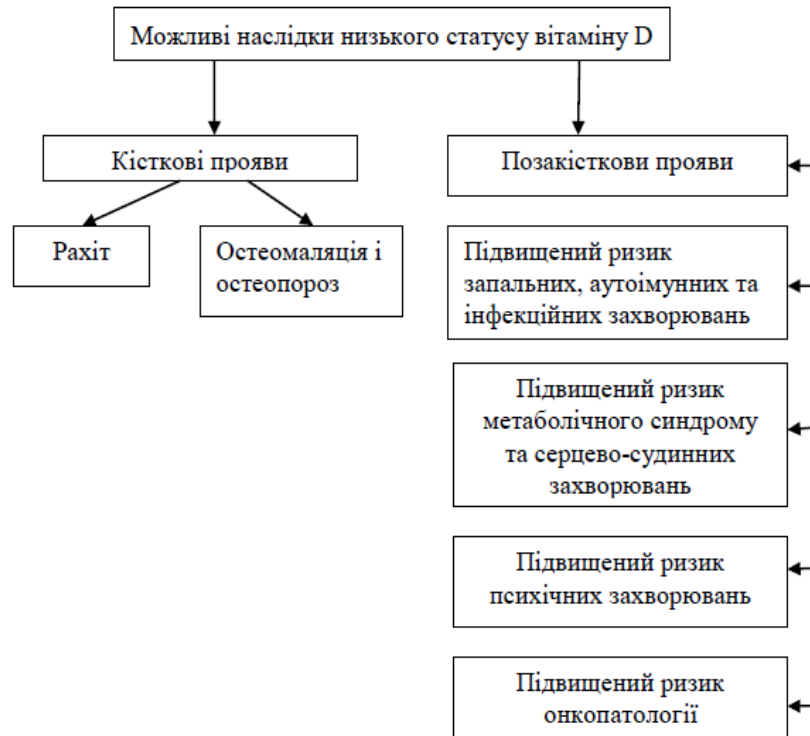

Рис 1 Можливі наслідки кісткових та позакісткових проявів недостатності та дефіциту вітаміну D

Екзогенними причинами недостатності вітаміну D в організмі є екологічні проблеми (смог у містах), урбанізація (зменшення часу перебування на сонці у денний час), надмірний захист від ультрафіолету (крем для засмаги з SPF-30 зменшує синтез вітаміну на 95%), тривале перебування у погано інсольованих приміщеннях (реанімаційні палати, імобілізація після травм, проживання у цокольних приміщеннях), зменшення інсоляції в зимовий період року тощо. Екзогенний дефіцит вітаміну D також має місце при дефіциті у харчовому раціоні продуктів, які є основними його джерелами – жирної риби (лосось, скумбрія, сардини), риб'ячого жиру, печінки, яєчних жовтків [15].

Основними кістковими проявами низької забезпеченості організму вітаміном D залишаються рахіт, остеомалія та остеопороз.

Традиційні уявлення про вітамін D як "антирахітичний" вітамін фокусувалися на дослідженні кісткових (кальціємічних) ефектів. Відкриття некальціємічних ефектів вітаміну D і його ролі в регуляції експресії найважливіших генів в останні роки привертало до цього нутрієнту увагу лікарів всіх спеціальностей, змусило по-новому поглянути на його місце в гомеостазі не тільки дитячого, але і дорослого організму і істотно розширило спектр захворювань і станів, при яких потрібен моніторинг рівня кальцидіолу.

Основним етіологічним фактором виникнення рахіту є дефіцит надходження вітаміну D з їжею, дефіцит кальцію, фосфору та ацидоз дистальних

ниркових каналців [16]. Найбільше практичне значення мають вітамін-D-залежний рахіт (ВДЗР) та вітамін-D-резистентний рахіт (ВДРР). Вони відносяться до патологічних станів, які суттєво порушують метаболізм кісткової тканини, порушують ріст та розвиток дітей, що в свою чергу сприяє формуванню хронічної соматичної патології. Головним етіологічним чинником вітамін-D-дефіцитного рахіту є дефіцит вітаміну-D, що в подальшому не дозволяє в достатній кількості продукувати організмом дитини активну форму вітаміну-D - кальцитріол, який відповідає, поряд з багатьма іншими регуляторними процесами, за мінералізацію кісток.

В основі патогенезу ВДЗР I типу (ВДЗР1) лежить дефект перетворення в нирках 25(OH)D3 до 1,25(OH)2 D3 за рахунок мутації та втрати функції гена 1 α -гідроксилази [17]. Недостатній синтез кальцитріолу призводить до порушення всмоктування іонів Ca⁺⁺ в кишківнику, порушення фосфорно-кальцієвого балансу і, як наслідок, розвитку рахітоподібних змін скелета. Вітамін D-залежний рахіт II типу (ВДЗР2) розвивається внаслідок мутації гена рецептора до 1,25(OH)2 D3 в органах-мішенях із нечутливістю до 1,25(OH)2 D3 та призводить до рахітоподібних деформацій. При цьому, на відміну від ВДЗР1, рівень кальцитріолу в крові залишається нормальним або підвищеним [18].

Недостатнє надходження кальцію, фосфору, магнію та вітаміну D до організму дитини, особливо в період ростового спурту, може негативно вплинути на формування кісткового матриксу [19],

що реалізується у збільшенні випадків порушення мінералізації кісткової тканини та остеопорозу.

За даними досліджень, лише одна з десяти дівчат та один із чотирьох хлопчиків віком 11–15 років в Україні мають у раціоні достатню кількість кальцію [19], що свідчить про низьку забезпеченість есенціальними нутрієнтами дитячого організму. Дослідження, проведені в інших країнах серед дітей шкільного віку також показали, що у 80–90 % дітей спостерігається дефіцит кальцію в раціоні, без суттєвої різниці між хлопчиками й дівчатками [20].

Частота виявлення остеопенічного синдрому серед умовно здорових дітей, за даними різних авторів, становить 2,5–30,0 % дітей дошкільного та молодшого шкільного віку та 40,0–45,0 % підлітків і набуває тенденції до збільшення [21]. Дитячому віку також притаманні транзиторні остеопорози, які виявляються під час критичних періодів розвитку (фізіологічна анемія у дітей першого року життя, період прорізування зубів, пубертатні стрибки росту) [22].

В останні роки відзначено збільшення кількості досліджень, присвячених імуномодельючій функції вітаміну D. Доведено, що роль вітаміну D не обмежується впливом на ланки вродженого імунітету, а також поширюється і на адаптивний імунітет [23].

Макрофаги, будучи носієм VDR, демонструють високу чутливість до вітаміну D, активні форми якого здатні впливати на макрофагальну диференціювання та активацію двома шляхами. На ранніх стадіях інфекції $1,25(\text{OH})_2\text{D}$ стимулює диференціацію моноцитів макрофаги [24]. За допомогою toll-like рецепторів (TLR) або інтерферон- γ -індукованої активації відбувається посилення синтезу ферменту Сур27В1, тим самим потенціюється перетворення $25(\text{OH})\text{D}$ на $1,25(\text{OH})_2\text{D}$. Концентрація $1,25(\text{OH})_2\text{D}$, досягнута за рахунок активації цього шляху, необхідна для синтезу найважливіших факторів вродженого імунітету - кателіцидину та інших антимікробних пептидів, за допомогою яких посилюється антимікробна активність моноцитів та макрофагів. $1,25(\text{OH})_2\text{D}$ також індукує синтез $\text{IL}1\beta$ безпосередньо або через посилення активності білків сигнального шляху – $\text{c/EBP}\beta$ або $\text{ERK}1/2$ (+). Тому для ефективного знешкодження збудника за допомогою механізмів вродженого імунітету на початку розвитку інфекційного процесу необхідна оптимальна концентрація $1,25(\text{OH})_2\text{D}$ [25]. На пізніх стадіях інфекції дія вітаміну D більшою мірою полягає в обмеженні та регуляції інтенсивності імунної відповіді. Крім того, $1,25(\text{OH})_2\text{D}$ стимулює аутофагію, яка стала важливим механізмом контролю внутрішньоклітинних патогенів, таких як *M.tuberculosis*. Переконливі лабораторні та епідеміологічні дані пов'язують дефіцит вітаміну D із збільшенням частоти таких станів, як карієс, а також запальних захворювань кишечника, що виникають через порушення регуляції вродженого імунітету, що керує кишковою флорою [24].

В даний час з'являється все більше досліджень про поліморфізм генів VDR, як про можливий фактор ризику, що зумовлює схильність до ряду інфекційних і неінфекційних захворювань [26, 27].

Окрім прямої модулюючої дії кальцитріолу на різні клітини імунної системи, іншим важливим механізмом, що забезпечує імунотропну дію вітаміну D є його вплив на продукцію антимікробних пептидів [28]. Антимікробні пептиди – найважливіша ланка вродженого імунітету. З урахуванням універсального механізму дії кателіцидин і дефензини мають антибактеріальний, протівірусний, протигрибковий і протипаразитарний ефект.

Недавні дослідження показали, що вітамін D регулює експресію специфічних ендогенних антимікробних пептидів в імунних клітинах, модулює імунну відповідь та перебіг аутоімунних процесів; ці дії свідчать про потенційну роль вітаміну D у модулюванні імунної відповіді на різні інфекційні захворювання [28, 29].

На сьогоднішній день є дослідження, що доводять позитивну роль вітаміну D у запобіганні алергічних захворювань та їх загострень.

Авторами було доведено, що у дітей з алергічними захворюваннями спостерігається зниження рівня вітаміну D у сироватці крові. Особливо це притаманно дітям з atopічним дерматитом та з поєднаною алергічною патологією (бронхіальна астма та atopічний дерматит, бронхіальна астма та алергічний риніт) [30]. У дітей недостатність вітаміну D пов'язана з підвищеним ризиком розвитку алергії на арахіс та яйце, а дефіцит вітаміну D підвищує ризик сенсебілізації до харчових алергенів, зокрема до білків коров'ячого молока та пшениці [31].

Надмірна маса тіла та ожиріння є однією з провідних медичних проблем у світі. До категорії осіб з надмірною вагою різного ступеня належать понад 1,9 мільярда дорослих та понад 340 мільйонів дітей та підлітків. В останні роки доведено, що рівень $25(\text{OH})\text{D}$ нижчий у осіб з ожирінням у порівнянні з людьми, які мають нормальну масу тіла. Ожиріння супроводжується зниженням біодоступності вітаміну D, причому при збільшенні індексу маси тіла у пацієнтів спостерігається зниження сироваткової концентрації $25(\text{OH})\text{D}$ та підвищення рівня паратгормону крові. Найчастіше дефіцит вітаміну D відзначається при морбідному ожирінні (до 60% випадків), у цієї категорії хворих майже в 50% випадків діагностується вторинний гіперпаратиреоз. Патогенетично ця підвищена потреба у вітаміні D обумовлена розподілом вітаміну у більшому обсязі жирової тканини [32].

Дослідники відзначають, що низькі концентрації вітаміну D у крові у дітей з ожирінням можуть бути результатом малого надходження вітаміну з їжею та вкрай недостатнього рівня фізичного навантаження, тому що секвестрація вітаміну D у жировій тканині при її надлишку утворює «порочне коло» цієї проблеми. Експерименти на тваринах з використанням міченого вітаміну D підтвердили це

положення. Нестача вітаміну D має важливе значення в етіопатогенезі метаболічного синдрому [33].

При цьому причинно-наслідкові взаємини дефіциту вітаміну D та ожиріння зрозумілі не до кінця. З одного боку обговорюється негативний вплив надлишку жиру на підвищення катаболізму та утворення неактивних форм вітаміну D, надмірне депонування його у жировій тканині, зниження активності α -гідроксилаз в інфільтрованої жиром печінці. З іншого боку, можливості експресії рорецепторів вітаміну D у жировій тканині, що беруть участь у ліпогенезі, ліполізі та адипогенезі, підвищення вмісту ПТГ, що відзначається при дефіциті вітаміну D і активізує ліпогенез, дозволяють розглядати вітамін D як самостійний фактор ризику накопичення зайвої жирової тканини [34, 35].

В результаті дослідження рівня вітаміну D у крові дітей із цукровим діабетом 1 типу та дітей контрольної групи було виявлено достовірне зниження показників вітаміну D (недостатність, дефіцит) у крові дітей із цукровим діабетом 1 типу (ЦД1) порівняно з групою контролю, а також зв'язок між дефіцитом або недостатністю вітаміну D та розвитком діабетичної нефропатії [36]. Імовірно, що вітамін D є чинником захисту проти розвитку цукрового діабету 1-го типу, оскільки він регулює імунну систему та розвиток аутоімунних реакцій. У проспективних дослідженнях серед дітей із підвищеним ризиком ЦД1 рівень $25(\text{OH})\text{D}_3$ не було пов'язано з розвитком аутоімунних реакцій до острівців Лангерганса або наступним розвитком ЦД1, проте дані досліджень серед осіб, в яких ЦД1 розвинувся в дорослому віці, показали, що перед встановленням діагнозу в них було зафіксовано нижчі рівні $25(\text{OH})\text{D}_3$ [37].

За даними авторів показники вуглеводного обміну серед підлітків з ЦД1, які додатково до базисно-болусної інсулінотерапії отримували препарати вітаміну D, свідчили про кращу компенсацію ЦД1 типу у даній категорії обстежених [38].

Відомо, що у людей, хворих на ЦД персистенція хронічної гіперглікемії призводить до низки мінеральних порушень кісткової тканини, що є особливо актуальним в пубертатному віці, адже саме в цей час відбувається стрімкий лінійний ріст підлітка, а також формування піку кісткової маси. Численні дослідження вказують на важливість кісткової тканини та її постійну взаємодію з іншими тканинами організму. Крім класичної ролі кісткового матриксу, що полягає у функції руху та опори, захисту внутрішніх органів, регуляції кісткового гомеостазу, кісткова система також відіграє роль у метаболізмі глюкози та енергетичних витратах організму [39].

Експериментальні та клінічні дослідження підтверджують, що адекватна забезпеченість вітаміном D знижує захворюваність на цукровий діабет 2 типу, покращує метаболічний контроль за наявності діабету (у тому числі гестаційного, що стимулює формування пороків розвитку та макросомії у новонародженого) [40, 41].

Кальцитріол активно експресується в тканинах серцево-судинної системи, у тому числі кардіоміоцитах, ендотеліальних та гладком'язових клітин судин [42, 43.]. За даними великомасштабного дослідження NHANES(2001-2004), у когорті з 4666 підлітків віком 12-16 років рівень вітаміну D в крові був нижчим у дітей з високим систолічним артеріальним тиском, низьким рівнем ліпопротеїнів високої щільності та метаболічним синдромом [44].

У численних клінічних дослідженнях низька забезпеченість вітаміном D була асоційована з порушеним ліпідним профілем [45].

У всьому світі проводяться дослідження з визначення рівня вітаміну D у дітей з хронічними захворюваннями нирок (ХЗН). Поширеність дефіциту та недостатності вітаміну D у дітей з ХЗН варіюється від 40 до 83% [46].

Порушення кістково-мінерального метаболізму у дітей із ХЗН є складовою прогресування захворювання нирок із формуванням хронічної ниркової недостатності (ХНН). Маніфестація зазначеного стану в дітей із ХЗН характеризується порушеннями метаболізму кальцію, фосфору, вітаміну D, паратиреоїдного гормону, порушення обміну кісткової тканини. Автори оцінювали вітамін D-статус (VD) та структурнофункціональний стан кісткової тканини (СФСКТ) у дітей із ХЗН I-III стадій. Було обстежено 32 дитини із ХЗН I-III ст. (хронічний пієлонефрит, хронічний гломерулонефрит) віком 10-17 років. Поряд зі стандартними методами дослідження, електрохемілюмінесцентним методом визначався вміст 25-OH VD та паратгормону (Elecsys, Roche Diagnostics GmbH), проводилась ультразвукова денситометрія (HOLOGIC, Sahara, Achilles plus). У більшості дітей із ХЗН I-III ст. мав місце виражений дефіцит VD, частина дітей мала зниження МЩК на тлі нормальних показників сироваткового кальцію, фосфору, паратгормону [47].

Центральна нервова система отримує все більше визнання як орган-мішень для вітаміну D [48]. Фундаментальні та клінічні дослідження, що проводяться останніми роками, дозволили встановити взаємозв'язок між дефіцитом вітаміну D, зниження здатності до навчання, пам'яті у дітей та підлітків та олекситимією (утруднення у визначенні та описі/вербалізації власних емоцій та емоцій інших людей). При дефіциті вітаміну D у дітей значно частіше розвивається цілий спектр неврологічних змін (головний біль, артеріальна гіпертензія, непритомні стани, складності становлення мови та пам'яті, епілепсія та демієлінізуючі захворювання, розсіяний склероз з вищою частотою рецидивів та більшою площею уражень, що встановлюються за допомогою), магнітно-резонансного дослідження).

На сьогоднішній день більшість досліджень, метою яких є встановлення зв'язку між концентрацією вітаміну D у крові та гострої респіраторної інфекції нижніх дихальних шляхів (ГРІ НДШ), була зосереджена на дітях. У декількох метааналізах поєднувалися результати різних досліджень, які показали, що дефіцит вітаміну D у дітей був вірогідно пов'язаний із більш високим ризиком ГРІ НДШ.

Крім того, в одному з цих досліджень було виявлено зв'язок між дефіцитом вітаміну D і тяжкістю перебігу ГРІ НДШ [49, 50].

При нестачі вітаміну D в організмі порушуються фундаментальні клітинні процеси, що може призводити до неконтрольованого поділу клітин. Вітамін D, впливаючи на проліферацію, диференціацію та апоптоз клітин, бере участь у підтримці протипухлинного імунітету організму починаючи з народження [51]. Американські дослідники довели зв'язок між низьким рівнем вітаміну D у сироватці крові у дівчаток та раннім менархе. Відомо, що ранній вік початку менструації (до 12 років) є одним з основних факторів ризику розвитку захворювань молочної залози (дисплазія та рак молочної залози) [52].

Остеомаляція – це рідкісне порушення кісткового метаболізму, що призводить до зниження мінералізації кісток. Основний дефіцит вітаміну D і порушення фосфатного обміну (так звана гіпофосфатемічна остеомаляція) можуть спричинити захворювання. Лужна фосфатаза (ЛФ) зазвичай підвищується при остеомаляції, тоді як рівень фосфату в сироватці крові та/або 25-ОН вітаміну D3 знижується. Стратегії лікування включають добавки вітаміну D і кальцію, а пацієнтам із синдромом кишкової мальабсорбції вітамін D і кальцій також вводять парентерально. При ниркових синдромах виснаження фосфату заміна фосфату є лікуванням вибору, за винятком спричиненої пухлиною остеомаляції, коли видалення пухлини в більшості випадків призводить до одужання [53, 54].

Висновки. Отримані численні дані про патогенетичну нестачу вітаміну D у розвитку різних захворювань. Необхідно проведення низки досліджень, щоб визначити, наскільки доцільно включення вітаміну D до схем лікування, які оптимальні дози, форми та кратність прийому препарату. Важливе значення має поінформованість лікарів різних спеціальностей із цієї проблеми. Своєчасне виявлення дефіциту вітаміну D та його корекція в дітей віком і підлітків, особливо у групах ризику, мінімізує ризик розвитку багатьох хронічних захворювань, зокрема стоматологічних.

Перелік посилань:

1. Povoroznyuk V. V., Balacka N. I., Klimovickiy F. V., Synenkiy V. Y. The level of 25(OH) vitamin D in the adult population of different regions of Ukraine. *Problems of osteology*. – 2011. – №14(4). – P. 3-8.
2. Комісаренко Ю.І., Бобрик М.І., Сидорова І.В. Вітамін D – потенціал клінічних рішень. *Діабет. Ожиріння. Метаболічний синдром*. – 2014 – № 4. – С. 83-91.
3. Вітамін D и костная система / Гайко Г.В., Калашников Ан.В., Бруско А.Т., Ануховская Л.И., Калашников Ал.В. – К.: Книга плюс, 2008. – 176 с.
4. Jones G. Metabolism and biomarkers of vitamin D. *Scand J Clin Lab Invest Suppl*. 2012;243:7-13. doi: 10.3109/00365513.2012.681892.
5. Квашніна Л.В. Вітамін D у різні періоди дитинства: що знаємо, що треба пам'ятати і що забули. *Здоров'я України*. – №4. – 2017. – С. 29-31.

6. Morris H.A., Anderson, P.H. Autocrine and paracrine actions of vitamin D. *Clin Biochem Rev*. – 2010. – Nov;31(4). – P. 129-38.

7. Дефицит и недостаточность витамина D: эпидемиология, диагностика, профилактика и лечение: Монография / В.В. Поворознюк, П. Плудовски, Н.И. Балацкая и др. – Донецьк, 2015. – 262 с.

8. Bilezikian J.P., Bikle D., Hewison M., LazarettiCastro M., Formenti A.M., Gupta A et al. Mechanisms in endocrinology: Vitamin D and COVID19. *Eur J Endocrinol*. – 2020. – №183. – R133R147.

9. Akoglu H.A., Bulut M., Alemdar D.K., Aslan S., Celikkalkan K., Tursun S., Tekin E. et al. Evaluation of childhood COVID-19 cases: a retrospective analysis. *Journal of Pediatric Infectious Diseases*. – 2021. – №16. – P. 91-98. <https://doi.org/10.1055/s-0041-1723957>.

10. Liu N., Sun J., Wang X., Zhang T., Zhao M., Li H. Low vitamin D status is associated with coronavirus disease 2019 outcomes: a systematic review and meta-analysis. *Int J Infect Dis*. – 2021 Mar;104. – P. 58-64. doi: 10.1016/j.ijid.2020.12.077. Epub 2021 Jan 2.

11. Гасанов А.Г., Гусейнова І.С. Показники вітаміну D при коронавірусній інфекції COVID-19 у дітей. *Сучасна педіатрія. Україна*. – 2021. – №7(119). – С. 34-39. doi: 10.15574/SP.2021.119.34

12. Shah K., Varna V.P., Pandya A., Saxena D. Low vitamin D levels and prognosis in a COVID-19 pediatric population: a systematic review. *QJM*. – 2021. – №5. – 114(7). – P. 447-453. doi: 10.1093/qjmed/hcab202.

13. Szu-Wen Chang, Hung-Chang Lee Vitamin D and health - The missing vitamin in humans *Pediatr Neonatol*. 2019 Jun;60(3):237-244. doi: 10.1016/j.pedneo.2019.04.007.

14. Golaleh Asghari, Emad Yuzbashian, Carol L Wagner, Maryam Mahdavi, Roya Shamsi, Farhad Hosseinpanah, Parvin Mirmiran The relation between circulating levels of vitamin D and parathyroid hormone in children and adolescents with overweight or obesity: Quest for a threshold. *PLoS One*. 2019 Nov 26;14(11):e0225717. doi: 10.1371/journal.pone.0225717.

15. Абатуров А.Е., Борисова Т.П., Кривуша Е.Л. Лечение и профилактика недостаточности и дефицита витамина D у детей и подростков. *Здоровье ребенка*. – 2015. – № 3(63). – С. 73-80.

16. Кришталь М. В., Гоженко А. І., Сірман В. М. Патолофізіологія нирок : навч. посіб. / М. В. Кришталь, А. І. Гоженко, В. М. Сірман. – Одеса : Фенікс, 2020. – 144 с.

17. Alzahrani A.S., Zou M., Baitei E.Y. [et al.]. A novel G102E mutation of CYP27B1 in a large family with vitamin D-dependent rickets type 1. *J Clin Endocrinol Metab*. – 2010. Sep; – №95(9). – P. 4176-83. doi: 10.1210/jc.2009-2278. Epub 2010 Jun 9.

18. Марциняк С.М., Кінча-Поліщук Т.А., Найменко Н.О. Особливості діагностики вітаміну D-залежного рахіту у дітей. *Вісник ортопедії, травматології та протезування*. – 2016. – № 4. – С. 59-62.

19. Frolova T.V, Osman NS. Structural and functional state of bone tissue in children during the second

growth spurt. *Modern Pediatrics. Ukraine.* – 2022. – 1(121). – P. 31-35. doi: 10.15574/SP.2022.121.31.

20. Akseer N., Al-Gashm S., Mehta S., Mokdad A., Bhutta Z.A. Global and regional trends in the nutritional status of young people: a critical and neglected age group. *Ann N Y Acad Sci.* 2017 Apr;1393(1):3-20. doi: 10.1111/nyas.13336.

21. Марушко Ю.В., Волоха Т.І., Асонов А.О. Остеопенічний синдром у дітей із хронічним гастродуоденітом *Sovremennaya pediatriya.* – 2016. – №2(74). – P. 134-138; doi: 10.15574/SP.2016.74.134.

22. Högl W., Ward L. Osteoporosis in Children with Chronic Disease. *Endocr Dev.* – 2015. – №28. – P. 176-195. doi: 10.1159/000381045.

23. Sîrbe C., Rednic S., Grama A., Pop T.L. An Update on the Effects of Vitamin D on the Immune System and Autoimmune Diseases. *Int J Mol Sci.* – 2022. Aug 29; – №23(17). – P. 9784. doi: 10.3390/ijms23179784.

24. Ismailova A., White J.H. Vitamin D, infections and immunity. *Rev Endocr Metab Disord.* – 2022 Apr; – №23(2). – P. 265-277. doi: 10.1007/s11154-021-09679-5.

25. Dankers W., Colin E.M., van Hamburg J.P., Lubberts E. Vitamin D in Autoimmunity: Molecular Mechanisms and Therapeutic Potential. *Front Immunol.* – 2017. Jan. 20. – №7. – P. 697. doi: 10.3389/fimmu.2016.00697.

26. Майданник В. Г. Клинические рекомендации по диагностике, лечению и профилактике витамин D-дефицитного рахита у детей. – К., 2014. – 58 с.

27. Починок Т. В. Корекція дефіциту вітаміну D і його вплив на імунологічні та метаболічні порушення у дітей раннього віку, які страждають від частих респіраторних захворювань. *Здоров'я ребенка.* – 2016. – №2 (70). – С. 41-46. DOI: 10.22141/2224-0551.2.70.2016.73806.

28. White J.H. Emerging Roles of Vitamin D-Induced Antimicrobial Peptides in Antiviral Innate Immunity. *Nutrients.* – 2022 Jan 11. – №14(2). – P. 284. doi: 10.3390/nu14020284.

29. Koivisto O., Hanel A., Carlberg C. Key Vitamin D Target Genes with Functions in the Immune System. *Nutrients.* – 2020. Apr 19. – №12(4). doi: 10.3390/nu12041140.

30. Тяжка О. В., Сельська З. В. Забезпеченість вітаміном D дітей з різними формами алергічних захворювань/*Sovremennaya pediatriya.* – 2015. – №7(71). – P. 89-91; doi: 10.15574/SP.2015.71.89.

31. Baek J.H., Shin Y.H., Chung I.H., Kim H.J., Yoo E.G., et al. The link between serum vitamin D level, sensitization to food allergens, and the severity of atopic dermatitis in infancy. *J Pediatr.* – 2014. Oct; – №165(4). – P. 849-54. doi: 10.1016/j.jpeds.2014.06.058.

32. Жердьова Н.М. Надлишкова маса тіла та її наслідки. В чому ризик? *Международный эндокринологический журнал.* – 2020. Том 16. – №4, режим доступу <http://www.mif-ua.com/archive/article/49515>.

33. Szlagatys-Sidorkiewicz A., Brzeziński M., Jankowska A., Metelska P., Słomińska-Frączek M., Socha P. Long-term effects of vitamin D supplementation in vitamin D deficient obese children participating in an integrated weight-loss programme (a double-blind placebo-controlled study) - rationale for the study design. *BMC Pediatr.* – 2017. – Apr 4; – №17(1). – 97. doi: 10.1186/s12887-017-0851-7.

34. Savastano S., Barrea L., Savanelli M.C., Nappi F., Di Somma C. et al. Low vitamin D status and obesity: Role of nutritionist. *Rev Endocr Metab Disord.* – 2017. Jun; – №18(2). – P. 215-225. doi: 10.1007/s11154-017-9410-7.

35. Karampela I., Sakelliou A., Vallianou N., Christodoulatos G.S., Magkos F., Dalamaga M. Vitamin D and Obesity: Current Evidence and Controversies. *Curr Obes Rep.* – 2021. Jun; – №10(2). – P. 162-180. doi: 10.1007/s13679-021-00433-1.

36. Makieieva N.I., Tsymbal V.M. Клінічне значення рівнів вітаміну D у крові дітей із цукровим діабетом 1 типу. АПП [інтернет]. 17, Липень 2015 [cited 10, Листопад 2022];(1). Available at: <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/act-pit-pediatr/article/view/4668>.

37. ElSORI D.H., Hammoud M.S. Vitamin D deficiency in mothers, neonates and children. *J Steroid Biochem Mol Biol.* – 2018. Jan; – 175:195-199. doi: 10.1016/j.jsbmb.2017.01.023.

38. Біляєва К. С., Власенко М. В. Ефективність прийому вітаміну D у підлітків з цукровим діабетом 1 типу. *Вісник Вінницького національного медичного університету.* – 2022. Т. 26. – №3. – С. 392-396.

39. Ponzetti M., Rucci N. Updates on Osteoimmunology: What's New on the Cross-Talk Between Bone and Immune System. *Frontiers in Endocrinology.* – 2019. – №10(2). – P. 236-241. <https://doi.org/10.3389/fendo.2019.00236>.

40. Jamilian M., Mirhosseini N., Eslahi M., Bahmani F., Shokrpour M., Chamani M., Asemi Z. The effects of magnesium-zinc-calcium-vitamin D co-supplementation on biomarkers of inflammation, oxidative stress and pregnancy outcomes in gestational diabetes. *BMC Pregnancy Childbirth.* – 2019. Mar 29. – №19(1). – 107 p. doi: 10.1186/s12884-019-2258-y.

41. Mazanova A., Shymanskyi I., Lisakovska O., Labudzynskyi D., Khomenko A., Veliky M. The link between vitamin D status and NF-κB-associated renal dysfunction in experimental diabetes mellitus. *Biochim Biophys Acta Gen Subj.* – 2022. Jul; – №1866(7). – P. 130136. doi: 10.1016/j.bbagen.2022.130136.

42. Han Y., Chen A., Umansky K.B., Oonk K.A., Choi W.Y. et al. Vitamin D Stimulates Cardiomyocyte Proliferation and Controls Organ Size and Regeneration in Zebrafish. *Dev Cell.* – 2019. Mar 25. – №48(6). – P. 853-863.e5. doi: 10.1016/j.devcel.2019.01.001.

43. Gouni-Berthold I., Berthold H.K. Vitamin D and Vascular Disease. *Curr Vasc Pharmacol.* – 2021. – №19(3). – P. 250-268. doi: 10.2174/1570161118666200317151955.

44. Kumar J., Muntner P., Kaskel F.J., Hailpern S.M., Melamed M.L. Prevalence and associations of 25-hydroxyvitamin D deficiency in US children:

- NHANES 2001-2004. *Pediatrics*. – 2009. Sep; – №124(3). – P. 362-70. doi: 10.1542/peds.2009-0051.
45. Colak R., Anil M., Yasar F., Rahmi Bakiler A., Pirgon O., Helvacı M., Dündar B. Metabolic disturbances and cardiovascular risk factors in obese children with vitamin D deficiency. *Arch Pediatr*. – 2020. Apr; – №27(3). – P. 140-145. doi: 10.1016/j.arcped.2019.12.005.
46. Kaur G., Singh J., Kumar J. Vitamin D and cardiovascular disease in chronic kidney disease. *Pediatr Nephrol*. – 2019. Dec; – №34(12). – P. 2509-2522. doi: 10.1007/s00467-018-4088-y.
47. Поворознюк В.В., Багдасарова І.В., Буднік Т.В., Балацька Н.І. Хронічні захворювання нирок у дітей I-III стадії: вітамін D-статус та структурно-функціональний стан кісткової тканини "Остеопороз: від дитинства до старості" 13-14 березня 2012 р., м. Харків. – 2012. Т. 15. – № 1. – 97 с.
48. Głabska D., Kołota A., Lachowicz K., Skolmowska D., Stachoń M., Guzek D. The Influence of Vitamin D Intake and Status on Mental Health in Children: A Systematic Review. *Nutrients*. – 2021. Mar 16; – №13(3). – P. 952. doi: 10.3390/nu13030952.
49. Поворознюк В.В. Вітамін D та інфекції дихальних шляхів. *Педіатрія*. – 2020. – № 5(56). – С.29-30.
50. Cariolou M., Cupp M.A., Evangelou E., Tzoulaki I., Berlanga-Taylor A.J. Importance of vitamin D in acute and critically ill children with subgroup analyses of sepsis and respiratory tract infections: a systematic review and meta-analysis. *BMJ Open*. – 2019. May 22; – №9(5). – e027666. doi: 10.1136/bmjopen-2018-027666.
51. Fullmer M., Su A., Bachrach S., Hossain J., Kecskemethy H.H. Newly Diagnosed Children with Cancer Have Lower 25-Vitamin D Levels than Their Cancer-Free Peers: A Comparison across Age, Race, and Sex. *Cancers (Basel)*. – 2022. May 12; – №14(10). – P. 2378. doi: 10.3390/cancers14102378.
52. Jung C.H., Mok J.O., Chang S.W., Lee B., Jang J.H., Kang S., Jung S.H. Differential impacts of serum vitamin D levels and age at menarche on metabolic syndrome in premenopausal and postmenopausal women: findings from the Korea national cohort. *Nutr Res*. – 2018. Jul; – №55. – P. 21-32. doi: 10.1016/j.nutres.2018.04.005.
53. Reuss-Borst M.A. Metabolische Knochenkrankheit Osteomalazie. *Z Rheumatol*. – 2014. May; – №73(4). – 316-22. German. doi: 10.1007/s00393-013-1285-8.
54. Rader C.P., Corsten N., Rolf O. Osteomalazie und Vitamin-D-Hypovitaminose. *Orthopade*. – 2015. Sep; – №44(9). – P. 695-702. German. doi: 10.1007/s00132-015-3141-9.

Melenko Svitlana Romanivna.

*PhD, Associate Professor of the Department of Infectious Diseases and Epidemiology
Bukovinian State Medical University*

Randiuk Yurii Oleksandrovych.

*PhD, Associate Professor of the Department of Infectious Diseases and Epidemiology
Bukovinian State Medical University*

Komar Oksana Bohdanivna.

*student
Bukovinian State Medical University*

Kropatnytska Yana Viktorivna

*student
Bukovinian State Medical University*

DEPRESSION AND POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER IN THE NEW CORONAVIRUS INFECTION

Abstract.

The Covid-19 pandemic is a real challenge for the modern world and humanity as a whole. The Sars-COV-2 pandemic is a global challenge for the entire health care system. Coronavirus disease 2019 (COVID-19) is a complex multi-organ pathology that, in particular, affects the function of the central nervous system (CNS) [1]. The pathogenesis of psychological and mental symptoms and disorders that occur during the Covid-19 pandemic covers biological and psychosocial factors [2]. Severe acute respiratory coronavirus 2 (Sars-COV-2), like other coronaviruses, demonstrates neurotropism [2]. Systemic inflammation, as well as neurozopal changes are caused by massive increase in proinflammatory cytokines, neuroglial reactivity, altered neurochemical profile and pathological restructuring of neuronal networks [3]. These organic changes that occur with external stressors caused by the experiences of stay in the chambers of intensive care, pandemic fear and social restrictions, financial and economic problems, contribute to the development of psychological and pathopsychological disorders, including major depressive disorders, bipolar disorders, various psychoses, varying disorders. -compulsive disorder and post-traumatic stress disorder (PTSD) [4]. The psychopathological consequences of the Covid-19 are a serious clinical problem that should be taken into account by developing adequate therapy to restore the mental state.

Viral infections have wide prevalence and in some cases may hit the central nervous system [5]. It is a challenge of different neuropsychiatric disorders, including cognitive, affective, behavioral and other disorders [6]. During the Covid-19 pandemic most attention is paid to the general medical complications and less the number of studies is devoted to the direct influence of SARS-CoV-2 on mental health [7]. Should also take into account the indirect impact of pandemic on overall mental health.

Keywords: SARS-COV-2 infection, depression and post-traumatic stress disorder, diagnosing depression, treatment.

Epidemiology. The effect of SARS-COV-2 infection on the brain is associated with excessive physical and psychological stress, which stimulates the axis of the hypothalamus-gipophysis-adrenal glands, in this way, further worsening neurosis [8]. Neurosalization is an important etiological factor for a large number of neuropsychiatric and neurocognitive diseases, including neurodegenerative disorders, depression, psychosis, autism, abuse of psychoactive substances, sleep disorders and epilepsy [9]. Based on the results of research on the latest epidemics of the crown-respiratory viruses, SARS-COV-1 and MERS-COV, we can assume that a significant percentage of entities that recover from pneumonia do not completely restore their previous emotional state and cognitive abilities [10]. The study of the neuropsychiatric consequences of the SARS-COV-1, conducted 30-50 months after infection, showed the occurrence of 40 % of the surveyed PTSD, 36.4 %-depressive, 15.6 %-obsessive-compulsive and 15.6 %- anxiety disorders. In addition, meta-analysis with the consequences of SARS-COV-1 showed a neurocognitive deficiency up to 18 months after discharge, including mild cognitive disorders [10]. Systemic and tissue immune response underlies the

pathophysiology of numerous nerve-mental diseases due to the modification of the neurochemical environment, synaptic transmission and plasticity, synthesis and secretion of neurotrophic factors, neurogenesis and brain connectoma [11]. Due to which depressive disorders are one of the most common neuropsychiatric disorders associated with inflammatory brain damage. A large number of evidence associates symptoms of depression with proinflammatory factors and neuroglial insufficiency [12]. In particular, the increased level of interleukin-1 β in the serum directly correlates with the development of depressive disorders of late age [12]. There is also a correlation between inflammatory factors and some specific symptoms, for example, high levels TNF- α and IL-2 are associated with apathy and motor inhibition, while IL-6 is associated with anhedonia and suicidality. At the same time, the abnormally high concentrations of IL-6 were found in the cerebral spinal fluid of those who tried to commit suicide. This is consistent with numerous conclusions that prove the role of cytokines in the regulation of emotions and behavior through interaction with specific areas of the brain and different neuronal pathways [13]. The Covid-19 pandemic has led to significant changes in lifestyle

and interpersonal relationships, creating the conditions of psychosocial stress, which can also adversely affect the most vulnerable persons, influencing their ability to modulate emotions [14]. Reduced control over impulsiveness and fear in combination with inflammatory brain processes can increase the risk of suicidal behavior. COVID-19 mental illnesses can occur in several groups of people, including personnel who treats patients with COVID-19 and care for the treatment of patients with mental disorders preceding COVID-19. In addition, members of hospitals and patients, as well as in the general population of the population, may develop mental symptoms or disorders as a result of pandemic stresses [1]. Psychopathological symptoms and disorders can occur in medical staff that was exposed to Covid-19 [17, 18]. In cross-sectional studies, the assessment of the condition of doctors and nurses in hospitals (in total N > 1200) in China and the health care workers of the first and second lines (N > 1300) in Italy were carried out with the help of self-reporting tools close to peak or during a pandemic. The prevalence of symptoms from moderate to severe was as follows: anxiety - 12-20 %; depression - 15-25 %; insomnia - 8 %; Traumatic stress - 35-49 % [3]. These results are consistent with the conclusions of the online survey of Canadian health workers (N > 500, 90 % of women), who showed that 47 % of physicians need psychological support [3]. In another cross-sectional study, nearly 300 doctors and hospitals who treated patients with Covid-19 in Singapore in February and March 2020 were evaluated with the help of screening self-reports [5]. A positive result on anxiety, depression and PTSR (approximately 5-10 %) had a relatively small part of the attending personnel, which the authors explained the best preparedness [6]. In addition, the results of this study demonstrate the need for periodic and systematic conducting the meta-analysis itself to assess the state of mental health of the population in the context of the pandemic Covid-19. Thus, meta-analysis allows: 1) analyze the general prevalence of depression, anxiety, insomnia, PTSD and psychological stress among the population of various countries; 2) to study the differences in the general prevalence of these problems among different categories of the population; 3) to analyze gender differences in the prevalence of the studied problems of mental health; 4) since the pandemic disproportionately affected various areas of the world, this systematic review is also aimed at analyzing differences in mental health problems depending on the geographical regions in which research was conducted [15].

Diagnosis and Symptoms. The main method of diagnosing depression still remains clinical (psychopathological). According to the international classification of diseases of the 10th revision (ICD-10), to make a diagnosis of "depression", a number of symptoms, the duration of which should be at least 2 weeks, is necessary [4]. The main symptoms of depression according to the ICD-10 (to make a diagnosis, it is necessary to have at least 2 symptoms) are as follows: depressed mood, which does not depend on circumstances; anhedonia (loss of interests, desire for pleasure); a breakdown, high fatigue [5]. Additional symptoms of depression according to the ICD-10: pessimism; a feeling of

guilt, uselessness, anxiety and (or) fear; low self-esteem; inability to concentrate and make decisions; thoughts about death and (or) suicide; unstable appetite, decrease or increase in body weight; impaired sleep, the presence of insomnia or a spray [1].

Post-traumatic stress disorder is a disorder that develops after exposure to an extreme threatening or terrifying event or a series of events and is characterized by three main manifestations: repeated experiencing a traumatic event in the present, in the form of bright obsessive memories, accompanied by fear or horror, flashbacks or night nightmares; avoiding thoughts and memories of an event or avoiding activities or situations resembling an event; the state of the subjective sensation of the persistent threat in the form of hypervigilance or enhanced fright reactions [9]. Symptoms should last at least a few weeks and cause significant deterioration in functioning [3].

The data were collected from 2021 to 2022, the study took part in a total of 702 medical workers. The depression indicators were statistically significant among women, lonely faces, those who had children and those who lived with a person aged 60 years and older ($p < 0.05$). Meanwhile, anxiety indicators were statistically significant among women, single people (including widowed and diluted), graduates of universities, those who had at least one chronic disease, and those whose workload increased ($p < 0.05$) [9].

Treatment. Psychiatrists can advise patients receiving pharmacotherapy for the treatment of Covid-19, and therefore they should be familiar with the list of drugs used today. It is believed that any antidepressants are suitable for the treatment of depression [15]. One of the modern drugs, which can be recommended for use in general medical practice, is sertraline, which belongs to the class of selective inhibitors of the reverse capture of serotonin (SIS) [5]. Recently, data that pro-inflammatory cytokines can be modulated by some antidepressants. R.J. Tynan et al. It was revealed that in microglia, stimulated by lipopolysaccharide, Certin inhibited the products of the pro-inflammatory flash A [2]. In the study by M. Sitges et al. The ability of the antidepressant of the sertraline was demonstrated to reduce the basal expression of the pro-inflammatory cytokines IL-1B and FNO-A in hippocampus. This indicates the anti-inflammatory effect of certraline on the brain [12].

In many cases, psychotropic drugs can be safely prescribed for patients receiving pharmacotherapy for Covid-19. For example, antidepressants (escitalopram), antipsychotics (olanzapine), benzodiazepines (lorazepam) and valproates are most likely not interacting with antiviral drugs Interferon, Lopinavir/Ritonavir and Ribavirin [8]. However, before proposing psychotropic drugs, psychiatrists should take into account the potential interaction between medicines. Specific interactions of psychotropic drugs with other drugs can be checked with the help of Lexicomp Drug Interactions (Lexi-Interact Online), from the UpToDate system (subscription required) [7].

The Covid-19 pandemic can cause symptoms of anxiety, depression, distress and PTSD in the general

population. Cross-sex surveys with self-report conducted in the period from January to April 2020 showed that clinically significant mental symptoms were observed in 36 % of adults. In addition, the prevalence of mental symptoms during the pandemic may exceed the basic level: -moderate or severe anxiety was detected in 29 % of people, according to online survey in China in January-February 2020, which included more than 1,200 people (mainly adults) -moderate or severe depression was found in 9-17 % of people, according to two, Internet surveys of the Chinese population (N> 1200 and N> 2400) held in January and February 2020 [11].

To control the mental state of patients who seek help from a family doctor, especially with complaints characteristic of acute respiratory disease, signs of pneumonia, shortness of breath. For early detection of mental disorders with anxiety and depressive radical, it is recommended weekly after hospitalization and before discharge, use the screening of the general state of mental health on the SRQ-20 self-questioning, anxiety-on the GAD-7 scale and depression on the PHQ-9 questionnaire [10].

Conclusions. Thus, any large-scale outbreak of dangerous infection will have a negative impact on people and society. Expanding psychological methods of intervention, increasing consulting with remote access, monitoring the mental state of patients (stress level, mood, sleep quality and stress) using screening of the overall mental health at the SRQ-20 self-questioning, anxiety-on the GAD-7 scale and depression. According to the PHQ-9 questionnaire, it allows timely identification of the risk of 73 the development of anxiety and depressive disorders in patients who seek medical help for a family doctor during the pandemic of the Covid-19/ observance temporarily reduce social contacts and reduce the risk of Covid-19. The Covid-19 pandemic should encourage us to be more prepared and resistant to inevitable future threats and protect health [6].

References:

1. Zarocostas J. How to fight an infodemic. *The Lancet*. 2020 Feb 29. Vol. 395, № 10225. 676 p.
2. Cinelli M., Quattrocioni W., Galeazzi A. et al. The covid-19 social media infodemic. arXiv preprint arXiv:2003.05004. 2020 Mar 10.
3. World Health Organization. Director-General's remarks at the media briefing on 2019-nCoV on 11 February 2020. URL: <http://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-remarks-at-the-media-briefing-on-2019-ncov-on-11-february-2020> (Accessed on February 12, 2020).
4. Campion J., Javed A., Marmot M., Valsraj K. The need for a public mental health approach to COVID-19 // *World Social Psychiatry*. 2020; 2: 77—83. DOI: 10.4103/WSP.WSP_48_20.
5. The Psychological Impact of Quarantine and How to Reduce It: Rapid Review of the Evidence /

Brooks S. K., Webster R. K., Smith L. E. [et al.] // *The Lancet*. 2020; 395: 912—920. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8)
[https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)30460-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)30460-8/fulltext).

6. Immediate Psychological Responses and Associated Factors during the Initial Stage of the 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) Epidemic among the General Population in China / Wang C., Pan R., Wan X. [et al.] // *Int J Environ Res Public Health*. 2020 Mar 6; 17(5): 1729. DOI: 10.3390/ijerph17051729.

7. Morens D. M., Fauci A. S. The 1918 influenza pandemic: insights for the 21st century // *J. Infect. Dis.* 2007; 195, 1018—1028. DOI: 10.1086/511989. 6. Lu H., Stratton C. W., Tang Y. W. Outbreak of pneumonia of unknown etiology in Wuhan, China: the mystery and the miracle // *J. Med. Virol.* 2020; 92, 401—402. DOI: 10.1002/jmv.25678.

8. The continuing 2019-nCoV epidemic threat of novel coronaviruses to global health — The latest 2019 novel coronavirus outbreak in Wuhan, China / Hui D. S., Azhar E. I., Madani T. A. [et al.] // *Int J. Infect. Dis.* 2020; 91: 264—266.

9. The respiratory control mechanisms in the brainstem and spinal cord: integrative views of the neuroanatomy and neurophysiology / Keiko Ikeda, Kiyoshi Kawakami, Hiroshi Onimaru [et al.] // *J. Physiol. Sci.* 2017; 67, 45—62. DOI: 10.1007/s12576-016-0475-y.

10. Benarroch E. E. Brainstem respiratory chemosensitivity: new insights and clinical implications // *Neurology*. 2007; 68, 2140—2143. DOI: <https://doi.org/10.1212/01.wnl.0000266560.60371.98>

11. Aziz, M., Fatima, R., Assaly, R. Elevated interleukin-6 and severe COVID-19: a meta-analysis // *J. Med. Virol.* 2020 Nov; 92 (11): 2283—2285. DOI: 10.1002/jmv.25948.

12. Interleukin-6 is elevated in the cerebrospinal fluid of suicide attempters and related to symptom severity / Lindqvist D., Janelidze Sh., Hagell P. [et al.] // *Biol. Psychiatry* 2009; 66, 287—292. DOI: 10.1016/j.biopsych.2009.01.030.

13. Increased cerebrospinal fluid interleukin-6 levels in patients with schizophrenia and those with major depressive disorder / Sasayama D., Hattori K., Wakabayashi Ch. [et al.] // *J. Psychiatr.* 2013; Res 47, 401—406. DOI: 10.1016/j.jpsychires.2012.12.001.

14. Higher CSF interleukin-6 and CSF interleukin-8 in current depression in older women. Results from a population-based sample / Kern S., Skoog I., Börjesson-Hanson A. [et al.] // *Brain Behav. Immun.* 2014; 41, 55—58. DOI: 10.1016/j.bbi.2014.05.006.

15. Castro VM, Perlis RH. Electronic Health Record Documentation of Psychiatric Assessments in Massachusetts Emergency Department and Outpatient Settings During the Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Pandemic // *JAMA Netw Open* 2020; 3:e2011346.

Melenko S.R.,

*PhD, Associate Professor of Department of Infectious Diseases and Epidemiology
Bukovinian State Medical University*

Prokopchuk A.I.,

*5th year student
Bukovinian State Medical University*

Yurchenko A.S.,

*5th year student
Bukovinian State Medical University*

DELTA HEPATITIS VIRUS: MODERN VIEWS OF THE PROBLEM

Abstract.

Hepatitis viruses are considered one of the main risk factors for human health. Viral hepatitis are a group of very common liver diseases and pose a serious challenge to the health care system due to their widespread prevalence. Viral hepatitis B has already become chronic in more than 57 million people around the world, and almost 686 thousand people die every year from the consequences of this disease - cirrhosis, liver cancer, etc. The virus continues to spread rapidly in Ukraine. Hepatitis D is caused by hepatitis D virus (HDV), a unique RNA pathogen that requires hepatitis B surface antigen (HBsAg) for infection. The main risk group is patients with chronic HBsAg infection who become superinfected with the virus. Approximately 5% of people infected with hepatitis B virus (HBV) are coinfecting with hepatitis D virus (HVD). Chronic HBV/HDV co-infection is associated with an unfavorable outcome: many patients develop cirrhosis, liver failure, and eventually hepatocellular carcinoma within 5-10 years.

Keywords: *hepatitis D, hepatitis B, co-infection, viral hepatitis, hepatocellular carcinoma, liver, liver failure, liver cirrhosis.*

Goal. Highlight available current information about the hepatitis D virus.

Discussion. The seventies of the 20th century were a time of great revival in hepatology. The discovery of hepatitis B surface antigen (HBsAg) opened the door to the mysteries of viral hepatitis. The hepatitis B virus (HBV) virion and its nucleocapsid were described in the early 1970s. This was followed by the discovery of the hepatitis A virus, which explained the two forms of viral hepatitis predicted by early epidemiological analysis. The discovery of hepatitis D virus (HDV), in contrast, was unexpected. The identification of this virus followed the identification of the delta-antigen-antibody system in HBsAg carriers in Turin, Italy, in the mid-1970s. Studies in Italy have shown that the delta antigen differs from other known antigenic features of HBV, but is associated with hepatitis B virus infection, since HBsAg was also present in the blood of all patients with the new antigen [1].

Hepatitis D virus (HDV) infection characterizes a subgroup of hepatitis B surface antigen (HBsAg) positive patients who often suffer from an aggressive form of chronic liver damage (hepatitis D). Because the assembly and release of HDV particles depends on the obligatory presence of HBV in the same hepatocytes, productive HDV infection is invariably associated with HBV infection. Two main models of infection have been described: coinfection of HBV and HDV or superinfection of HDV in a person chronically infected with HBV. A third minor model or helper-independent HDV infection has been reported in the setting of liver transplantation [2].

In high-income countries, HBV vaccination programs began in the 1990s. Currently, the younger generation is protected from HBV and by default from HDV. The decrease in the level of infection depends on

age and is most noticeable in the youngest population groups. For example, of 513 Italian HBsAg carriers detected in 2014, 61 were positive for anti-HDV, but only 3% of them were younger than 30 years, while 80% were 50 years or older [12].

It is estimated that 15-20 million people worldwide are anti-HDV positive [6]. In Europe, HDV remains endemic in Romania and Moldova [12]. A high prevalence of anti-HDV has been described in HBsAg-positive patients in Mediterranean countries, the Middle East, Central Africa, and northern parts of South America. In contrast, in Western countries, HDV has been found to be prevalent only among HBsAg-positive injection drug users. Although the incidence of HDV infection has decreased significantly in various European countries, chronic hepatitis D still remains a significant public health burden in Europe, particularly due to immigration from highly endemic areas [4].

Hepatitis D virus RNA is a small genome consisting of 1700 nucleotides [3]. There are two hepatitis delta antigens (HDAg): small HDAg (24 kDa) and large HDAg (27 kDa), which is 214 amino acids long [4]. Small HDAg accelerates genome synthesis, while large HDAg inhibits HDV RNA synthesis but is required for virion morphogenesis [3]. Eight genotypes of HDV have been described, including genotype 1, which is most common worldwide, particularly in Europe, the Middle East, North America, and North Africa. In contrast, genotype 2 is mainly distributed in the Far East, and genotype 3 is found only in the Amazon region of South America. Different genotypes of HDV are associated with different clinical manifestations, with a more severe course of the disease in genotypes 1 and 3 and milder activity in genotype 2 [5].

Hepatitis Delta virus relies entirely on cellular enzymes for genome replication and depends on hepatitis

B virus for replication in hepatocytes. After penetration, both genomic RNA (gRNA) and antigenomic RNA (aRNA) are synthesized by DNA-dependent RNA polymerases of the host cell using the double-rolling circle mechanism [7]. Because the HDV genome encodes only one functional open reading frame for the translation of two hepatitis delta antigen (HDAg) isoforms, small-HDAg (S-HDAg) and large-HDAg (L-HDAg). After several post-translational modifications, HDAg proteins combine with HDV gRNA to form HDV ribonucleoproteins (RNPs), which are subsequently enveloped by three HDV envelope proteins consisting of HBV small/medium/large surface antigen (S/M/L-HBsAg), and form infectious particles of HDV. Sharing envelope proteins with HBV, HDV uses not only the same particle release mechanism but also an identical route of transmission, especially with respect to cell entry factors. Hepatitis D virus probes the HBV receptor, sodium taurocholate transporting polypeptide (NTCP), for cell entry [9]. It should be noted that NTCP is a transporter of bile salts that is expressed exclusively in the sinusoidal area of hepatocytes, which may explain the hepatic tropism of HBV and HDV [8].

Specific immune responses of the body to the penetration of the hepatitis B and C viruses have been fairly well studied, which cannot be said about the hepatitis D virus.

HDV genotype 1 is not cytopathic, and thus the immune response is likely to play an important role in the pathogenesis of HDV-induced liver disease. In an Italian study, HDV-specific proliferative CD4+ responses to HDAg were found in patients with inactivated hepatitis D, suggesting that cellular immune responses likely control HDV infection [14]. Preliminary evidence suggests that the endogenous interferon (IFN) system is strongly activated in hepatitis D. This is supported by results showing that perforin-expressing lymphoid cells, including CD4+ T cells, are more common in patients with hepatitis D than in HBV or HCV mono-infections. Peripheral HDV-specific T-cell responses were reduced during IFN-based antiviral therapy, and the quality of T-cell responses correlated with treatment response. Moreover, HDV coinfection may also alter the cellular immune response against HBV, as HBV-specific T-cell responses were more common in hepatitis D virus-coinfected than in HBV-mono-infected individuals. This suggests that the immune network of innate and adaptive immune responses is complex in hepatitis D, and both HBV- and HDV-specific responses must be considered [4].

It was believed that the hepatitis B virus is the only helper in the reproduction of HDV. However, a series of *in vitro* experiments demonstrated that HDV RNA can be artificially packaged into the envelopes of several viruses unrelated to HBV, such as hepacivirus, flavivirus, and vesiculovirus, allowing the release of HDV RNA from infected cells and subsequent entry into cell lines that express their respective receptors [8]. In fact, in humanized mice, HDV mono-infection can persist intrahepatically for at least 6 weeks in the absence of HBV, and infectious HDV particles can be released after HBV superinfection [10]. In addition, a recent study also demonstrated that coinfection with a helper

virus may not even be necessary for horizontal transmission of rodent deltavirus [11]. Taken together, these new studies argue against a possible process of coevolution between deltaviruses and hepadnavirus. It is clear that advances in the understanding of HDV virology will have a significant impact on the diagnosis, treatment, and prevention of the disease [8].

Exposure to HDV through coinfection or superinfection can include the entire range of possible outcomes from asymptomatic infection to acute liver failure and death. In patients with HBV presenting with chronic hepatitis (17%), cirrhosis (26%) and HCC (20%), the rate of HDV infection is extremely high, but it is low in asymptomatic HBV carriers (<5%) [15].

Longitudinal studies have confirmed that a significant proportion of patients with chronic hepatitis D rapidly progress to liver cirrhosis. Ultimately, 80% of patients develop cirrhosis, which is significantly higher than the rate observed in patients infected with hepatitis B virus alone. The incidence of HCC in patients with chronic hepatitis D is significantly higher than in patients with HBV mono-infection. When infected with HDV, more than half of patients will develop chronic hepatitis, while approximately 40% and 20% of patients eventually progress to cirrhosis and HCC, respectively. On average, HDV infection progresses to cirrhosis within 5 years, and to HCC within 10 years. This highlights the importance and importance of HBV screening and HDV testing among general HBV carriers, especially in Eastern Europe, Asia and Africa, which are regions with a high prevalence of associated cirrhosis and HCC [8].

Several guidelines recommend that all HBsAg-positive patients be tested for anti-HDV antibodies. Anti-HDV antibody testing demonstrates high specificity, and evidence suggests that non-HDV genotype 1 infections can be detected with currently available tests. At the same time, anti-HDV antibodies may not be detected after recovery from infection. The diagnosis of hepatitis D should be confirmed by detection of HDV RNA. If HDV RNA is positive, evaluation of the grade and stage of liver damage, monitoring for hepatocellular carcinoma (HCC), and consideration of antiviral treatment are indicated. There is no evidence that HDV RNA levels correlate with any clinical marker of liver disease activity or stage [13].

Thus, quantification of HDV RNA is only useful if antiviral treatment is indicated. Anti-HDV-IgM testing may be useful in patients with a negative HBV RNA test but evidence of unexplained liver disease [4].

For decades, pegylated interferon (IFN) alpha has been the only treatment regimen recommended by international guidelines. Recent advances in the field of viral hepatitis virology are increasingly exploring new therapeutic options targeting different stages of the HDV life cycle.

- Bulevirtide (former name Mirklexex-B) was approved in Europe in 2020 under the brand name Hepcludex. It is a subcutaneously administered lipopeptide that specifically inhibits HBV/HDV entry into hepatocytes.

- Lonafarnib is an orally administered farnesyl-transferase inhibitor that blocks prenylation of L-

HDAg, leading to inhibition of virion assembly in hepatocytes. A dose-dependent decrease in HDV RNA was observed in the serum of treated patients [8].

Since it is believed that viral hepatitis D can only be present in HBV-infected people, immunization against the latter has a protective effect against HDV. Since the first hepatitis B vaccine was licensed by the United States Food and Drug Administration (FDA) in 1981, the subsequent introduction of the hepatitis B vaccine worldwide has led to a dramatic decrease in the number of HBsAg carriers. In 2018, 189 countries included the HepB3 vaccine, which includes three doses of the hepatitis B vaccine, in their general population vaccination programs.

Conclusions. Because hepatitis D virus is a kind of companion virus, understanding the unique aspects of HDV virology is of utmost importance. Significant progress has been made in deciphering the life cycle of HDV, but further research is needed to deepen knowledge of virus-host interactions and the possible origins of hepatitis D virus. Experts in the field recognize the importance of understanding the epidemiology of HDV, which is the cornerstone of any effective public health response. health. Scientists from all over the world are constantly working on improving the diagnosis and treatment of viral hepatitis, and hepatitis D in particular.

Literature:

1. Hepatitis D Virus: Introduction and Epidemiology. Mario Rizzetto. 2015 Jul 1;5(7):a021576. (<https://doi.org/10.1101/cshperspect.a021576>)
2. Hepatitis D Virus Coinfection and Superinfection. Francesco Negro. Division of Clinical Pathology and Division of Gastroenterology and Hepatology, University Hospital, 1211 Geneva 14, Switzerland. 2014 Nov 3;4(11):a021550. (<https://doi.org/10.1101/cshperspect.a021550>)
3. Taylor JM. Hepatitis delta virus. *Virology*2006;344: 71–6.6
4. Hepatitis D revival. Heiner Wedemeyer. 04 January 2011 (<https://doi.org/10.1111/j.1478-3231.2010.02408.x>)
5. Su CW, Huang YH, Huo TI, et al. Genotypes and viremia of hepatitis B and D viruses are associated

with outcomes of chronic hepatitis D patients. *Gastroenterology*2006; 130:1625–35

6. Hadziyannis S J. Review: hepatitis delta. *J GastroenteroHepato* 1997;12: 289–98
7. Transcription of hepatitis delta virus RNA by RNA polymerase II 2008 Feb;82(3):1118–27. Epub 2007 Nov 21. (<https://doi.org/10.1128/jvi.01758-07>)
8. Hepatitis D: advances and challenges. Miao, Zhijiang; Xie, Zhenrong; Ren, Li; Pan, Qiuwei, Editor(s): Ji, Yuanyuan. *Chinese Medical Journal* 135(7):p 767-773, April 5, 2022. (<https://doi.org/10.1097/cm9.0000000000002011>)
9. Yan H, Zhong G, Xu G, He W, Jing Z, Gao Z, et al. Sodium taurocholate cotransporting polypeptide is a functional receptor for human hepatitis B and D virus. *Elife* 2012 (<https://doi.org/10.7554/eLife.00049>)
10. Giersch K, Helbig M, Volz T, Allweiss L, Mancke LV, Lohse AW, et al. Persistent hepatitis D virus mono-infection in humanized mice is efficiently converted by hepatitis B virus to a productive coinfection. *J Hepatol* 2014;60:538–544. (<https://doi.org/10.1016/j.jhep.2013.11.010>)
11. Paraskevopoulou S, Pirzer F, Goldmann N, Schmid J, Corman VM, Gottula LT, et al. Mammalian deltavirus without hepadnavirus coinfection in the neotropical rodent *Proechimys semispinosus*. *Proc Natl Acad Sci U S A* 2020;117:17977–17983. (<https://doi.org/10.1073/pnas.2006750117>)
12. The changing context of hepatitis D. Mario Rizzetto, Saeed Hamid, Franco Negro (<https://doi.org/10.1016/j.jhep.2021.01.014>)
13. Zachou K, Yurdaydin C, Dienes HR, et al. Significance of HDV-RNA and HBsAg levels in D hepatitis: first data of the HEP-NET/International HDV Intervention Trial. *Liver Int.* 2010; 30: 430– 7. ([https://doi.org/10.1016/S0168-8278\(06\)80479-4](https://doi.org/10.1016/S0168-8278(06)80479-4))
14. Nisini R, Paroli M, Accapezzato D, et al. Human CD41T-cell response to hepatitis delta virus: identification of multiple epitopes and characterization of T-helper cytokine profiles. *J Virol*1997;71: 2241–51.
15. Miao Z, Zhang S, Ou X, Li S, Ma Z, Wang W, et al. Estimating the global prevalence, disease progression, and clinical outcome of hepatitis delta virus infection. *J Infect Dis* 2020;221:1677–1687. (<https://doi.org/10.1093/infdis/jiz633>)

Шуригайло Андріана Іванівна,
студентка 6-го курсу
Буковинського державного медичного університету
м. Чернівці, Україна
Ясніковська Світлана Михайлівна
к.мед.н., доцент закладу вищої освіти
кафедри акушерства, гінекології та перинатології
Буковинського державного медичного університету
м. Чернівці, Україна

ВПЛИВ МІОМИ НА НАСТАННЯ ВАГІТНОСТІ ЖІНКИ

Shurigailo Andriana Ivanivna,
6th year student
Bukovinian State Medical University
m. Chernivtsi, Ukraine
Yasnikovska Svitlana Mikhailivna
Candidate of Medical Sciences, Associate Professor
Department of Obstetrics, Gynecology and Perinatology
Bukovinian State Medical University
m. Chernivtsi, Ukraine

IMPLIED MYOMI TO THE CURRENT VAGITATION OF A WOMAN

Анотація.

В ході роботи проведено дослідження даних наукових джерел щодо впливу міоми на настання, перебіг вагітності та відсотки розвитку подальших ускладнень. Встановлено, що найпоширеніше ускладнення міоми – це больовий синдром, який у більшості випадків контролюється за допомогою консервативного лікування.

Abstract.

In the course of the work, a follow-up of the data of scientific dzhерel was carried out in order to infuse myoma on the present day, to overcome the vacancy and the development of further advances. It has been established that the widest complication of myomy is the pain syndrome, which in the majority of cases is controlled for additional conservative exaltation.

Ключові слова: *вагітність, міома матки, лейоміома, біль, фертильність, екстракорпоральне запліднення, емболізація маткової артерії, фокусоване ультразвукове втручання під контролем МРТ.*

Keywords: *vagity, uterine myoma, leiomyoma, bil, fertility, extracorporeal infusion, uterine artery embolization, focused ultrasound insertion under MRI control.*

Актуальність: Міома матки є досить поширеним явищем у жінок репродуктивного віку і тому часто зустрічається під час вагітності. Хоча більшість із цих випадків протікає безсимптомно, деякі з них схильні до розвитку ускладнень і можуть призвести до несприятливих наслідків під час вагітності [1]. Біль є найпоширенішою проблемою, і може бути дещо підвищений ризик акушерських ускладнень [2]. Міома матки, або лейоміома, є доброякісною пухлиною матки, яка може викликати сильний біль, кровотечу та безпліддя. Фіброми впливають на якість життя жінки, а також на її фертильність і акушерські результати. Міома вражає приблизно 35-77% жінок репродуктивного віку, хоча реальна поширеність набагато вища, оскільки багато фіброміом можуть протікати безсимптомно [3]. Зв'язок між міомою та безпліддям був з'ясований у численних дослідженнях пацієнтів із допоміжними репродуктивними технологіями, які були узагальнені в кількох метааналізах і систематичних оглядах [3-7].

Мета дослідження: провести огляд літератури та проаналізувати інформацію щодо впливу міоми на настання вагітності та подальші ускладнення.

Результати: Міома матки є однією з найпоширеніших доброякісних пухлин жіночих статевих шляхів, зустрічається у 20-50% жінок репродуктивного віку. У 95% випадків міома локалізується в тілі матки і дуже рідко в шийці матки; зазвичай вона характеризується множинними вузлами. Наявність міоми матки пов'язана з проблемами безпліддя, тому було проведено багато досліджень, щоб визначити зв'язок між міомою та безпліддям. Але на жаль, вчені досі не можуть зробити остаточні висновки з цього питання [8]. Міома часто протікає безсимптомно. Однак вони можуть бути причиною ряду симптомів, таких як менструальні зміни (гіперменорея, менорагія, дисменорея та подальша анемія), диспареунія та подразнення сечового міхура та кишківника через розмір. Зокрема, міома також може вказувати на зв'язок із зниженням фертильності, безпліддям або викиднями, про що свідчать різні джерела [9].

Міома може спричинити безпліддя через закупорку фаллопієвих труб і порушення транспорту гамет. Зараз зрозуміло, що критичним фактором може бути викривлення порожнини ендометрію,

що спричиняє аномальну сприйнятливості ендометрію, гормональні порушення та змінений розвиток ендометрія. Однак питання про те, чи може міома бути єдиною причиною безпліддя, залишається недостатньо вивченим. Це пов'язано з відсутністю проспективних, рандомізованих і контрольованих досліджень, які виділяють інші фактори безпліддя. У 1999 році Bulletti та його колеги провели рандомізоване проспективне дослідження, яке оцінювало спонтанне зачаття у безплідних жінок з міомою та без неї. Автори виявили значну розбіжність у частоті вагітності для безплідних жінок (11% з міомою проти 25% без міоми). Видалення міоми підвищило рівень вагітності з 25% до 42%. Це дослідження підтверджує вплив міоми на безпліддя [3].

Вважається, що міома матки може модулювати васкуляризацію ендометрія і, таким чином, впливати навіть на результат екстракорпорального запліднення (ЕКЗ). Kamel et al. досліджували вплив інтрамуральної міоми матки на васкуляризацію матки та ендометрія у безплідних пацієнток, яким заплановане ЕКЗ. Вони повідомили про значне підвищення васкуляризації в ендометрії жінок з міомою матки, про що свідчить вищий індекс васкуляризації ендометрія (VI), індекс потоку (FI) та індекс васкуляризації ендометрія (VFI). Також не було істотної різниці в середньому індексі опору маткової артерії (RI) або індексі пульсації (PI). У порівнянні з контрольною групою (нематкова міома) жінки з міомою матки >4 см мали значно вищі VI, FI та VFI ендометрію, тоді як жінки з міомою матки ≤4 см не мали статистично значущих відмінностей у VI, FI та VFI. Ці результати вказують на те, що інтрамуральна міома матки >4 см значно збільшує васкуляризацію ендометрію і що збільшення кровотоку може бути фактором, який впливає на результат ЕКЗ [10].

Доступні методи лікування міоми матки включають медикаментозне лікування, хірургічне втручання та новіші варіанти, такі як емболізація маткової артерії і фокусоване ультразвукове втручання під контролем МРТ (MRgFUS). Правильне лікування для кожної окремої пацієнтки залежатиме від віку пацієнтки та бажання зберегти матку та/або майбутню фертильність. Сучасні дані підтверджують, що міомектомія все ще є кращим вибором для жінок, які бажають мати дитину. Вибір лікування також буде залежати від розташування, розміру та кількості фіброміом. Для обраних жінок, враховуючи розмір міоми, попередні хірургічні втручання або ризик операції, найкращим підходом може бути емболізація маткової артерії [3].

Лікування має бути індивідуальним залежно від класифікації міоми по відношенню до ендометрію. Перед початком лікування безпліддя слід розглянути питання про гістероскопічне видалення підслизової міоми [9].

Клініцисти повинні збалансувати потенціал полегшення симптомів із супутніми ускладненнями процедури. Рішення найкраще ґрунтуються на доказовій ефективності доступних варіантів лікування міоми матки, пам'ятаючи про мету оптимізації частоти вагітності та акушерських результатів

у жінок, які бажають зберегти фертильність в майбутньому. Розробка індивідуальних планів лікування забезпечить оптимальні результати та максимальну задоволеність пацієнтів [3].

Висновок: У ході аналізу літературних джерел можна зрозуміти, що повна роль і справжній механізм впливу міоми матки на фертильність до кінця не відомі. Не вистачає якісних досліджень, які могли б дати переконливу інформацію про зв'язок між безпліддям і міомою матки. Багато інформації про взаємозв'язок між міомою матки та безпліддям отримано з теоретичних досліджень, і деякі з них повідомляють, що частота настання вагітності після ЕКЗ значно збільшується, коли міома матки є підслизовою. Ці дані про покращення частоти вагітності після міомектомії приводять нас до думки, що на фертильність впливає міома матки. Отже, питання: чи впливає міома матки на фертильність? Майбутні дослідження мають бути зосереджені на молекулярних механізмах безпліддя, таких як генетична основа розвитку міоми матки, щоб розробити найкращий спосіб медикаментозного та хірургічного лікування міоми матки, адаптований для кожної пацієнтки, з кращим репродуктивним результатом.

Список літератури:

1. Dagogo Semenitari Abam and Terhemen Kasso. Uterine Fibroids and Pregnancy: A Review of the Challenges – Chapter from book *Obstetrics* © 2017 The Author(s). Licensee InTech.
2. David W Ouyang, MD, Errol R Norwitz, MD, PhD, MBA. Pregnancy in women updated: Jul 11, 2016. with uterine leiomyomas (fibroids) - Official reprint from UpToDate.
3. Guo, X. C., & Segars, J. H. (2012). The impact and management of fibroids for fertility: an evidence-based approach. *Obstetrics and gynecology clinics of North America*, 39(4), 521–533. <https://doi.org/10.1016/j.ogc.2012.09.005>
4. Pritts E, Parker W, Olive D. Fibroids and infertility: an updated systematic review of the evidence. *Fertil Steril*. 2009;91:1215–23.
5. Olive D, Pritts E. Fibroids and Reproduction. *Semin Reprod Med*. 2010;28:218–227.
6. Somigliana E, Vercellini P, Daguati R, et al. Fibroids and female reproduction: a critical analysis of the evidence. *Hum Reprod Update*. 2007;13:465–76.
7. Benecke C, Kruger T, Siebert T, et al. Effect of fibroids on fertility in patients undergoing assisted reproduction. A structured literature review. *Gynecol Obstet Invest*. 2005;59(4):225–30.
8. Maria Luisa Casini, Federica Rossi, Riccardo Agostini, Vittorio Unfer. Effects of the position of fibroids on fertility - *Gynecological Endocrinology*, February 2006; 22(2): 106–109.
9. Essam El Mahdi. Fibroids and Infertility - *EMJ Repro Health*. 2019;5[1]:94-99.
10. Radmila Sparić, Mladen Andjić, Lazar Nejković, Jelena Štulić et al. Uterine fibroids and infertility: a controversial but concrete link - *Clin. Exp. Obstet. Gynecol*. 2022; 49(1): 018.

EARTH SCIENCES

УДК 662.75

**Бяшимов Аннагельды,
Ишанов Максат,
Бердиева Айсолтан,
Озбеков Нарбай**
преподаватели

Туркменский государственный архитектурно-строительный институт, г. Ашхабад, Туркменистан

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-7166-30-31](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-7166-30-31)

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ ТУРКМЕНИСТАНА

UDK 662.75

**Byashimov Annageldy,
Ishanov Maksat,
Berdiyeva Aysoltan,
Ozbekov Narbay**
lecturer

Turkmen State Institute of Architecture and Construction, City Ashgabat

SOME ASPECTS OF ENVIRONMENTAL SAFETY IN THE OIL AND GAS INDUSTRY OF TURKMENISTAN**Аннотация.**

В статье рассматривается природоохранная стратегия независимого и нейтрального Туркменистана. Показаны основные особенности решения вопросов по обеспечению экологической безопасности в нефтегазовой отрасли страны. Сделан вывод о целесообразности дальнейшего совершенствования в нефтегазовой сфере уровня экологической безопасности как производства так и продукции.

Abstract.

The article deals with the environmental strategy of independent and neutral Turkmenistan. The main features of the solution of issues to ensure environmental safety in the oil and gas industry of the country are shown. The conclusion is made about the expediency of further improvement in the oil and gas sector of the level of environmental safety of both production and products.

Ключевые слова: *окружающая среда, промышленная экология, газоперерабатывающие комплексы, экологически чистая продукция.*

Keywords: *environment, industrial ecology, gas processing complexes, environmentally friendly products*

На данном этапе развития человечества защита окружающей среды является одним из приоритетных направлений устойчивого развития общества. Современные темпы использования природных ресурсов требует нового подхода как к организации и функционированию промышленных производств, так и самой экономической системы в целом в целях обеспечения потребностей общества и будущих поколений без вредного влияния на окружающую среду. Такое научное направление как промышленная экология развивает этот новый подход, комплексно исследуя методы эффективного использования природных ресурсов [1].

Безусловно, что соблюдение экологических норм и стандартов является необходимой мерой при добыче и переработке полезных ископаемых, бурении и разработке промышленных месторождений нефти и газа. Фундаментальным принципом безусловного экологического приоритета в промышленной экологии является охрана земли и ее недр, водных ресурсов, флоры и фауны на системной научной основе, всесторонней разработке и

принятии наиболее оптимальных решений по обеспечению мер непрерывного возобновления природного ресурсов и улучшению окружающей среды [2].

В независимом и нейтральном Туркменистане, под непосредственным руководством уважаемого Президента Сердара Бердымухамедова, уделяется особое внимание обеспечению поддержания благоприятного соотношения природных и антропогенных изменений в окружающей среде. В целях последовательной реализации природоохранной стратегии в стране приняты такие законы, как «Об охране природы», «Об экологическом аудите», «О химической безопасности», «Об экологической безопасности». Внедрение экологически ориентированной модели интегрированного управления является важным направлением в реализации национальной стратегии экономического роста и защиты окружающей среды, способствуя значительному привлечению инвестиций в страну.

Нефтегазовый сектор занимает ведущее место в промышленном развитии Туркменистана [3]. Обладая крупнейшими природными ресурсами углеводородов, Туркменистан, по величине доказанных запасов природного газа, входит в первую десятку стран мира. Необходимо отметить, что структура отечественного нефтегазового производства включает в свой состав крупные промышленные комплексы, состоящие из предприятий по добыче, транспортировке хранению нефти и газа. В настоящее время в стране функционируют крупные производства по переработке нефти и газа. В 2009 году был сдан в эксплуатацию газоперерабатывающий комплекс на месторождении Самандепе. В 2014 году было введено в эксплуатацию второе газоперерабатывающее предприятие «Багтыярлык», которое было построено совместно с китайской национальной нефтегазовой корпорацией CNPC. В этом же году на месторождении «Галкыныш» был сдан в эксплуатацию крупнейший в стране газоперерабатывающий комплекс, построенный с участием компаний Южной Кореи, Китая и Объединённых Арабских Эмиратов. Этот комплекс позволяет производить до 30 млрд. м³ товарного газа в год.

Газоперерабатывающий комплекс в Овадан-депе, расположенный в Ахалском велаяте, в 2019 году удостоился сертификата Книги рекордов Гиннеса как «Первый в мире завод по производству бензина из природного газа». Главная продукция, производимая на заводе - бензин ЭКО-93, тщательно хранится в огромных резервуарах, состояние которых контролирует современное инновационное оборудование. Производственный процесс в результате использования новейших технологий,

обеспечивает высокое качество топлива, которое соответствует международному стандарту Евро-5. Обработка сырья включает в себя несколько этапов, что создает возможности получения синтетического топлива, не содержащего такие экологически вредные вещества как соединения серы и азота. В специально оборудованной лаборатории тщательно анализируются данные по количеству в производимом топливе таких веществ как этанол, метан. Окончательная обработка данных производится с помощью компьютерного оборудования и специального программного обеспечения. То есть итоговые расчёты отличаются значительной точностью по таким показателям, как определения химических веществ в топливе и характеристика ее плотности.

Таким образом, в нашей стране проводятся комплексные работы по достижению соответствия выпускаемой продукции международным стандартам. Одним из приоритетов развития в национальной нефтегазовой отрасли должно стать дальнейшее совершенствование уровня экологической безопасности как производства так и продукции.

Список использованной литературы

1. Sharon Beder. Environmental Principles and Policies: An Interdisciplinary Introduction. Earthscan, 2006
2. Растяпина О. А. Экологическая безопасность как основа экологической политики/ Вестник Волгогр. гос. архит. - строит. ун-та. Вып. 27(46), 2012
3. Ý.Kakaýew.Nebitgaz pudagyndaky innowasion ösüş/Türkmenistanda ylym we tehnika, ylymy-nazary žurnal.Aşgabat, №1,2019

PEDAGOGICAL SCIENCES

*Гановська Катерина Михайлівна,
Студентка-магістрантка
спеціальності «Спеціальна освіта»
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
Білюк Олена Геннадіївна
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри спеціальної освіти
Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського*

ВИКОРИСТАННЯ ТРВЗ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ТВОРЧОГО ЗВ'ЯЗНОГО ВИСЛОВЛЮВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗНМ III РІВНЯ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

*Ganovska Katerina Mikhailivna,
Master student
specialty "Special education"
Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlinsky,
Bilyuk Olena Gennadiievna
candidate of pedagogical sciences,
senior lecturer of the department of special
enlighten
Mykolaiv National university im. V. O. Sukhomlinsky*

VIKORISTANNY TRVZ TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF BEGINNERS OF CREATIVE CONNECTIVITY IN CHILDREN OF THE SENIOR PRESCHOOL VIKU ZNM III RIVNYA IN THE MINDS OF REMOTE TEACHER

Анотація.

У статті розглядається проблема формування творчого зв'язного висловлювання у дітей із загальним недорозвитком мовлення III рівня. Акцентується увага на пошуку методів і прийомів для вирішення проблеми в умовах дистанційного навчання, розкриваються основні особливості взаємодії з батьками на етапах корекційно-логопедичної роботи.

Abstract.

The article deals with the problem of the formation of a creative connection in children with severe underdevelopment of the 3rd century. Emphasis is placed on the search for methods and techniques for solving problems in the minds of distance learning, revealing the main features of interaction with fathers at the stages of corrective and speech therapy work.

Ключові слова: зв'язне мовлення, символічна аналогія, загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ), корекційна робота, дистанційне навчання.

Keywords: movement connection, symbolic analogy, gross underdevelopment of movement (ZNM), correction of the robot, distance learning.

Актуальність теми. Дошкільний період дитинства – це важливий період онтогенезу, коли здійснюється процес первинної соціалізації дитини, формуються психічні, соціально-моральні, фізичні, духовні, культурні, етичні аспекти особистості, закладаються основи її соціальної компетентності та формується готовність до навчання у школі.

У Базовому компоненті дошкільної освіти визначено, що мовленнєва компетенція – це розуміння дітьми зв'язного тексту, вміння відповідати на запитання і звертатися із запитаннями, підтримувати та розпочинати розмову, вести діалог, складати різні види розповідей. Доведено, що вміння та навички зв'язного мовлення без спеціального навчання не досягають того рівня, який необхідний для повноцінного шкільного навчання.

Наукові дослідження Н.Бондаренко, Н. Жукової, Т. Королюк, С. Шаховської зазначають, що старші дошкільники із загальним недорозвиненням мовлення зазнають серйозних труднощів у визначенні задуму оповідання, послідовному розвитку обраного сюжету і його мовленнєвої реалізації. У більшості дітей цього контингенту відзначається якість своєрідності, бідність лексики, недостатність розвитку процесів узагальнення й абстракції, порушення процесу тематичного та семантичного відбору слів при породженні висловлення.

Діалог та монолог – дві основні форми зв'язного мовлення. Діалог – більш проста форма зв'язного мовлення для дошкільнят, що характеризується ситуативністю, реактивністю, та являється фундаментом для формування монологічного мов-

лення. Монологічне мовлення – це складний, довільний, організований вид мовлення і тому потребує спеціального мовленнєвого виховання і навчання. Для нього характерні: літературна лексика; розгорнутість висловлювання, логічна завершеність; синтаксична оформленість; зв'язність. Формування зв'язності мовлення включає розвиток умінь будувати висловлювання різних типів; опис, розповідь, роздум. У залежності від джерела висловлювання виділяють такі монологи: 1) за іграшками, предметами; 2) за картинами; 3) з досвіду; 4) творчі розповіді.

Саме творчу розповідь вважають найскладнішим видом мовленнєвої діяльності, який захоплює особистість дитини в цілому та вимагає роботи уваги, мислення, мовлення, спостережливості, волевих зусиль, участі позитивних емоцій.

Тому формування творчого зв'язного висловлювання – найскладніший розділ корекційного навчання, який вимагає достатнього розвитку всіх психічних процесів. Дослідження цього питання є актуальним і в сучасних умовах дистанційного навчання, адже корекційна робота має позитивні результати тільки при системному, безперервному впливі [3].

Мета роботи. Правильна та ефективна організація навчання дітей із ЗНМ в умовах дистанційного навчання – складна справа. Педагогу необхідно підбирати, поєднувати та адаптувати способи дій та методи до форми навчання, співпрацювати з батьками. Часто доводиться залучити останніх до підготовки матеріалів для заняття. Адже роботу з цією категорією дітей неможливо побудувати без опори на наочність. Науковці Т. Ткаченко, Л. Трофименко Т. Філічева, Г. Чиркіна доводять у своїх дослідженнях ефективність використання різних видів наочності для формування зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ. Тому, очевидними є вимоги до цих матеріалів: простота, доступність, багаторазове використання. Такі завдання можна розв'язати використовуючи метод Теорії рішення винахідницьких завдань (ТРВЗ) – символічна аналогія. Суть методу – використання замітника, яким можуть слугувати схеми, символи, умовні позначення, стилізовані й силуетні зображення, піктограми. Картки з такими символами нескладно буде видрукувати (намалювати) батькам вдома, заламінувати для багаторазового використання.

Символи-позначення служать дидактичним матеріалом у роботі над формуванням творчого зв'язного висловлювання, розвиток якого можна здійснювати використовуючи казкові сюжети, знайомому для дітей. Нетрадиційний підхід у роботі з казкою дає можливість дитині нестандартно, оригінально, по - своєму не тільки сприймати зміст, а й творчо перебудувати хід казки, вводити непередбачені ситуації, придумувати різні кінцівки, з'єднувати декілька сюжетів в один наділяти казкові персонажі якостями, які їм не притаманні та інші [1, с.16-32].

Як і будь-яка робота з дітьми дошкільного віку, **символічна аналогія** будується від простого до складного та має свої переваги у процесі роботи

на заняттях: - не вимагає складного обладнання при підготовці; - використовується на різних етапах навчання; - сприймається як гра, викликає інтерес; - збільшує обсяги пам'яті, розвиває творче і асоціативне мислення; - навчає мислити послідовно, систематизувати знання; - вміння описувати предмет і складати розповідь, казку; - вміння аналізувати: виділяти істотне, знаходити спільне і відмінне, відшукувати подібне; - навчання спостережливості і допитливості.

Етапи практичного використання **символічної аналогії**:

1. Виявлення суттєвих деталей і ознак об'єкта(казкового персонажа) та підбір (побудова) символу (умовного знаку);

2. Знаходження об'єкта (казкового персонажа) за описом серед символів.

3. Упізнання казки за набором символів.

4. Використання символів для створення творчої розповіді [2].

Дослідники А. Богуш, Г. Беленька, В. Бойко, О. Бріцина, Н. Гавриш, Л. Фесюкова, В. Сухомлинський та інші акцентували увагу на позитивному впливі казки на формування творчого висловлювання та розвиток особистості в цілому. Найцікавіші для дітей – це казки про тварин, у яких вони набувають людських рис характеру, борються з несправедливістю, підступністю, жорстокістю. Казкові події захоплюють, активізують увагу, спонукають до вигадки та покращують емоційний стан. Для таких занять слід обирати казки знайомі дітям та невеликі за обсягом. Важливо пропонувати батькам пригадувати казку напередодні заняття тому, що використання знайомого, простого, матеріалу позитивно впливає на пізнавальну активність дитини, надає впевненості у своїх силах, що вкрай важливо в процесі адаптації до онлайн навчання.

Використання карток-символів для формування творчої розповіді базується на кількох попередніх етапах роботи. Існує ризик, що через деякий час ця наочність стане нецікавою, нудною і просто набридне дітям. Щоб запобігти таким ситуаціям логічно слід мислити творчо, індивідуально та креативно й співпрацювати з батьками. Створити на початку заняття ігрову ситуацію, умовою якої буде «знаходження» карток-схем із зображенням казкового героя, предмету, дії. Матеріали: пісок, крупи, зафарбована вода, лоток з прозорим дном, склянка, пензлик, соломинка, серветки, пульверизатори, мушлі, камінці.

Варіанти практичного застосування на заняттях **символічної аналогії** можливі такі:

Варіант 1. Прозорий лоток з піском чи крупою(0.3-0.5 см), під ним схеми. Завдання: «розмести» пензликом (пальчиком) пісок і знайти зображення, відповісти: «Кого (що) ти знайшов?» («Який він?» «В якій казці є такий герой?») Місця можна позначити дрібними предметами (мушлі, камінці, гудзики тощо), іграшками, або давати тільки словесну вказівку: «Шукай у верхньому правому кутку». Таким чином закріплюємо просторову орієнтацію, кистьовий праксис.

Варто додавати мовленнєвий матеріал: промовляння римованих рядків, складів.

Варіант 2. Пульверизатор, серветки в яких схеми, лоток. Завдання: побризкати на серветку і знайти героя, дати відповідь на запитання: «Кого (що) ти знайшов?».

Розташувати серветки можна лінійно, або по кутках лотка. Під час гри запропонувати дитині промовляти звуки (склади) «бризкання» на короткому видиху ш-ш-ш або с-с-с.

Варіант 3. Прозорий лоток з водою 1-1.5 см (зафарбованою), під ним схеми, склянка (соломинка для напоїв). Завдання: переміщувати за вказівкою склянку по лотку і знаходити зображення. Інший варіант: подути сильно через соломинку на воду щоб побачити зображення.

Користуючись такими способами дій можна зацікавити, викликати радість, «увімкнути» уяву, заохотити до активної мовленнєвої діяльності, спонукати до фантазування та вирішити ряд корекційних завдань, також вдосконалювати емоційно-вольові процеси у дітей із ЗНМ.

Отже, результати нашої роботи дають можливість зробити висновок, що формування творчого зв'язного висловлювання у дітей із ЗНМ в умовах дистанційного навчання складний вид корекційної роботи. Та при максимально ефективному підборі методів та прийомів, співпраці з батьками, системності занять досягається позитивна динаміка навичок творчого зв'язного висловлювання. І саме в дошкільному віці важливо проводити роботу, яка формує готовність дитини до школи.

Список використаних джерел

1. Мануйленко О.В. Соціалізація дошкільників шляхом наочного моделювання як ефективний компетентнісний підхід для розвитку мовлення дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Кривий Ріг – 2019. – с.16-32.

2. Родарі Дж. Граматика фантазії. – Калуга 1992.

3. Шеремет М. Логопедія. К.: Видавничий Дім «Слово», 2014.

УДК 371.3

Тимченко А. А.,
кандидат педагогічних наук, доцент
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
Дар'я Н. М.
магістрантка спеціальності «Початкова освіта»
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Tymchenko A.A.,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv
Darya N.M.
Master's student in the specialty "Elementary Education"
V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF DIGITAL LITERACY OF YOUNGER STUDENTS

Анотація.

В статті подано визначення поняття «цифрова грамотність», визначено види цифрової грамотності, обґрунтовано важливість формування цифрової грамотності молодших школярів для забезпечення безпечного користування мережею інтернет для освітньої діяльності учнів, визначено педагогічні умови формування цифрової грамотності учнів молодшого шкільного віку серед яких: створення позитивної мотивації учнів до використання інтернет ресурсів з користю для себе та набуття нових знань; врахування закономірності вікового розвитку та індивідуальних особливостей дітей; збагачення змісту, представленого в електронному інтерактивному середовищі матеріалом, що сприяє розвитку цифрової грамотності.

Abstract.

The article defines the concept of "digital literacy", defines the types of digital literacy, substantiates the importance of forming digital literacy of younger students to ensure safe use of the Internet for students' educational activity, defines pedagogical conditions for the formation of digital literacy to the use of Internet resources for themselves and acquisition of new knowledge; taking into account the pattern of age development and individual characteristics of children; Enrichment of content represented in an electronic interactive environment by a material that contributes to the development of digital literacy.

Ключові слова: учні молодшого шкільного віку, цифрова грамотність, педагогічні умови, інформаційні технології, компетентність, інформаційна безпека.

Keywords: Junior school students, digital literacy, pedagogical conditions, information technologies, competence, information security.

Усвідомлення важливості цифрової грамотності для якості життя сучасної людини та розуміння значущості процесу її формування вже в початковій школі актуальним стає пошук умов формування цифрової грамотності молодших школярів.

Аналіз наукових публікацій останніх п'яти років показав, що хоча існує велика кількість досліджень, присвячених питанням про сутність поняття «цифрова грамотність», її структуру, ключові характеристики та елементи, про складнощі, які існують у цій діяльності, про політику держави в цьому напрямку, питання оцінювання, діагностики, моніторингу необхідного рівня цифрової грамотності приділяється менша увага. Особливо це стосується такої вікової групи як молодший шкільний вік. Це вікова категорія, раніше не була для вчених значущою у процесі інформатизації суспільства. На сьогодні у зв'язку з розвитком інформаційно-цифрових технологій, їх упровадженням у соціально-

освітнє середовище школи, учні молодших класів стали повноправними учасниками он-лайн комунікації та користувачами різних електронно-інформаційних засобів. Водночас вони випереджують навіть дорослих в уміннях та навичках використання інформаційно-цифрових технологій.

Підвищення цифрової грамотності молодших школярів, розширення їх можливостей у використанні інтернету, визначення особливостей цифрового покоління та вплив інтернету на розвиток дітей – пріоритетний напрямок роботи у початковій школі.

Поняття цифрова грамотність – це знання та вміння, які потрібні для безпечного та ефективного використання цифрових технологій та ресурсів інтернету. Цифрова грамотність служить каталізатором розвитку, оскільки сприяє самоосвіті та набуттю принципово актуальних здібностей.

Нині цифрова грамотність вивчається як необхідний елемент можливостей для навчання учнів у

сучасної школі. Вона впливає на формування інших базових здібностей і компетентностей учнів. Цифрова грамотність сприяє успішному навчанню: молодші школярі легше отримують доступ до інформації, наскільки це можливо, зростає обсяг бази даних цифрових сховищ, а це полегшує доступ до знань у порівнянні з роботою з традиційними, паперовими ресурсами навчання.

Використання інформаційних технологій та ресурсів у початкових класах – одна з умов підвищення якості освіти. Найважливішою проблемою є формування компетентностей учнів молодших класів у сфері інформаційної безпеки. На думку Т. Бороненко, «молодший шкільний вік є більш продуктивним для розвитку інформаційних компетентностей та цифрової грамотності дітей, оскільки використання цифрового середовища та інформаційно-комп'ютерних технологій допомагає вирішити проблеми, що виникають в процесі навчання» [1, с. 51].

Навчитися цифрової грамотності, вийти на максимальний результат можливо лише тоді, коли кардинально зміниться методика навчання, якщо стимулюватиметься самостійна діяльність учня, здійснюватиметься орієнтування на розвиток особистості учня, його пізнавальних та творчих навичок та здібностей. Таким чином, сучасному вчителю потрібно знайти та застосувати засоби, форми, методи та прийоми навчальної діяльності молодших школярів, які максимально сприяють формуванню цифрової грамотності у дітей.

Для максимально можливого врахування специфіки цифрової грамотності молодших школярів та її реалізації в різних сферах життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства, ми будемо спиратися на виділені дослідниками чотири види цифрової грамотності:

«1) інформаційна та медіа грамотність – знання, вміння, мотивація та відповідальність, пов'язані з пошуком, розумінням, організацією, архівуванням цифрової інформації й її критичним осмисленням, а також створенням інформаційних об'єктів із використанням цифрових ресурсів (текстові, образотворчі, аудіо та відео);

2) комунікативна компетентність – знання, вміння, мотивація і відповідальність, необхідні для різних форм комунікації (електронна пошта, чати, блоги, форуми, соціальні мережі тощо) з різними цілями;

3) технічна компетентність – знання, вміння, мотивація та відповідальність, що дозволяють ефективно і безпечно використовувати технічні та програмні засоби для вирішення різних завдань, зокрема використання комп'ютерних мереж, хмарних сервісів і т. ін.;

4) споживча компетентність – знання, вміння, мотивація і відповідальність, що дозволяють вирішувати за допомогою цифрових пристроїв та Інтернету різні повсякденні завдання, пов'язані з конкретними життєвими ситуаціями, що передбачають задоволення різних потреб» [6, с.18].

На думку науковця О. Кочеткової важливою умовою формування цифрової грамотності молодших школярів є інтерактивне освітнє середовище: «Для формування цифрової грамотності як освітнього результату необхідне інтерактивне середовище. Головна риса інтерактивного навчання — використання власного досвіду учнями під час розв'язання проблемних питань, з максимальною свободою розумової діяльності. В свою чергу, застосування ІКТ у навчанні — одна з найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку освітнього процесу. Дане поєднання ґрунтується на прямій взаємодії учнів з освітнім середовищем та передбачає їх активну розумову діяльність» [4, с. 88-89].

Як зазначає науковець «розвиток сучасних засобів та інструментів навчання, засноване на процесі інформатизації освіти, відкривають нові методичні можливості засобів цифрового інтерактивного середовища:

— візуалізація знань;

— доступ до значної кількості інформації, представленої в інтерактивній формі засобами мультимедіа контенту;

— індивідуалізація, диференціація навчання;

— відстеження процесу розвитку об'єкта, побудова схеми, послідовність виконання операцій (комп'ютерні презентації);

— моделювання об'єктів, процесів і явищ;

— створення і використання інформаційних баз даних;

— здійснення тренування і самопідготовки;

— посилення мотивації навчання (ігри, засоби мультимедіа);

— розвиток певного виду мислення (наприклад, наочно-образного);

— формування культури навчальної діяльності;

— вивільнення навчального часу» [4, с. 89].

Серед розглянутих вище засобів, присутня група – мультимедійні засоби навчання, яка ґрунтується на використанні аудіовізуальної інформації і інтерактивній взаємодії.

Як зазначає американський науковець Р. Кларк «Інтерактивне середовище повинно бути засноване на певних дидактичних особливостях організації процесу навчання, які реалізуються в умовах взаємодії з електронним інформаційно-освітнім середовищем. Серед них можна виділити наступні:

— висока інформаційна насиченість;

— раціоналізація піднесення навчальної інформації;

— показ досліджуваних явищ у розвитку, динаміці;

— реальність відображення дійсності» [7, с. 12].

Важливою є думка науковців Г. Розлуцької, О. Невмержицької, В. Назарова щодо використання сервісів Google. «Формування інформаційної компетентності можна реалізовувати через використання цифрових інструментів, інтерактивного навчання за допомогою онлайн сервісів, які надає компанія Google. Сервіси Google можуть

бути успішно використані для систематизації нового матеріалу, структурування навчальної документації, тестуванні, створенні інтерактивних навчальних матеріалів. Це дає можливості формування інформаційної компетентності при аналізі та синтезі інформації, створенні на її основі нового контенту в різних цифрових форматах, візуалізації результатів роботи. Перспективними напрямками подальших досліджень в розрізі започаткованої проблеми вважаємо вивчення зарубіжного досвіду використання сервісів Google у процесі здобуття початкової освіти» [5, с. 119].

Сучасними засобами формування цифрової компетентності може виступати різний контент (електронні курси, тренажери, засоби взаємодії вчителя та учня, системи дистанційного навчання та ін.), який повинен відповідати сучасним характеристикам дидактичних засобів (наочність, мультимедійність, інтерактивність, індивідуалізація процесу навчання і моніторинг успішності, безперервна взаємодія, організація діяльності в фізичному просторі, контроль навчання).

Сукупність педагогічних умов результативного розвитку цифрової компетентності учнів в умовах інтерактивного середовища включає в себе:

— створення позитивної мотивації учнів за допомогою організації рефлексивної діяльності щодо наявного рівня сформованості цифрової компетентності;

— збагачення змісту, представленого в електронному інтерактивному середовищі матеріалом, що сприяє розвитку інформаційної компетентності.

Таким чином, для формування цифрової компетентності як освітнього результату необхідне інтерактивне середовище. Ми погоджуємось з науковцем Л. Гавріловою про те, що: «головна риса інтерактивного навчання – використання власного досвіду учнями під час розв'язання проблемних питань, з максимальною свободою розумової діяльності. В свою чергу, застосування ІКТ у навчанні – одна найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку освітнього процесу. Дане поєднання ґрунтується на прямій взаємодії учнів з освітнім середовищем та передбачає їх активну розумову діяльність» [2, с. 3].

Навчання максимізується, коли учні займаються відповідними завданнями у динамічному навчальному середовищі, а не на традиційних заняттях, орієнтованих на вчителя. Роль вчителів полягає в тому, щоб давати чіткі та точні інструкції та забезпечувати відповідне середовище для взаємодії учнів та обміну інформацією.

Таким чином, для того, щоб сформувати цифрову грамотність молодших школярів, необхідно враховувати закономірність вікового розвитку та індивідуальних особливостей дітей. Дитина запам'ятовує спочатку не те, що є найбільш суттєвим з погляду навчальних завдань, а те, що справило на неї найбільше враження: цікавий матеріал, емоційно забарвлений, щось несподіване чи нове. Необхідно максимально збагатити урок, використовуючи різноманітні засоби подачі інформації і, тим самим, посилити наочність матеріалу. У цьому

аспекті комп'ютер є гарним інструментом та помічником вчителя.

Як зазначає М. Кириченко «сучасними засобами формування цифрової грамотності може виступати різний контент (електронні курси, тренажери, засоби взаємодії вчителя та учня, системи дистанційного навчання та ін.), який повинен відповідати сучасним характеристикам дидактичних засобів (наочність, мультимедійність, інтерактивність, індивідуалізація процесу навчання і моніторинг успішності, безперервна взаємодія, організація діяльності в фізичному просторі, контроль навчання). Формування сучасного інтерактивного освітнього середовища має здійснюватися в умовах широкого впровадження і застосування ІКТ. Таке середовище навчання створюється сукупністю традиційних та інноваційних засобів і надає можливості для забезпечення самостійної навчальної діяльності учнів, безпосереднього зворотного зв'язку, безперервного оновлення змісту навчальних матеріалів і швидший доступ до них, реалізацію індивідуальних траєкторій навчання і групової форми роботи, багаторівневу комунікацію між усіма учасниками освітнього процесу» [3, с. 180].

Навчитися цифрової грамотності, вийти на максимальний результат можливо лише тоді, коли кардинально зміниться методика навчання, якщо стимулюватиметься самостійна діяльність учня, здійснюватиметься орієнтування на розвиток особистості учня, його пізнавальних та творчих навичок. Тому: від того, як школа навчить та виховає, підготує до життя дітей, залежить, яким буде суспільство у майбутньому. Таким чином, від сучасного вчителя потрібно знайти та застосувати засоби, форми, методи та прийоми навчальної діяльності молодших школярів, що максимально сприяють формуванню цифрової грамотності у дітей.

У межах предметного навчання можлива організація паралельної діяльності з формування цифрової компетентності молодших школярів, яка виражається у набутті елементарних знань у галузі цифрових технологій, первинних навичок роботи з ними та інформацією загалом, формуванні особистісного ставлення учнів до безпечного та раціонального використання даних технологій з метою освіти, отримання нових знань. На даний момент існує безліч цифрових інструментів, частина з яких старіє і замінюється більш мобільними, які не вимагають прив'язки до технічного оснащення закладів освіти, що пояснюється появою смартфонів, мобільного інтернету та хмарних сервісів.

Здійснений аналіз літератури за проблемою дослідження дозволяє зробити висновки про те, що сучасні наукові дослідження свідчать про те, що формування цифрової грамотності учнів початкової школи проходить найбільш ефективно, якщо забезпечується повна інтеграція навчальної та позанавчальної діяльності, поетапне засвоєння всіх компонентів цифрової грамотності в процесі всіх, без винятку, предметів навчального плану і позакласної діяльності.

Отже, сукупність педагогічних умов результативного розвитку цифрової грамотності учнів включає в себе: створення позитивної мотивації учнів до використання інтернет ресурсів з користю для себе та набуття нових знань; врахування закономірності вікового розвитку та індивідуальних особливостей дітей; збагачення змісту, представленого в електронному інтерактивному середовищі матеріалом, що сприяє розвитку цифрової грамотності. З огляду на вище зазначене можна стверджувати, що формування цифрової грамотності можна здійснювати через поєднання застосування цифрових інструментів та інтерактивного навчання. Окреслені висновки наразі залишаються актуальними й потребують подальшого розроблення, адже цифрова грамотність включає знання, вміння та навички, які співвідносяться з комп'ютерною грамотністю, ІКТ-грамотністю, інформаційною грамотністю, медіаграмотністю, і є новою характеристикою діяльності, заснованою на уявленні про цифровий формат інформації та той потенціал, який несе цифрова форма даних.

Список літератури

1. Бороненко Т. А., Кайсіна А. В., Федотова В. С. Концептуальная модель понятия цифровой грамотности. Перспективы науки и образования. 2020. № 4 (46). С. 47–73.
2. Гаврілова Л.Г., Топольник Я.В. Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. Інформаційні технології і засоби навчання. 2017. Т. 61. № 5. С. 1–14.
3. Кириченко М. О. Цифрова культура як результат розвитку культури інформаційного суспільства. Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 124. С. 179–182.
4. Кочеткова О.С. Формування інформаційно-цифрової компетентності учнів в інтерактивному освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти. Збірник наукових праць. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка № 32, 2019. С. 87–91
5. Розлуцька Г., Невмержицька О., М Назаров В. Формування інформаційної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти і ступеня засобами сервісів GOOGLE / Науковий вісник Ужгородського університету : Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. О. Бартош, І. Козубовська. Ужгород : Говерла, 2022. Вип. 2 (51). С. 117–121.
6. Цифровая компетентность подростков и родителей. Результаты всероссийского исследования / Г.У. Солдатова, Т.А. Нестик, Е.И. Рассказова, Е.Ю. Зотова. М.: Фонд Развития Интернет, 2013. 144 с.
7. Clark, R.C. E-Learning and the Science of Instruction: Proven Guidelines for Consumers and Designers of Multimedia Learning / Ruth C. Clark, Richard E. Mayer. 3rd ed., 2016. 502с.

УДК: 37.011.3-051:37.013:005.342

Тимченко А. А.

кандидат педагогічних наук, доцент

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

**КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****Tymchenko A.A.**

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

**CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL
READINESS OF THE FUTURE TEACHER FOR PROFESSIONAL ACTIVITY****Анотація.**

В статті подано визначення поняття «психолого-педагогічна готовність майбутнього вчителя до професійної діяльності», обґрунтовано критерії, показники та рівні психолого-педагогічної готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності, серед яких: когнітивний критерій (усвідомлення майбутніми вчителями професійно значущих психолого-педагогічних знань); мотиваційно-ціннісний критерій (рівень сформованості мотивації до опанування студентами системи психолого-педагогічних знань, що сприяють професійному становленню, розвиток потреби в професійному становленні); діяльнісний критерій (рівень процесуальної активності майбутнього вчителя в професійному становленні, оволодіння комунікативним компонентом професійної діяльності та практичними вміннями).

Abstract.

The article defines the concept of "psychological-pedagogical readiness of a future teacher for professional activity", substantiates the criteria, indicators and levels of psychological-pedagogical readiness of a future teacher for professional activity, including: cognitive criterion (awareness of future teachers of professionally significant psychological-pedagogical knowledge); motivational and value criterion (the level of formation of motivation for students to master the system of psychological and pedagogical knowledge that contributes to professional development, the development of the need for professional development); activity criterion (level of procedural activity of the future teacher in professional development, mastery of the communicative component of professional activity and practical skills).

Ключові слова: психолого-педагогічна готовність майбутнього вчителя, когнітивний критерій, мотиваційно-ціннісний критерій, діяльнісний критерій, професійна діяльність, вчитель початкових класів.

Keywords: psychological and pedagogical readiness of the future teacher, cognitive criterion, motivational and value criterion, activity criterion, professional activity, primary school teacher.

Реформування сучасної системи освіти в Україні відбувається в напрямі її подальшої модернізації відповідно до загальноєвропейських і світових стандартів, інтенсифікації, технізації та інформатизації освітнього процесу, що відображено в низці державних освітніх нормативно-правових документів: Закон України «Про освіту» (2017 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.), Концепція розвитку освіти України (2015 р.), Державний стандарт початкової освіти (2018 р.), Концепція «Нової української школи» (2018 р.), Концепція розвитку педагогічної освіти (2018 р.) тощо. Цими документами розкривається важливість професійної підготовки вчителів, які здатні впроваджувати інноваційні підходи до організації освітнього процесу, мають високий рівень професіоналізму, творчості й особистої активності, виявляють прагнення до безперервного професійного зростання відповідно до потреб і вимог суспільства [1, 2, 4, 5].

Реалізація цих завдань потребує психолого-педагогічної підготовки вчителя, яка передбачає розвиток професійних компетентностей педагога, необхідних для успішної організації освітнього

процесу, формування мотивації до педагогічної діяльності, виховання професійно значущих якостей, а також бажання та здатності навчатися впродовж життя.

Професійне становлення майбутнього учителя, здатного поєднувати науковий світогляд, психолого-педагогічні знання, духовну культуру, передусім відбувається в період професійної підготовки у закладі вищої освіти (ЗВО). Базова роль належить психолого-педагогічній підготовці, яка складає базову характеристику психолого-педагогічної моделі сучасного вчителя, єдність його теоретичної та практичної готовності до здійснення навчальної та виховної діяльності; складну, багаторівневу стійку особистісну структуру, що формується внаслідок інтеграції теоретичних знань, практичних умінь, досвіду, розвитку загальнопедагогічних здібностей та значущих для вчителя особистісних якостей, гармонійне поєднання яких становить результат професійного становлення вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки. Її якість визначається потребою в безперервній самоосвіті та самовдосконаленні, творчому ставленні до професійної діяльності. Учитель, який в процесі

професійного становлення досяг високого рівня психолого-педагогічної готовності успішно реалізує цілі та завдання освітнього процесу, мотивований до педагогічної діяльності, відкритий для постійного професійного зростання, чітко усвідомлює можливості та перспективу свого професійного розвитку, збагачує і розвиває професійний досвід завдяки особистому творчому внеску, соціально активний та відданий педагогічній професії.

Проблеми психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя досліджуються й розкриваються у працях таких науковців: А. Алексюка, В. Бондаря, С. Гончаренка, М. Гуревича, І. Зязюна, В. Каплінського, О. Савченко, Л. Хомич, Л. Хоружа та ін. Водночас у наукових дослідженнях висвітлюються, передусім, аспекти психологопедагогічної підготовки студентів педвузів.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення зазначеної проблеми, свідчить про багатовекторний пошук науковців у цьому напрямі: шляхів оптимізації професійного становлення вчителя (М. Ковтонюк, Н. Сидорчук, О. Матяш, В. Орлов); чинників, що сприяють професійному зростанню особистості (В. Андронов, О. Вознюк, А. Деркач, В. Петрук, О. Коберник, О. Огієнко); особливостей педагогічної підтримки розвитку особистості (О. Газман) тощо. У контексті дослідження особливої теоретико-методологічної ваги набувають наукові розробки проблеми професійної підготовки вчителів, які висвітлено в працях А. Алексюка, Є. Барбіної, В. Галузяка, В. Заболотного, Н. Кузьміної, Н. Лазаренко, В. Лугового, Л. Лук'янової, Н. Мозгальнової, С. Сисоєвої, М. Сметанського, Л. Щевченко, В. Штифурак та ін.

Зміст психолого-педагогічних дисциплін трактуємо як вимоги до знань, умінь і навичок у вигляді теоретичних положень, загальних методів психології й педагогіки, часткових методик початкового навчання, які мають здобути майбутні вчителі початкової школи з урахуванням сучасних тенденцій розвитку української освіти, її поступової інтеграції в освітній європейський простір.

Відповідно до професійного стандарту «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» [5] психолого-педагогічні дисципліни спрямовані на забезпечення набуття знань, формування вмінь і навичок у вчителів початкової школи щодо виконання їхніх основних трудових функцій, а саме планування й здійснення освітнього процесу; забезпечення та підтримки навчання, виховання й розвитку майбутніх школярів в освітньому середовищі та родині; створення сприятливого освітнього середовища; рефлексії та професійного саморозвитку; надання методичної допомоги колегам із питань навчання, розвитку, виховання й соціалізації учнів початкових класів закладу загальної середньої освіти; узагальнення власного педагогічного досвіду та його презентації педагогічній спільноті; оцінювання результатів роботи вчителя початкових класів закладу загальної середньої освіти.

Зміст саме психолого-педагогічних дисциплін

забезпечує розвиток здатності майбутніх учителів початкової школи проєктувати власну професійну діяльність та освітню діяльність учнів шляхом формування широкого діапазону вмінь.

Саме тому, зміст психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя повинен базуватися на гуманній педагогіці і бути спрямований на вироблення в студентів власної концепції сприймання дитини, аналіз гуманістичних засад у класичному педагогічному досвіді, ознайомлення з сучасними гуманістичними і традиційними педагогічними концепціями, засвоєння особистісно-гуманного підходу до учня, забезпечення його в школі.

З метою практичного вивчення психолого-педагогічної готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності було проведено констатувальний експеримент. Для цього нам необхідно було визначити критерії, показники та рівні психолого-педагогічної готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності. Важливо враховувати, що дослідження містить два феномени – психологічна готовність і педагогічна готовність до професійної діяльності. Тому у визначенні критеріїв і показників ми дотримуватимемось обох складників об'єкта дослідження.

Критерій – це базовий структурний компонент педагогічного дослідження, ознака, на основі якої здійснюється об'єктивна діагностика, незалежно від суб'єктивної думки [6, с. 504]. Під критерієм ми розуміємо ідеальний зразок, еталон, який визначає вищий, найдосконаліший рівень функціонування певної системи, порівняно з яким можна встановити ступінь відповідності та наближення його реального рівня до ідеалу. Критеріями готовності майбутніх педагогів до здійснення професійної діяльності більшість учених (Є. Барбіна, О. Богинич, А. Богущ, І. Зязюн, В. Ковальчук, В. Кузь, Н. Лисенко, М. Машовець, Л. Петухова, Т. Поніманська, О. Савченко, О. Сухомлинська, Г. Сухорукова, та ін.) визначають такі: *когнітивний, ціннісний, емоційно-вольовий, особистісно-мотиваційний, діяльнісно-поведінковий, креативно-рефлексивний.*

Показники – це параметри, які підтверджують критерії, взаємодіють і утворюють цілісність. Показниками готовності виступають такі інтегральні прояви особистості як система цінностей (смислів), здатність долучатися до виконання різних видів діяльності, проявити в ній цілеспрямованість, осмисленість, самостійність, творчу активність, відповідальність [6, с. 506].

Задля чіткого розуміння сутності поняття «готовність» доцільно розрізнити довготривалу й ситуативну готовність. На думку М. Дяченка, «довготривала готовність – це інтегральна, стійка характеристика особистості, що є передумовою успішного виконання діяльності, а ситуативна готовність – це психофізіологічний стан, який відповідає умовам виконання діяльності за конкретних обставин» [2]. «Крім готовності як психічного стану, вважає М. Дяченко, існує й виявляється готовність як стійка характеристика особистості. Її називають по-різному: підготовленістю, тривалою

або стійкою готовністю. Вона діє постійно, її не треба кожного разу формувати у зв'язку із завданнями діяльності. Виявляючись завчасно сформованою, ця готовність стає визначальною передумовою для успішної діяльності» [2].

Сутнісними характеристиками професійної діяльності вчителя є її базова основа – система психолого-педагогічних знань і вмінь; педагогічні здібності, що забезпечують успішність професійної діяльності в постійно змінюваних умовах; потреба в постійному самовихованні і самовдосконаленні; здатність до критичного аналізу власних професійних установок та корекції способів навчально-виховної взаємодії з учнями. В зв'язку з тим, що професійна діяльність педагога спрямована на навчання, виховання і особистісний розвиток учнів, цим напрямкам відповідають три аналогічні підструктури загальнопедагогічної компетентності: навчальна, виховна і особистісно-рефлексивна, в яких знайшли відображення загальні педагогічні вміння, необхідні для реалізації професійних функцій учителя.

З урахуванням аналізу наукової літератури та дисертаційних робіт, присвячених проблемі готовності, поняття *психолого-педагогічна готовність майбутніх учителів до професійної діяльності* визначено як інтегроване особистісне утворення, що охоплює мотиваційно-ціннісні установки, особистісні якості, прагнення до професійного та особистісного розвитку, сукупність педагогічних (фахово-методичних) знань, мовно-комунікативних, фахово-методичних, дослідницько-проектувальних умінь, навичок, необхідних для їх практичного використання під час навчання, виховання, розвитку.

На основі аналізу змістових характеристик виокремлених складових нами визначено наступні критерії психолого-педагогічної готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності: *когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний*.

Когнітивний критерій: усвідомлення майбутніми вчителями професійно значущих психолого-педагогічних знань, пізнавальних здібностей та інтелектуальних умінь, необхідних для становлення вчителя як професіонала, що в сукупності є фундаментом професійної та педагогічної підготовки майбутнього фахівця.

Мотиваційно-ціннісний критерій відображає рівень сформованості мотивації до опанування студентами системи психолого-педагогічних знань, що сприяють професійному становленню, оволодіння уміннями їх застосування в майбутній фаховій діяльності та розвиток потреби в професійному становленні під час навчання у ЗВО та впродовж життя.

Діяльнісний критерій відображає рівень процесуальної активності майбутнього вчителя в професійному становленні, оволодіння комунікативним компонентом професійної діяльності та практичними вміннями реалізації освітніх та виховних функцій освітнього процесу.

Коротко розглянемо зміст і конкретизуємо *показники* кожного критерію зокрема. Окрім складної системи мотивів і джерел активності [3] передумовою професійного становлення є сума знань, зокрема загальнопедагогічних, що формуються в процесі інтегративно-теоретичної підготовки

Когнітивний критерій характеризується *такими показниками*: сукупність психолого-педагогічних знань про сутність й особливості педагогічної професії; знання основ педагогічної майстерності; знання про інноваційні технології в початковій освіті, про реформу НУШ.

Мотиваційно-ціннісний критерій характеризує морально-психологічна готовність студентів до майбутньої педагогічної діяльності, систему потреб студентів стосовно їх професійного становлення, усвідомлення сформованості цієї якості для майбутньої фахової діяльності, орієнтацію на професійний розвиток, забезпечує відчуття «єднання» з професією як необхідністю.

Цей критерій конкретизовано в *таких показниках*: внутрішня мотивація в оволодінні психолого-педагогічними знаннями, мотивація досягнення успіху в професійному становленні; ціннісне ставлення до педагогічної діяльності та усвідомлення особистісного сенсу і значущості професійного становлення; наявність інтересу і потреби до особистісно-професійного становлення.

Діяльнісний критерій відображає практично-операційний аспект становлення майбутнього вчителя, що проявляється в сформованості досвіду практичної діяльності і ґрунтується на визнанні діяльності головним засобом і вирішальною умовою досліджуваного процесу. Цей критерій передбачає спроможність організовувати, виконувати, регулювати, контролювати діяльність, аналізувати й оцінювати її результати.

Комплекс *показників*, в яких конкретизовано цей критерій, наступний: уміння використовувати психолого-педагогічні знання для вирішення практичних завдань та розв'язання професійно-педагогічних ситуацій; уміння здійснювати психолого-педагогічне діагностування; уміння забезпечувати взаємний контакт з учнями і підтримувати його; здатність використовувати інноваційні технології в початковій освіті.

Кожен критерій розкривається через систему показників, які його характеризують. Спираючись на це, ми визначаємо показник як якісну або кількісну характеристику яка засвідчує рівень сформованості відповідного критерію.

Для переведення якісних критеріїв професійної підготовки студентів у кількісні нам потрібно визначити її рівні. Г. Козберг розглядає рівень професійної компетентності вчителя як «ступінь розвитку його теоретичної обізнаності та технологічних умінь, а також результатів педагогічної діяльності» [3]. Оцінка рівня професійного становлення, вважає В. Адольф, повинна здійснюватися за основними функціями, характерними для професійної педагогічної діяльності, а саме: діагностичною, інформаційною, конструктивно-проектувальною, організаторською, комунікативною, прогностичною,

дослідницькою та оціночною [2, с. 56-58]. Нами визначено такі рівні:

Високий рівень сформованості є характерним для студентів, які виявляють високий рівень психолого-педагогічних знань про сутність й особливості педагогічної професії, високий рівень пізнавального інтересу та творча активність і спрямованість на опанування інноваційними технологіями в початковій освіті. Їх вирізняє впевненість у собі, уміння логічно та абстрактно мислити, відстоювати та обґрунтовувати власну світоглядну позицію, оригінальність способів вирішення педагогічних ситуацій, наявність власної позиції щодо оцінки передового педагогічного досвіду; здатність до імпровізації, що базується на знаннях та інтуїції. Висока внутрішня мотивація в оволодінні психолого-педагогічними знаннями та бажання досягти успіху в професійному становленні, ціннісне ставлення до педагогічної діяльності, наявність інтересу і потреби до особистісно-професійного становлення. На високому рівні здійснюють психолого-педагогічне діагностування та можуть забезпечувати взаємний контакт з учнями і підтримувати його.

Середній рівень сформованості об'єднує студентів, які: На цьому рівні студенти мають недостатньо глибокі та усвідомлені психолого-педагогічні знання у межах навчальних програм, але не проявляють бажання їх розширювати. У них простежується ситуативний інтерес до опанування інноваційними технологіями в початковій освіті. Вони епізодично проявляють бажання здійснювати психолого-педагогічне діагностування, епізодично проявляють готовність до саморегуляції, комунікативні та організаторські здібності; недостатньо вмотивовані до удосконалення професійної діяльності.

Низький рівень сформованості властивий студентам у яких неповні, неглибокі, безсистемні, часто неусвідомлені психолого-педагогічні знання про сутність й особливості педагогічної професії; схильні до використання шаблонів у процесі педагогічної практики, відсутність оригінальності, не-стандартності мислення; на низькому рівні сформовані мовнокомунікативні, фахово-методичні, інформаційно-цифрові, дослідницько-проектувальні вміння. У студентів слабо виражений інтерес до майбутньої професії; активність та інтерес до вивчення психолого-педагогічних дисциплін; відсутня потреба в саморозвитку; не володіють методами професійного самовдосконалення.

Організація дослідно-експериментальної роботи передбачала три стадії: пошуково-теоретичну, моделювальну, експериментальну (констатувальний, формувальний, контрольний етапи). На пошуково-теоретичній стадії вивчено та проаналізовано психолого-педагогічну, філософську, соціологічну літературу з проблеми дослідження. Завданням моделювальної стадії експерименту став аналіз навчально-виховних планів, розробка педагогічних умов професійної підготовки майбутнього вчителя в умовах інноваційного освітнього середовища та методик констатувального етапу експерименту, які передбачали завдання для визначення рівня готовності означеної проблеми.

Констатувальний етап дослідження організовано на основі методологічного принципу послідовності констатуючих дій. Цей етап складався з таких елементів: анкетування та опитування студентів; аналіз констатувального етапу експерименту для визначення завдань формувального етапу експерименту, формулювання завдань і змісту формувального етапу експерименту.

На констатувальному етапі експерименту використовувалися емпіричні методи дослідження – спостереження, анкетування, діагностична. Ці методи використовувалися для виявлення рівня психолого-педагогічної готовності майбутнього вчителя в умовах інноваційного освітнього середовища.

Отже, під рівнем психолого-педагогічної готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності розуміємо наявність відповідної мотивації; ступінь оволодіння психолого-педагогічними знаннями і вміннями; розвиток педагогічних здібностей та особистісних якостей. Визначити рівень психолого-педагогічної готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності як результату їх професійного становлення – означає надати кількісну та якісну характеристику стану її основних критеріїв і показників. Психолого-педагогічна готовність майбутнього вчителя до професійної діяльності в умовах інноваційного освітнього середовища оцінюється за такими критеріями: когнітивним, мотиваційно-ціннісним, діяльнісним, а також рівнями готовності: низьким, середнім і високим.

Список літератури

1. Державний стандарт початкової освіти. (2018). URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npsa/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartupochatkovoyi-osviti>
2. Діхнич, К. В. Професійний розвиток майбутніх учителів початкової школи у процесі педагогічної практики. Пріоритетні наукові напрямки педагогіки і психології: від теорії до практики: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції. Харків. 2019. С.78-80.
3. Каплінський В. В. Формування загальнопедагогічної компетентності майбутнього вчителя в процесі вивчення дисциплін педагогічного циклу. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Вінниця, 29-30 листопада 2018 р.). Вінниця: Нілан, 2018. С. 133–137.
4. Концепція «Нова українська школа». Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» Режим доступу : file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7_2736.pdf
6. Фрицюк В. А. Теоретичні та методичні заходи підготовки майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку: дис. ... докт. пед. наук. Вінниця, 2017. 542с.

УДК 373.2/.3:373.3.015.31:140.8

Філімонова Т.В.

кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри початкової та дошкільної освіти
Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського,
м.Миколаїв, Україна

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-7166-43-46](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-7166-43-46)

НАСТУПНІСТЬ МІЖ ДОШКІЛЬНОЮ І ПОЧАТКОВОЮ ЛАНКАМИ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ 1-ГО КЛАСУ ЦІЛІСНОГО СПРИЙНЯТТЯ НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ

Filimonova T. V.

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Primary and Preschool Education
V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv,
Mykolayiv, Ukraine

CONTINUITY BETWEEN PRESCHOOL AND PRIMARY ELEMENTS OF EDUCATION IN THE PROCESS OF FORMING A COMPREHENSIVE PERCEPTION OF THE ENVIRONMENTAL WORLD IN FIRST-GRADE STUDENTS

Анотація.

У статті розкривається проблема наступності між дошкільною і початковою ланками освіти у процесі формування в учнів першого класу цілісного сприйняття навколишнього світу. Подається тлумачення понять «наступність» та «цілісність».

Зазначається, що наступність формування цілісного уявлення про природу полягає у встановленні необхідного зв'язку між змістом і формами екологічного виховання і виховання на основі раніше набутих знань, зв'язків і досвіду на різних рівнях освіти (дошкільна і початкова). У статті визначено, що безперервність та наступність в екологічному вихованні є обов'язковою вимогою розвитку екологічної свідомості дошкільників і молодших школярів через логічно побудовану систему їх поглядів і світогляду, розвитку екологічної культури.

Abstract.

The article reveals the problem of continuity between preschool and primary levels of education in the process of forming a holistic perception of the surrounding world in first-grade students. An interpretation of the concepts "succession" and "integrity" is given.

It is noted that the continuation of the formation of a holistic view of nature consists in establishing the necessary connection between the content and forms of environmental education and education based on previously acquired knowledge, connections and experience at different levels of education (preschool and primary). The article determines that continuity and continuity in environmental education is a mandatory requirement for the development of environmental consciousness of preschoolers and younger schoolchildren through a logically constructed system of their views and worldview, development of ecological culture.

Ключові слова: наступність, дошкільна ланка освіти, початкова ланка освіти, навколишній світ, цілісне сприйняття.

Keywords: continuity, preschool education, elementary education, the surrounding world, holistic perception.

Постановка проблеми. Зміна глобальної екологічної ситуації вимагала іншого ставлення людини до навколишньої природи. Змінилися також ціннісні орієнтації та менталітет, з'явилося розуміння того, що лише екологічна безпека може гарантувати процес сталого розвитку. Формування цілісного розуміння природи є концептуальною основою екологічної освіти.

Щоб діяти на користь природи, людина повинна володіти необхідними екологічними знаннями та вміти нею користуватися. Розуміння того, що людина є частиною природи, призвело до зміни ставлення до екологічного виховання, основи якого закладаються в ранньому віці, на першому етапі – емоційне виховання, а згодом активні заходи щодо охорони та захисту навколишнього середовища. За

останні роки багато зроблено для екологічного виховання дошкільників і молодших школярів: проведено дослідження принципів побудови предметів природничо-наукового циклу, внесено необхідні зміни в їх зміст.

Провідні педагогічні знахідки підтверджують необхідність створення педагогічних умов для розвитку екологічного ставлення до природи у дошкільників і молодших школярів у процесі неперервного вивчення природознавства, яке, як правило, належить до відбору змісту, форм і методів навчання. Створити умови для безперервної організації екологічного виховання дошкільників і молодших школярів можна за умови забезпечення безперервності цього процесу.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні особливостей забезпечення наступності формування в учнів першого класу цілісного сприйняття навколишнього світу.

Аналіз основних досліджень та публікацій.

Науковцями, психологами, природознавцями, педагогами здійснено певні розвідки вивчення процесу формування цілісного сприйняття природи.

Аспекти розгляду даного феномену зустрічаємо у дослідженнях вітчизняної і зарубіжної педагогічної думки. Зокрема, Й. Герbart, Я. Коменський, В. Сухомлинський, Й. Песталоцці, Ж. Руссо, розглядали необхідність безпосереднього процесу ознайомлення дітей з природою у навколишньому середовищі.

На сучасному етапі розвитку природознавчих дисциплін розглядаються нові підходи, де об'єктами сприймання виступають: В. Ільченко, К. Гуз - функціонування природи в загальних закономірностях, С. Пескун, А. Степанюк, З. Плохій - ієрархічний принцип побудови природи, Н. Бібік, Т. Байбара, І. Зверев, О. Савченко, З. Плохій - формування конкретних об'єктів, явищ природи, (З. Плохій А. Степанюк - забезпечення природного контакту молодших школярів з навколишнім середовищем.

У передшкільному дитинстві закладаються основи екологічної культури. У дослідженнях Н. Кондратьєва, А. Федотової, І. Хайдурової та інших доведено, що дітям 5-7 років доступні екологічні знання про рослини, тварини, людину як про живі істоти, про зв'язки та залежності у світі природи та між людиною та природою; про різноманіття цінностей природи - оздоровчої, пізнавальної, моральної, естетичної, практичної; про те, що природа є місцем існування для людини.

Виклад основної проблеми. Систематизація природничих понять протягом багатьох років є предметом досліджень педагогів і психологів: Н. Виноградової, В. Вахтерова, А. Герда, Д. Кайгорода, З. Клепініної, А. Плешакова, О. Поглазової, В. Половцова, А. Пінкевич.

Однією з найважливіших проблем освітнього процесу в закладах дошкільної освіти і початкової школі є проблема наступності природознавства дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Для їх вирішення необхідна серйозна змістовна наукова освіта за рахунок впровадження сучасних наукових знань у навчальний процес. Цьому сприяє варіативність сучасної освіти.

Питанням наступності в освіті та вихованні присвячено значну кількість досліджень. Ідея наступності в освіті відображена в педагогічній спадщині Я. Коменського, Ф. Дистервега, І. Песталоцці, К. Ушинського та ін. Необхідність реалізації принципу наступності розглядалася в працях вітчизняних психологів і педагогів - Б. Ананьєва, Ю. Бабанського, Л. Божович, Л. Виготського, Ш. Ганеліна, В. Давидова, М. Данилова, Б. Єсіпова, Л. Занкова, А. Люблінський, М. Скаткіна, А. Усовий, Д. Елькініна та ін.

Незважаючи на наявність науково-практичних робіт, які становлять загальну теоретико-методологічну основу процесу формування цілісної картини природи в дошкільному та шкільному віці, залишається необхідним наукове обґрунтування системного вирішення названої проблеми, що дозволить виключити дискретність при переході дітей з дошкільною на початковий ступінь освіти та забезпечити наступність цього процесу.

Принцип наступності - це якісно різний зв'язок між різними ступенями освіти, починаючи з дошкільних закладів, нижчих ланок і закінчуючи старшими. Цей принцип стосується змісту освіти, її форм, методів, стратегії і тактики у взаємодії тем освітнього процесу та особистісного становлення учнів.

Наступність в екологічному вихованні старших дошкільників і молодших школярів - це цілісний процес перспективного формування екологічної культури дитини, що виражається в накопиченні та досвіді поведіння з природою, суспільством, розвитку вміння здійснювати природоохоронну діяльність, поліпшення навколишнього природного середовища на основі знань, набутих у дошкільному навчальному закладі та початковій школі.

На думку Н. Глухової, наступність у системі безперервної екологічної освіти впливає не лише з логіки навчально-виховного процесу, а переважно з використання знань, умінь і навичок, які розкривають основні ідеї екологічного виховання суб'єкта освіти [1, с. 9].

Безперервність та наступність в екологічному вихованні є обов'язковою вимогою розвитку екологічної свідомості дошкільників і молодших школярів через логічно побудовану систему їх поглядів і світогляду, розвитку екологічної культури. Якщо в межах кожного рівня екологічної освіти переважно спостерігається наступність на одному рівні (кількісні зміни), то перехід від одного рівня (ступеня) до наступного відбувається нерівномірно, нестабільно, пов'язаний з якісними змінами у розвитку учня.

Наступність формування цілісного уявлення про природу полягає у встановленні необхідного зв'язку між змістом і формами екологічного виховання і виховання на основі раніше набутих знань, зв'язків і досвіду на різних рівнях освіти (дошкільна і початкова). Під наступністю ми розуміємо таке підкріплення пережитого, таке використання і подальший розвиток у дітей знань, умінь і навичок, при якому створюються різноманітні зв'язки, висвітлюються нові ідеї, взаємодіють старі й нові екологічні знання, які виникають послідовні інтереси, потребує нових стосунків з природою. Це, перш за все, вимагає визначення, що потрібно формувати на дошкільному щаблі, і як це має враховуватися на початковому щаблі шкільного навчання, доповнюватися, перекладатися на більш високий рівень складності, поглиблюватися, не повторюючись, а продовжуючи та розвиваючись.

Таким чином, наступність є процесом, який вимагає взаємодії між педагогами дитячого садка та

школи. У дитячому садку спадкоємність означає поступовий розвиток і поглиблення знань, виховання соціальних і комунікативних якостей майбутнього вихованця. У початковій школі наступність – це поглиблення знань, умінь і навичок, набутих дитиною в дошкільному навчальному закладі. Робота в школі будується з урахуванням наявних у дошкільника знань. Розвиток інтегративних якостей особистості на етапі дошкільної освіти забезпечує поступовий перехід від дошкільного дитинства до початкової школи, що забезпечує успішну адаптацію дитини до школи, освоєння нею нової соціальної ролі [8, с. 29].

У Концепції екологічної освіти України, Концепції Нової української школи, екологічна освіта визначається як «набір компонентів: екологічні знання - екологічне мислення - екологічне мислення - екологічна етика - екологічна культура, кожна з них має відповідний рівень (початкова (інформативно-підготовча), базова (основосвітоглядна), вища, професійний профіль (готовий до перспектив)) екологічна зрілість: від елементарних екологічних знань про довкілля, уявлень дошкільного рівня до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації на вищих рівнях» [4].

Отже, процес формування цілісного сприйняття природи розглядається нами як складова екологічної освіти, яка спрямована на опанування дітьми певної системи екологічних знань.

Цілісне сприйняття природи забезпечується взаємодією дитини з природою. З метою визначення педагогічних аспектів цієї взаємодії вважаємо за необхідне охарактеризувати суб'єкт сприймання з позиції визначення вікового періоду (старший дошкільний, молодший шкільний вік), що є початковим у формуванні цілісного сприйняття природи; об'єкт сприймання – з позиції з'ясування можливих засобів його унаочнення, а суб'єкт-об'єкту взаємодію – з позиції особливостей організації сприймання дітьми природи. Останнє здійснюється з метою визначення дидактичних умов формування цілісного сприйняття природи.

Безпосереднє сприймання природи пропагували Ж. Руссо, Л. Толстой, С. Русова, В. Сухомлинський та інші. Педагогічна концепція С. Русової ілюструє, що діти повинні бути якнайближче до природи, яка безпосередньо впливає на дитину через спостереження, експерименти, екскурсії, прогулянки. Адже вважається, що любити можна тільки те, що ми добре знаємо. Необхідно дозволити дітям побачити найближчі краєвиди місцевості, знайти в них кожну річку, ліс, озеро тощо, знати рослинність, звірів свого краю [7].

Сприйняття природи також розглядається в рамках розкриття внутрішньої сутності природних об'єктів завдяки неповторності їхніх зовнішніх ознак. Так, Г. Тарасенко стверджує, що «естетика народжується із зовнішнього образу, який сприймається органами чуття – через зір, слух, дотик, нюх – як закінчена форма в її гармонійному відношенні до змісту» [9, с. 12].

Це сукупність інформаційно насичених ознак, серед яких можна виділити такі важливі структурні

компоненти краси і виразності природи, як різноманітність форм, звуків і запахів, світла і кольору, пропорції, симетрія, ритм тощо. Г. Тарасенко зазначає, що при аналізі естетичних якостей природи дослідники виділяють такі структурні «складові» її краси, як: різноманітність форм, звуків, запахів; світло і колір; пропорція, симетрія, ритм (Г. Апресян); барвистість і закономірність пластичних форм (Б. Благодир); ритм і аритмія, гармонія і дисгармонія (М. Киященко, М. Лейзеров); розміреність, єдність різноманітності, цілісність, доцільність (Л. Солодовніченко); характерна фактура поверхні (Дж. Гібсон) тощо. Прояви естетичного у фізичних явищах природи пропонується оцінювати як: декоративну красу (зовнішні сенсорні ознаки), конструктивну (прояв цілісності, практичності), динамічну (наслідок ритму, порядку і рівноваги) (О. Забаро-Прасолова). Серед ознак природної досконалості виділяються: світло і колір (М. Міннарт), краса форм (Е. Геккель), естетичність пропорцій (М. Гіка), практичність симетрії (І. Шафрановський), виразність ритму, циклічності. й вічність руху в природі (М. Дубинін) та ін.

Нова українська школа визначає побудову освіти на всіх її ланках з максимальним урахуванням індивідуальних особливостей (фізичних, психологічних, інтелектуальних) кожної дитини незалежно від її вікової групи [6].

Принципами побудови дошкільної та початкової освіти є:

- гуманізм як прояв поваги до особистості – доброзичливе, дбайливе ставлення до дітей без примусу та насильства;
- облік вікових особливостей дітей та досягнень попереднього етапу розвитку;
- визнання самостійної цінності кожного вікового періоду;
- орієнтація на індивідуальні нахили, темпи розвитку дітей, задатки, інтереси; створення умов, оптимальних для: розвитку пізнавальних та психічних станів, властивостей, процесів молодших школярів, їх спрямованості на активність у соціумі; усвідомлення мотивів своєї поведінки; позитивної самооцінки; забезпечення самоповаги та ввічливого ставлення до інших; забезпечення реалізації можливостей та здібностей дитини [10, с. 195].

У період від п'яти до шести (семи) років у дітей відбуваються цілісні зміни особистості, в ігровій діяльності формуються перші навички, які сприяють переходу на новий етап розвитку в інших соціальних ситуаціях. Основним завданням для дітей старшого дошкільного віку є формування та розвиток особистісних якостей дитини.

Виходячи з надбань дошкільного дитинства, початкова школа має забезпечувати подальший розвиток особистості дитини, її психічний, соціальний і фізичний розвиток. У початкових класах у дітей формується: ціннісне ставлення до рідної землі, держави та української культури; здатність до критичного мислення та творчого самовираження; дбайливе ставлення до навколишнього середовища тощо [5, с. 9].

Забезпечуючи наступність і перспективність у роботі дитячого садка та початкової школи, можна створити умови для всебічного гармонійного розвитку самостійної, компетентної та відповідальної особистості на перших суміжних ланках системи подальшої освіти.

Реалізація принципів перспективності та наступності в установах дошкільної та початкової освіти полягає у забезпеченні єдності, взаємозалежності та узгодженості цілей, змісту, форм та методів організації освітнього процесу:

- вчителі початкових класів повинні знати специфіку освітніх програм, методів і прийомів розвитку, навчання та виховання дітей старшого дошкільного віку, які використовуються в закладах дошкільної освіти;

- ознайомлення вихователів старших груп з освітніми програмами та технологіями навчання початкової школи [2, с. 79].

Висновок. У межах дошкільної (початкової) ланки освіти наступність проявляється у розвитку цілісного сприйняття природи в розгляді знань дитини про предмети, явища, зв'язки природи; на основі життєвого досвіду; з дотриманням дидактичних умов формування цілісного сприйняття природи. Тому основним стратегічним орієнтиром реформування системи освіти є забезпечення якості освіти, що відповідає потребам особистості, суспільства та ринку праці. Важливою передумовою досягнення якості є забезпечення безперервності навчання. Знову ж таки, основним засобом забезпечення наступності є наступність між усіма рівнями освіти. Послідовність у формуванні цілісного уявлення про природу «на стиках» освітніх ланок реалізується через узгодженість змісту, форм, методів і засобів формування цілісного уявлення про природу в дошкільній та початковій ланках освіти.

Список використаних джерел

1. Глухова Н. Емоційне спілкування дитини з природою як умова творчого осягнення світу. Дошкільне виховання. 2001. №10. С. 8-11.

2. Єлманова С.В. Природознавальна діяльність як засіб підготовки дітей до школи. Наукові записки. Випуск 52. Частина 2. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. 2003. С. 79-80.

3. Ільченко В.Р. Дидактичні засади інтеграції змісту природничонаукової шкільної освіти з погляду продуктивного навчання. Педагогіка і психологія. 2000. №2. С.5-12.

4. Концепція «Нова українська школа». URL: <http://nus.org.ua>.

5. Матвійчук А.В. Екологічне знання та його вплив на формування стилю мислення в сучасній науці: Автореф. дис... канд. філос. н.: 09.00.09 / Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. К., 2001. 19с.

6. Методичні рекомендації щодо організації освітнього простору Нової української школи (затверджено наказом МОН від 23.03.2018 № 283). – Режим доступу: <https://cutt.ly/eZg2hd>

7. Педагогическая энциклопедия У 4 т. Т.2 / Гл. ред. И.А. Каиров, Ф.Н. Петров. М.: Сов. энцикл., 1965. 911 с.

8. Струннікова Д.І. Наступність в ознайомленні з природою дітей 6 і 7 років (в умовах діяльності навчально-виховного комплексу «школа-дитячий садок»): / Чернівецький держ. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2000. 83с.

9. Тарасенко Г.С. Паросток. Методика гуманістичного виховання молодших школярів засобами природи. 1-4 класи. Посібник для вчителя. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. 144 с.

10. Шевчук К.Д., Прунчак Л. Особливості розвитку емоційно-ціннісної сфери дітей дошкільного віку. Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Вип. 700: Педагогіка та психологія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. С.193-197.

SOCIOLOGICAL SCIENCES

УДК 316.75

Демичева А.В.кандидат соціологічних наук, доцент
науковий співробітникНаукової лабораторії соціологічних та кримінально-правових досліджень
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-7166-47-49](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-7166-47-49)

ДИСКРИМІНАЦІЙНІ ІДЕОЛОГІЇ: ЯК –ІЗМИ ВИЗНАЧАЮТЬ НАШІ ДІЇ

Demicheva A.V.Associate Professor of Sociology
researcher of the Scientific Laboratory of Sociological
and Criminal Law Research
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

DISCRIMINATORY IDEOLOGY: HOW ISMS DETERMINE OUR ACTIONS

Аннотація.

Целью статьи является рассмотрение идеологий неравенства как системы идей и убеждений, которые формируют порядок дня в определенной сфере жизнедеятельности общества через производство значений, смыслов, знаков, ценностей. Идеологии неравенств четко легитимизируют и оправдывают неодинаковое отношение и притеснение определенных лиц/групп. Именно такие идеологии являются основой дискриминационных /практик. Такими «партикулярными», повседневными идеологиями неравенства являются расизм, антисемитизм, сексизм, лукизм, эйджизм и др. Ключевую роль в воспроизведении современных идеологий неравенств играет язык, а дискурс может быть формой вербальной дискриминации, которая представляет себя в гейтспич (языке вражды).

Abstract.

The purpose of this article is to examine ideologies of inequality as a system of ideas and beliefs that shape the order of the day in a particular sphere of society through the production of meanings, meanings, signs, values. Ideologies of inequality clearly legitimize and justify the unequal treatment and oppression of certain individuals/groups. It is such ideologies that are the basis of discriminatory /practices. Such "particularistic," everyday ideologies of inequality are racism, anti-Semitism, sexism, lukism, ageism, etc. Language plays a key role in the reproduction of contemporary ideologies of inequality, and discourse can be a form of verbal discrimination that presents itself in heightspeech (hate speech).

Ключевые слова: идеология, картина мира, расизм, антисемитизм, антицыганизм, сексизм, лукизм, эйджизм, гейт спич

Keywords: ideology, world view, racism, anti-semitism, antiziganism, sexism, lookism, ageism, heit speech

Концепт «ідеологія» не має єдиного чіткої дефініції, проте у повсякденному просторі найчастіше використовується для опису широкого набору ідей і переконань, які формують порядок денний у певній сфері/напрямку суспільного життя. Ідеологія є процесом виробництва значень і смислів, знаків і цінностей. Важливість ідеології полягає у конструюванні та розповсюдженні сенсів, обґрунтуванні позицій, створенні та підтримці певної картини світу. Картину світу можна вважати основою, що визначає ціннісні орієнтації людини, уявлення про справедливе/несправдливе, інтереси, ідеали, інтерпретації життєвих ситуацій та репрезентується у соціальній поведінці. Тобто ідеологія включає ціннісні, оціночні судження. Починаючи з дитинства, індивід засвоює елементи картини світу, розповсюджені у відповідному соціокультурному контексті. Люди займають певні соціальні позиції в залежності, в тому числі, і від ідеології, яку поділяють чи заперечують.

Згідно з К. Мангеймом, ідеологія – це спотворене відображення соціальної дійсності, що виражає інтереси певних груп чи класів, яке прагне зберегти та виправдати існуючий порядок речей. К. Мангейм розрізняє два типи ідеологій: 1) «партикулярні ідеології», що відображають інтереси окремих людських спільнот з їх специфічними інтересами, і є свідомими або неусвідомленими фальсифікаціями дійсності, заснованими на відборі потрібної інформації; 2) «тотальні ідеології», що задаються соціальною системою, що склалася, підтримуються загальною рамкою культури, є цілісним баченням, забезпечуються відповідним понятійним апаратом, способами мислення, моделями мислення [7, с.]. Ідеології намагаються презентувати абсолютну істину, однак є систематизованими, аргументованими (а не просто набором слоганів).

Ідеології нерівностей чітко легітимізують та виправдовують неоднакове ставлення та утиск певних осіб/груп. А. Бадью відзначає, що ідеологія інсценує фігури репрезентації, в яких замасковано

первинне насильство соціальних зв'язків (експлуатація, пригнічення, цинізм нерівності) [2, с.132]. Саме такі ідеології є підґрунтям дискримінаційних дій/практик. За Л. Альтюсером, ідеологія, що поділяється індивідом, вказує на обов'язкову приналежність людини до групи, а значить, стимулює до певних дій. Н. Луман трактував ідеологію як теорію, яка стала практикою, як знання, яке практично спрямовує [6, с.199]. Такими «партикулярними», повсякденними ідеологіями нерівності є расизм, антисемітизм, сексизм, лукізм, ейджизм та ін.

Розглянемо деякі із зазначених ідеологій нерівності. На підґрунті психоемоційного відчуття страху, ворожості, нетерпимості до представників іншої нації, етнічної групи, чужинців (ксенофобія) конструється ряд ксенофобних ідеологій, наприклад, расизм, антисемітизм, антициганізм. Так, Ф. Есед вважає, що расизм потрібно розуміти як ідеологію, структуру и процес, в яких нерівності, що властиві більш широкій соціальній структурі, співвідносяться з біологічними та культурними чинниками, що передписуються тим, хто вважається іншою расою чи етнічною групою [9, р. 43]. Расизм як ідеологія може бути і відносно структурованою, псевдологічною теорією, так и набором упереджених кліше, образів, визначень та аргументів. Антисемітизм є формою ненависті та дискримінації людей єврейського походження. Антициганізм також виступає як сконструйована система ідеологічного обґрунтування дискримінаційних практик проти ромів.

Сексизм є упередженим або ворожим ставленням до людей певної статі; набір стереотипних поглядів та переконань про те, що одна стать перевершує іншу за низкою будь-яких параметрів. Комітет міністрів Ради Європи на рівні міжнародного акту дав визначення сексизму та закріпив трактування поняття в Рекомендації CM/Rec (2019) «Запобігання та боротьба із сексизмом» таким чином: «Сексизм – це будь-який акт, жести, візуальна репрезентація, сказані чи написані слова, практика чи поведінка, які базуються на ідеї, що особа чи група осіб є малозначимими через їхню стать» [8]. Найчастіше термін застосовується стосовно жінок. У суспільстві сексизм може бути представлений у вигляді ідеології, системи стереотипів, упереджень.

Соціально обумовлені уявлення про красу дискримінують людей за зовнішністю. Непривабливість в очах суспільства веде до соціальної ізоляції, дискримінації та обмеження доступу до економічної і соціальної влади. Б. Беррі в книзі «Сила зовнішнього вигляду: Соціальна стратифікація фізичної привабливості» називає це «лукізмом». Кажучи про лукізм (інша назва б'ютізм) як ідеологію дискримінації, розуміємо наявність у групі уявлень про ієрархію та нерівність, що конструється на підставі зовнішності людини. Дискримінація слідує за оцінюванням зовнішності і нерелексивному приписуванні людині деяких характеристик на підставі стереотипного зв'язку зовнішності і внутрішнього змісту. З'явилися й інші конструкти, що характеризують дискурс нерівності про тіло: вейтізм (дискримінація на основі надмірної або недостатньої ваги),

хайтізм (дискримінація на основі великого чи малого росту), сайзізм (дискримінація на основі розміру одягу) та ін.

Ейджизм - уявлення про вік людини як визначний чинник її становища у суспільстві; упереджене ставлення до людей, засноване на їхньому віці. Визначення запровадив у 1969 р. Р. Н. Батлер для опису дискримінації щодо старшого покоління. Пізніше ним було дане визначення ейджизму як процесу систематичної стереотипізації та дискримінації людей через їхню старість. В цілому, Батлер виділив три ключові елементи ейджизму: 1) упереджене ставлення до людей похилого віку та старості; 2) дискримінаційна практика щодо старших людей; 3) офіційна політика, яка закріплює таке ставлення до літніх людей [4]. Дискримінація одиноких (самотніх та неодружених) людей отримала назву синглізм. Термін, за аналогією з «расизмом» і «сексизмом», запровадила до наукового вжитку Белла де Пауло у 2006 р., яка стверджує, що сучасне упереджене ставлення до людей-соло є видом дискримінації та наслідками нашої невпевненості, а синглізм – це не що інше, як стереотипізація, стигматизація та дискримінація людей, які не перебувають у шлюбі [5, с.49].

Згідно з Т. Ван Дейком, саме тексти та мова відіграють ключову роль у відтворенні сучасних ідеологій нерівностей, а дискурс може бути формою вербальної дискримінації [3]. Вербальна дискримінація презентує себе у гейтспіч (мові ворожнечі), під якою можна розуміти повідомлення у будь-якій формі, що використовують принизливі чи дискримінаційні висловлювання стосовно особи чи групи на основі їх об'єктивних характеристик; поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують різні форми ненависті, викликані нетерпимістю. Мова ворожнечі є шкідливою, оскільки вона як спричиняє, так і поглиблює дискримінацію. В дослідженні «Аналіз національних заходів протидії мові ворожнечі» (2021 р.) зазначається, що найчастіше в Україні із мовою ворожнечі стикаються представники ЛГБТК - спільноти, роми, інші етнічні меншини [1].

Таким чином, в ідеологіях дискримінації фіксується набір ірраціональних уявлень, упереджених чи стереотипів відносно певної групи людей. На жаль, зазначені ідеології стають повсякденними, втілюючись у рутинізованих практиках негативного ставлення до «інших».

Список використаної літератури:

1. Аналіз національних заходів протидії мові ворожнечі в Україні. Системне дослідження та пропозиції щодо політики протидії мові ворожнечі в Україні. Проект, 18/01/2022. URL: <https://rm.coe.int/report-hate-speech-ukraine-ukr-draft-20220118/1680a53b93>
2. Бадью А. Століття. Львів : Кальварія; К. : Ніка-Центр, 2014. 304 с.
3. Ван Дейк Т. Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации. URL: <https://lavkababuin.com/ua/diskurs-i-vlastb-reprezentaciya-dominirovaniya-v-yazyke-i-kommunikacii-per-s-angl-1063968/>

4. Вздутьська В. Ейджизм у дитячій літературі: про це варто знати. URL: <https://archive.chytomo.com/master-class/ejdzhizm-udityachij-literaturi-pro-ce-var-to-znati>

5. Калініна Г., Малюга М. Сінглтони як новий тренд XXI століття. Український педагогічний журнал. 2020. № 4. С. 45-60.

6. Луман Н. Тавтология и парадокс в само-описаниях современного общества. Социо-Логос. Вып. 1. Сб. работ. /Пер. с англ., нем., франц. М.: Прогресс, 1991. С. 194-218.

7. Мангайм К. Идеология та утопія. Пер. з нім. Київ: Дух і літера, 2008. 370 с.

8. Сексизм – це: Рада Європи вперше закрипила у своєму документі поняття дискримінації за ознакою статі. URL: https://zmina.info/news/seksizm__ce_rada_jevropi_vpershe_zakripili_ponjiattja_diskriminaciji_z_a_oznakoju_stati/

9. Essed P. Understanding Everyday Racism: An Interdisciplinary Theory, London: Sage. 1991. 334p.

УДК 342.843

Измайлов М.

Независимый журналист, Казахстан, г. Актау

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-7166-49-50](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-7166-49-50)

НЕЗАВИСИМЫЕ КАНДИДАТЫ И НЕЗАВИСИМЫЙ КАЗАХСТАН: ГЛАВНАЯ ОСОБЕННОСТЬ ВЫБОРОВ В ПАРЛАМЕНТ

Izmailov M.

Independent journalist, Kazakhstan, Aktau

INDEPENDENT CANDIDATES AND INDEPENDENT KAZAKHSTAN: THE MAIN FEATURE OF PARLIAMENTARY ELECTIONS

Аннотация

В статье рассматриваются внеочередные выборы в Мажилис Парламента Республики Казахстан. Выборы в Мажилис Парламента Казахстана – это важное событие для страны, которое может оказать значительное влияние на ее политическую, экономическую и социальную ситуацию в будущем.

Abstract

The article discusses the early elections to the Majilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. The elections to the Majilis of the Parliament of Kazakhstan are an important event for the country, which can have a significant impact on its political, economic and social situation in the future.

Ключевые слова: Казахстан, Конституция, Мажилис, Парламент, выборы, народ, кандидаты.

Key words: Kazakhstan, Constitution, Majilis, Parliament, elections, people, candidates.

19 марта в Казахстане состоятся внеочередные выборы в нижнюю палату парламента – Мажилис и местные представительные органы – маслихаты. Голосование пройдет по новым правилам, принятым после референдума по изменениям в Конституцию. Этот фактор является интереснейшим в нынешних выборах – процедура стала более конкурентной, что добавляет интриги.

В этом году после изменений в Конституции страны в Мажилис смогут войти 98 депутатов, тогда как в предыдущих нескольких выборах их было 107. Более того, граждане смогут проголосовать, как за представителя одной из семи партий, так и за отдельного кандидата – 29 человек баллотируются в Парламент после выборов их по одномандатным округам.

В чем преимущество нынешних выборов перед предыдущими? В том, что место в Парламенте смогут занять самовыдвиженцы, действующие без партийной поддержки и более того – подобное происходит впервые за 20 лет. До этого казахстанцы «могли» голосовать только за партии и не знали, кто из депутатов на самом деле будет представлять интересы народа. Очевидно, что нынешние выборы в Мажилис позволят жителям страны выбрать реального кандидата, а не скрытого за «лицом» партии.

Независимость кандидатов отобразится на будущем страны – большое количество равнодушных казахстанцев составляет нынешняя молодежь, переросшая старые форматы власти и представляющая новое веяние в институте правления страны.

Стоит отметить, что формат выборов с самовыдвиженцами – не первая практика в истории Казахстана: в 1995 году список кандидатов составляли только из независимых людей – о партийных списках не было и речи. Нынешние выборы частично вернулись к первому формату – треть кандидатов могут стать явными фаворитами среди партийцев.

Как отметила в своем выступлении Жанар Санхаева, ведущий научный сотрудник казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, электоральная кампания этого года будет ознаменована также новыми электоральными условиями. К ним относится снижение количества членов для регистрации политических партий, что в действительности дало возможности для новых партийных движений. К примеру, к моменту объявления выборов зарегистрированы две новые партии «Байтақ» и «Respublika». Помимо новых процедур создания партий снижен и пороговый барьер для прохождения партий в Парламент», - рассказала Жанар Санхаева.

Молодая кровь изменит застоявшиеся устои правления: даже не попадая в Мажилис или Маслихат кандидаты повлияют на отношение населения к власти – их независимость и свежий взгляд на государственное управление уже перевернули мышление казахстанцев. Такого и представить было нельзя буквально пару лет назад. Внеочередность парламентских выборов, как часть выборного цикла, и долгожданная возможность проявить себя молодой крови населения лишь подтолкнет Казахстан к устойчивости государственности и правления.

Инициативу Президента страны о проведении внеочередных парламентских выборов поддержали все жители страны: прямое тому доказательство – образование партий кандидатов с совершенно иным представлением о становлении, развитии страны и следующих поколений. Добрая часть избирающихся – не «агашки» в костюмах, читающие свои речи с листков, а люди нынешнего поколения, которые видели, как менялся Казахстан и принимали в этом непосредственное участие. Закоренелые взгляды прошлого для них лишь опора в мыслях о будущем Казахстана, а не основополагающий фактор, как это было раньше. Независимый Казахстан в предстоящих выборах лишь подтвердит определение, данное ему в далеком 1991 году.

Закончить рассуждение о будущих выборах в Парламент хотелось бы цитатой казахстанского политолога Андрея Чеботарева, которая подчеркивает особенность предстоящего события: «У нас

появились две новые политические партии. Это партия зеленых «Байтак» и партия «Respublica». Они могут сыграть, что называется «эффект новичка», то есть я думаю, что избиратели устали от действующих некоторых партий и могут вполне проголосовать за эти две новые партии, или по крайней мере за партию зеленых, так как «Байтак» известна как инициативная группа, которая действует с 2019 года. Партия «Respublika» появилась буквально недавно».

В целом, выборы в Мажилис Парламента Казахстана – это важное событие для страны, которое может оказать значительное влияние на ее политическую, экономическую и социальную ситуацию в будущем.

Список литературы

1. <https://www.election.gov.kz/rus/banners/?ID=8239>
2. <https://informburo.kz/novosti/vybory-v-mazhilis-i-maslihaty-sostoyatsya-v-2023-godu>
3. <https://www.akorda.kz/ru/o-rospuske-mazhilisa-parlamenta-respubliki-kazahstan-sedmogo-sozyva-i-naznachenii-vneocherednyh-vyborov-deputatov-mazhilisa-parlamenta-respubliki-kazahstan-1901819>
4. <https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/history?id=history>
5. https://www.inform.kz/ru/chem-otlichayutsya-vybory-v-mazhilis-v-2023-godu_a4025655

PHILOLOGICAL SCIENCES

УДК 821(091)

Gultakin Agajan gizi Aliyeva
 Candidate of philological sciences,
 associate professor of Baku Slavic University
[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-7166-51-56](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-7166-51-56)

UNITY OF FORM AND CONTENT IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJANI FREE VERSE

Гюльтекин Агаджан кызы Алиева
 Кандидат филологических наук,
 Доцент Бакинского Славянского Университета

ЕДИНСТВО ФОРМЫ И СОДЕРЖАНИЯ В РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ СВОБОДНОЙ ПОЭЗИИ (ВЕРЛИБР)

Abstract.

The development of free poetry is not only measured in decades, but is also important in terms of the formation, directions and paths of stylistic trends, individual styles. From this point of view, free poetry is characterized by the unity of form and content or complementing each other. From the very beginning of his work, R. Rza continues the unity of form and content with a rising line. Innovation determines the intrinsic quality of his poetry of this period. The rhythm of renewal and new life in the life of society is manifested both in the tone of his poetry and in its content. Philosophical vision, imagery and harmony, rhythm were the basis of his poems. Increasingly, the attitude to the poetic detail and its descriptive specifics in Azerbaijani poetry led to the formation of an individual style.

With the creativity of A. Karim, A. Kurchaily, N. Khazri, N. Hazanzadeh, F. Goca, A. Salahzadeh, I. Ismailzadeh and others, individual styles in free poetry multiply and diversify. Details play a big role in the individual poetic style of A. Karim; the poet who gives symbolic meaning to the image and thought also appeals to rational-philosophical generalizations.

The article shows that the work of A. Karim can be considered a new stage not only in poetry, but also in the formation of free poetry. Because A. Karim's free poetry not only changed in form and content, but was also updated with its imagery, stylistic polyphony, individual characteristics, and poetic conclusions.

Аннотация.

Развитие свободной поэзии не только измеряется десятилетиями, но и имеет важное значение с точки зрения формирования, направлений и путей стилистических направлений, отдельных стилей. С этой точки зрения для свободной поэзии характерно единство формы и содержания или взаимодополняющие друг друга. С самого начала своего творчества Р.Рза продолжает восходящей линией единство формы и содержания. Новаторство определяет внутреннее качество его поэзии этого периода. Ритм обновления и новой жизни в жизни общества проявляется как в тоне его поэзии, так и в ее содержании. Философское видение, образность и гармония, ритм были основой его стихов. Все чаще отношение к поэтической детали и ее описательной специфике в азербайджанской поэзии приводило к формированию индивидуального стиля.

С творчеством А. Карима, А. Курчайлы, Н. Хазри, Н. Хазанзаде, Ф. Годжи, А. Салахзаде, И. Исмаилзаде и др. отдельные стили в свободной поэзии множатся и разнообразятся. Детали играют большую роль в индивидуальном поэтическом стиле А. Карима; поэт, придающий образу и мысли символическое значение, также апеллирует к рационально-философским обобщениям.

В статье показано, что творчество А. Карима можно считать новым этапом не только в поэзии, но и в становлении свободной поэзии. Потому что свободная поэзия у А.Карима не только менялась по форме и содержанию, но и обновлялась своей образностью, стилистической полифонией, индивидуальными особенностями, поэтическими выводами.

Keywords: philosophical view, detail, individual style, rhythm, poetic conclusion.

Ключевые слова: философский взгляд, деталь, индивидуальный стиль, ритм, поэтическая вывод.

The development of Azerbaijani free verse is not only measured by decades but also has significant importance in terms of the formation and ways of stylistic directions of individual styles. From this point of view, free verse is characterized by the unity of form and content or complementing each other. There are considerable differences in form and content between the poetry

of I. Hikmet and A. Nazim, who just entered the national literary process in the 20s, and the poems of N. Hikmet and M. Rafili, who came to free poetry just a few years later. These differences were also noticeable in terms of artistic representation and means of expression, and the level of approach to the problem. It was the initial stage of this form in the poems of S. Vurgun,

R. Rza, M. Dilbazi, N. Rafibeyli, O. Sarıvalli and others, who created many examples of free verse in the 30s. In these years, the influence of A. Blok and V. Mayakovsky on Azerbaijani free verse were visible. Literary critic Alizadeh Asgarli, considering this effect, writes: "As long as "White Poem" travelled around Europe and Russia, of course, Azerbaijani artists were right to be interested in it. Udkin, Uitmen, Jul Romen, and Beziminski gave them this opportunity. Thus, a characteristic of modernist poetry called futurism was added to Russian poetry, and this was manifested in poets such as N. Hikmat, V. Mayakovsky, M. Rafili, S. Rustam, S. Vurgun and R. Rza" (1, p. 205).

The development of public opinion and literature, in general, had an impact on free verse. Beginning with the second half of the 1930s, free poetry retreated to a certain extent, and its emergence from the mid-1950s was to some extent related to the general development process of literature and public opinion. After the 50s, this influence began to weaken and the individual intellectual style of poets began to form. This happened for two reasons; firstly, as time changed, the rhythm and movement of time also changed, and secondly, new representatives came to poetry. In this sense, even R. Rza, who is at the head of free verse, has considerable differences between the poetry of the 1930s and the poetry of the 1950s and 1960s. The arrival of new representatives in Azerbaijani poetry (B. Vahabzade, N. Khazri, I. Safarli, H. Arif, A. Kurchaily, etc.) has formed new directions in poetry as well as in free verse. A little later, the addition of A. Karim, F. Sadigh, A. Abdullazadeh, and F. Goca to this list caused the formation of a new unity of form and content in free verse. This change was first manifested in the works of R. Rza, who has been writing free verse for nearly thirty years. During this time, Azerbaijan's free verse, has become somewhat "liberated" and has held its own to a certain extent. During this period, in the example of R. Rza, the field of free poetry expanded, and the possibilities of expression and forms became richer. In his work, the tone of the poem has changed and updated according to the meaning and content. If in his first work, the poet focused on the melody of the free poem, in the 60s he wrote the poem according to the melody he created and thereby managed to create a new melody.

This suggested that the individual style of the poet was already formed in his work. Literary critic Arif Abdullazade, referring to this individual, independent creative feature revealed in his work, wrote: "...this structural aspect that we encounter in R. Rza's work has a special stylistic individuality and relational independence and is also based on a certain tradition" (2, p. 182). From the beginning of his work, R. Rza continues the unity of form and content with a rising line. Innovation defines the inner quality of his poetry of this period. The rhythm of renewal and new life in the life of society manifests itself in the tone of his poetry as well as in its content. Philosophical vision, imagery and harmony, rhythm was the basis of his poems. New features are added to the poet's poetics in the poems published in the early 1960s in the books "Light falling on my win-

dow" (1962), "Feelings...Thoughts" (1964), "Endurance" (1965). "I am soil", "The Soil", "Ask", "Narrowness" etc. This renewal and formation of individual style are more evident in poems. In the poem "I am soil", the human factor and the philosophical aspect form the leading branch of the individual style. Literary critic Shamil Salmanov, who analyzed this stage of R. Rza's creativity, writes: "The pathos and poetic philosophy of Rasul Rza was also in faith, in the power and light of such an appeal to people... Along with individuality, the voice of the time, problems and questions in R. Rza's "I" the excitements of the world are concentrated, and precisely because of this quality, the whole world found its echo in this "I". Even the poet was not separated from the world in silence and solitude; the world with all its excitement and hopes is in the poet's world of thoughts and excitements" (3, p. 19-20).

R. Rza's "Colors" series has many shades of colors. However, in our opinion, the greatest importance of the creation of this series was that it paved the way for individual creative styles. It is after this series that the color and style shades of poetry increased. Increasingly, the attitude towards poetic detail and its descriptive specificity in Azerbaijani poetry has led to the formation of an individual style. New signs of the formation of the poet's style are also revealed in the poem "There would be no roses". The repetition of words and phrases in some parts of the poem makes the text rhythmic. Researcher Sarkhan Abdullayev, who envisages this feature in the poem, writes about the new tendencies formed in the poet's style: "In terms of creating a sudden impact, an unexpected deception effect, the fact of the wide spread of "magnetized" sign words in the noun and verb zones, and their realization in the right of the verse seems to be a unique typological sign. Emphasizing object and movement adjectives, artistic designations with special attention, as an important means of emotionalization and rhythmizing, occupies an important place in the art repertoire of our modern poets" (4, p. 11). With the creativity of A. Karim, A. Kurchaily, N. Khazri, N. Hazanzadeh, F. Goca, A. Salahzadeh, I. Ismailzadeh and others, individual styles in free verse multiply and diversify. In their work, the division of lines in free verse makes glimpses, thoughts, and feelings more transparent and visible, which plays a certain role in the formation of an individual artistic style. Perhaps, at first glance, the arrangement of verses, which seems small, fulfils certain stylistic expediency with the function of visualizing and detailing the movement of thought.

Paying attention to the richness of shades of poetic style, Sh. Alishanli considers this period as a new stage and writes: "As a new stage of the idea-aesthetic evolution of lyrics in the poetic interpretation of the rich spiritual world of man (a very interesting stage in terms of literary tradition and innovation, richness of shades of poetic style), poetic styles that flourished in the 60s and 70s, a new style of feeling in the perception of reality, at the beginning of the 80s, is directed towards new types of searches" (5, 99). A. Karim comes first in the formation of poetic styles. His poems play an important role in the formation of intellectual and individual styles in poetry starting from the late 50s. Critic Yashar

Garayev correctly defined the place of the poet in our poetry and wrote: "Ali is a representative of a direction called "individual intellectual style" in our poetry. It is the figurative, emotional, poetic intellect that conditions these works to Ali's artistic style. A romantic and rational spirit, a tendency to artistic-philosophical generalization is strong in them" (6, p. 103).

Newly emerging individual styles also enrich the landscape of Azerbaijani poetry. The philosophical tendency with B. Vahabzade, lyrical-emotional with N. Khazri, the harmony of nature with H. Arif, etc. determines the formation of new individual styles. Although B. Vahabzade's poetry is based on traditional poetry, philosophical judgment is one of the main factors that determine the individual style. The nationalism and philosophy of the culture of poetic thinking, and the contrasting description of the world and life occupy a leading position in the individual poetic style of the poet. New qualities of his style are revealed in "Native language", "Like a waterfall in the mountain", "Who is my enemy", "From the homeland to the homeland", "Poems about my mother" and other free poems. In the poem "From the homeland to the homeland", the poet not only succeeds in creating the image of the homeland with contrasting questions but also reveals his citizenship position. One of the factors that played a role in the formation of individual poetic style in free poetry was the new generations who came to poetry are also changing. F. Goja, C. Nouruz, A. Abdullazade, F. Sadiq, A. Salahzade, I. Ismailzade, S. Sarkhanli, E. Bakhish, Y. Hasanbey, V. Jabrayilzade and others rejection of stereotyped poetic thinking also necessitated the formation of new individual poetic styles.

Artistic research, detailing and chronicling the events and processes described in their poems played an important role. The use of parallel content and double words in A. Salahzade's poems create a whole in the poem. When Bakhtiyar Vahabzade started his work in the 40s of the last century, free verse was experiencing its critical days. At that time, young people were among those who wrote free verse. The inclination towards free verse among the literary youth also determined the future development of this form. With the arrival of B. Vahabzade, N. Khazri, A. Kurchaily, A. Karim in poetry, the social-aesthetic demands of the time were reflected in this form. B. Vahabzadeh began to express himself both in syllables and in free form. The analysis of B. Vahabzadeh's poetry in terms of language, poetic system, and weight reveals the wealth of factors of his appeal to this form. Philosophical shades, the harmony of contrasts, and thoughts about man and time reflected in his poetry are better expressed in this form. In particular, since the end of the 50s, philosophical thoughts about time, time, and human problems in the poet's work find their expression in a free form. The poet's poetic ideas about Man and Time continue not only in a few poems but throughout his entire work.

No matter what the poet writes about, Time and Man are at the center of the context of lyrical-philosophical thoughts. Literary critic Vagif Yusifli draws attention to the fact that these factors form the main line of the poet's creativity and writes: "B. Vahabzade's se-

ries "Man and time" is an expression of lyrical and philosophical thoughts that continue throughout his work. The attitude of the poet sensitive to how it affects human life can be felt. Many of the examples of the series belonging to the sixties do not go deep into philosophical generalizations, in these poems the superiority of poet Bakhtiyar is obvious" (7, p. 130). Of course, although the last opinion of the researcher seems somewhat controversial to us, the place of the human and time factor in the poet's work is correctly assessed. Cross figures are one of the most used forms in B. Vahabzade's free verse poems. It is through cross figures that the technique of contrast, which the poet tries to provide in the poetic text, is renewed and integrated. Cross figures, like other types of contrasts, bring eugenics to the poetic text and increase the meaning and weight of the artistic text. This enriches the creative possibilities of the artist. A poetic text appears stronger when cross-contrasts echo or complement the idea in the poem. In the poem "Life-death" this factor is widely used throughout the text. In the poem "Sidewalks", the poet uses the contrast-figure element to the maximum extent. In general, in the 1960s and 1980s, poets tried to achieve the unity of content and form in the style of Azerbaijani free verse poetry, and poetic searches were conducted in this direction.

Depicting objects from different perspectives and viewpoints has revealed new stylistic nuances. With their creativity, free verse has a wealth of style and is enriched with artistic pursuits. Each of these poets had their voice, way of describing the event, image, and worldview. The subsequent development of poetry also showed that free poetry was not counted in its place after the 60s and had a style of elegance. The individual poetic style of each of the poets conditioned this stylistic elegance. As a result, Azerbaijan entered a new stage with the polyphony of free poetry. As it is known, since the 60s, free poetry has experienced a new phase. At this stage, as R. Rza's creativity reaches a new peak, A. Karim reveals new stylistic shades in free poetry. After A. Karim, A. Salahzade, R. Rovshan, I. Ismayilzade, V. Samadoglu and others played an important role in the deep development of free poetry. These poets have gone through a unique development path in free verse creation.

Their poems enriched free poetic form not only in terms of structure but also in terms of poetics. However, some poets were not recognized as free poets because free verse and syllables were used in their work, or their work received little attention. In the works of B. Vahabzadeh, N. Khazri, X. Rza, M. Araz, F. Goca, F. Sadıg, N. Hasanzadeh, Gabil and others, free verse developed in terms of weight, phonetic system, artistic description and means of expression, and rhythm. However, these poets played a certain role in the new development and organization of free poetry. In their poems, the rhythmic-intonational unity typical of our free poetry occupies the main place. F. Sadykh's "Motherland, motherland", "I swallow the sun", "The homeland of the fairy tale", "Turning stones", "Spring has come for us", "Fire", "An inch of grass", "A pair of light wires", "An unsent letter to the Bashkir poet Rami", "White

Violet", "The Camel", "Don't Blame Atila" and dozens of other poems describe various moments of human life in society and nature. He finds rhythmic intonation specific to each of his poems and makes his natural, physical, and psychological processes visible. The content of the poem is completed with a logical conclusion at its end. In some poems, rhythm, and intonation lead to complete weightlessness.

Critic A. Akhundov noted that F. Sadigh was one of the creative successors of free poetry and wrote weightless poems, and wrote: "After R. Rza, F. Sadigh, who created beautiful examples of free poetry in our poetry, also has isolated cases of complete weightlessness in his work." (8, p. 48). The poetic path of F. Sadigh is clearly defined in Azerbaijani free verse. Rhythm and intonation appear in his poems as an integral aesthetic component of poetic speech. Sometimes this rhythm is observed with word repetition and close sounding. F. Sadigh attaches great importance to rhythm in his poems; rhythm and intonation play an equal role in the development of thought. In many free poems of F. Sadigh, we find different shades of speech sound organization; this sound arrangement has a certain regularity and serves to reveal the poetic idea. His poems have an original form of self-expression in art, a unique mold. The poet tried to pay maximum attention to the manner of speaking and the form of expression. In all cases, he looked at the naturalness of the words, the rhythmic aspects of the words. But sometimes they lead the poet to formalism, separated the idea from its aesthetic expressiveness.

Prominent critic A. Efendiyevevaluated the poem "The rain of love" as an "original and poetic" work and appreciated the "bright" and "natural associations", "fabulous, mysterious" expression of the idea of the eternity of love in this poem. However, he did not hesitate to sharply criticize some of his poetic texts, calling the poet's poems written under the influence of R. Rza's "Colors" series "dull and emotionally simple": "The new F. Sadigh comes to life in front of our eyes, the owner of a pose that gives an expression of artificial wisdom to his face" (9, p. 107). In terms of form, structure, rhythm, intonation, and harmony, the creativity of Fikret Sadykh's namesake Fikret Goca is prominent in the development of Azerbaijani free verse. F. Goca is also one of our successful poets who writes poems in syllabic and free form. Considering this, Anar writes about F. Goca's attitude to verse: "Fikret, along with writing perfect poems in the traditional verses of our poetry - syllabary, even in aruz, has also maintained his loyalty to his first love of youth - free verse. I have not calculated which of Fikret Goca's poems are few and which are many, and such an idea has never occurred to me. Because I know that Fikret, like a true poet, understands which topic, which theme is more appropriate to express with which emphasis, he chooses himself, and the choice is successful in most cases" (10, p. 5).

This observation of Anar reflects the whole of F. Goca's long-term creativity. It manifests itself in its stages. New, original examples of free verse appeared in the work of poets such as N. Khazri, B. Vahabzadeh, F. Goca, N. Hasanzadeh, A. Kurchaily, J. Nowruz. The

position of poetry in these years determined the development of a new style and language. At this time, rhythmicity and intonation become one of the "language" components addressed by the poet. In the modification of N. Khazri's poems, known as a lyrical and melodic poet, rhythmicity and intonation play an important role in the modification of his poems, i.e., in his syntactic connections from various relationships.

The poet finds a separate rhythmic intonation for each of his poems, and choosing the right subject sets it free. In many of his poems, the poet adds a plot component to these relationships, which is one of the features that distinguish the poet's free poems. In general, N. Khazri's free poems are distinguished by their specific features. In this respect, it can be seen that N. Khazri's free verse poems are close to M. Mushfig's poems. The rhythm of N. Khazri's poems as the rhythm in M. Mushfig's poems acts as the most important language and phonetic tool for both weighted and free verse. In his poems, he expresses his thoughts about the universe, life, the world, man and his wishes and dreams, nature, and social events with measured-unmeasured substitutions and in a rhythmic-melodic way. Considering this feature of the poet's poetry, Sarkhan Abdullayev writes: "Nabi Khazri's work attracts attention, first, with the freshness of the means of expression, language, the technique of choosing words and colors, the naturalness and grace of sound-intonation forms. perceives colorful feelings with their shades, lives with the music of expression" (2, p. 157).

N. Khazri's poetry makes modern poetry multi-colored with its idea-artistic scope, richness of form, depth of thought and meaning. In addition to the traditional poetic form, the free form of poetry was also widely used in his work. The lyricism in its nature also influenced the form of the poem, and the possibilities of the form were skillfully used for the self-expression of the lyrical hero. Along with the natural feelings of a person, the flow of ideas and thoughts is also leading in his poems. The poetic form found by the poet to present the thought and idea plays an effective role in revealing the inner "I" of the image. In such literary texts, freedom of expression is the best tool for expressing modern human problems, thoughts, joy, and sadness. N. Khazri's poems are mainly in syllable weight. However, in some of his poems, a new rhythm and intonation of free poetry is created (intentionally) because of breaking the division of this weight. A. Abdullazadeh is of the same opinion that: "In Nabi Khazri's poetry... the weight of the poem and the division system in the verses, sometimes complete and incomplete, and sometimes expressive verses- and words-verses are used in a special place according to the inner thought, independence of meaning and harmony. holds" (2, p. 85). In this regard, the poet's "It is blue", "For you", "Let's protect love", "Dialogue", "Earth and sky are silent", "Mountain and the sea", "Your window" and other poems diversify the rhythm and intonation layer of free verse poetry. What makes N. Khazri's lyrics remarkable is not only its content, the uniqueness of the lyrical hero, humanism, describing the problem from a different angle, but also its unique form. The poetic intonations, rhythms, and divisions brought by him have their

place in the development of ideas and form of the free poetry of the 60s-80s. Noting the richness of N.Khazri's poetry, academician K.Talibzade wrote: "Idea is the basis for all types of art. There was no art without an idea, and it does not exist now. However, how and in what way to present the idea is an important factor for the artist... Nabi he is a poet who can listen not only to his brain, but also to his heart and feelings together, without separating them from each other" (11, p. 5).

Indeed it is N. Khazri presents thoughts and ideas in different forms in each of his poems, and this happens in a very natural way. It is from this context that he describes the disaster of the fisherman who drowned in the Caspian Sea, the most sublime and supreme goals of man, and the color of the sea. The inner world of the lyrical hero roots itself in nature and sees harmonies between inner and nature. In the works of M. Araz, X. Rza, S. Rustamkhanli, S. Sarkhanli, new examples of free verse on traditional topics are created. If earlier free poetry was written mostly on free themes, in the 70s and 80s national spirited themes were added to it, which expanded the theme arena of free poetry. M. Araz's "Turkey's gift to Nazim", "It passed by me, it hit my brother...", "My grandfather's voice", "Mountain river", "My mothers", "Lights of Araz" and dozens of his other poems, the feelings of national patriotism gain breadth and comprehensiveness in the associative sphere. With the poem "It passed by me, it hit my brother...", M. Araz was able to show the best historical example of patriotic sentiments in this poetic form in an associative way. Turning to his great-grandfather, who was "turned to stone", "turned to earth", the poet appealed to his soul and asked him to voice his voice "from the valley of ancient history". The hero of the poet, who goes to historical settlements with his great-grandfather, disagrees with the existing national status and draws a new map of struggle and struggle. "Passed me by" philosophy does not escape the ears of the lyrical hero. He thinks that "He who passed the blows to his brother/Confidante/It's like, look tonight/Right under my ear/He laughed at the fall of Khatai./Then, then.../He drank a hundred glasses on his head in the morning" (12, p. 120-121).

This is how the hero evaluates the damage caused to the people and the country by the "I'm over" thinking. Critic Shirindil Alyshanli, touching on the characteristic features of the reflection of the person formed in the conditions of scientific and technical progress in poetry, writes: "The diversity in the return to the unified aesthetic source, national literary roots in the poetic understanding of life, the socio-social relations in the society comes from the purposeful logic of "reading" in expressing the deep psychological layers of human spirituality. The social problems of scientific and technical progress determine the planetary way of thinking. The poetic reflection of the attitude of the lyrical hero to various events of life because it is born from the logic of such a way of thinking, gains artistic value as a universal aesthetic wealth" (13, p. 91).

These views of the critic are the poetic evolution of free poetry that began in the 60s and continued in the 70s. objectively reflects his path. The new man lives with new thoughts and emotions on a planetary scale.

One of the main issues is the emergence and formation of new poetic styles in reflecting these emotions. A new poetic approach and understanding of the facts of life, stylistic diversity, and polyphonism are the main features of the poems written in this period. New Poetic description of human understanding and stylistic richness is the basis of Ali Karim's creativity. It seems that literary critics distinguish Ali Karim's free poetry from others and call it a new stage. Critic Javanshir Yusifli considers the poet's creativity to be a new stage not only in free poetry, but in Azerbaijani poetry in general. In his book "Ali Karim stage in Azerbaijani poetry", the critic succeeds in revealing the stage-organizing function of the poet's creativity in all its details (244). Literary critic Vagif Yusifli also devoted a sub-chapter called "Ali Karim stage in Azerbaijani poetry" in his monograph "Years and ways of poetry" and agreed with the opinion of critic J. Yusifli (247).

In our opinion, this statement is completely correct and fully reflects the essence of A. Karim's poetry, as well as his free verse. Long before these researchers, the literary critic Arif Abdullazade Ali Karim did not call his work a new stage in poetry, but he came to certain conclusions by analyzing the different aspects of R. Rza's poetry in terms of subject matter, content, and problems. One of his conclusions is as follows: "Either Rasul Reza or Ali Karim presents the poetic idea not in a direct, journalistic way, but through images, similes and allusions, metaphors and associations, and in the expression of these artistic features, they are completely individualized with their independent findings. In terms of form, structural features, weight, division and rhyme system, an endless search process can be observed in the works of each of these poets" (2, p. 217).

In our opinion, A. Karim's work can be considered a new stage not only in poetry, but also in the formation of free poetry. Because free poetry with A. Karim did not change only in terms of form and content, but was also updated with its imagery, stylistic polyphony, individual characteristics, and poetic conclusions. In the work of the poet who came to poetry in the 1950s, the syllable weight and traditional poetic description occupied a major place. Y. Garayev, who appreciated A. Karim's poetry at the time, wrote: "Ali is a representative of a direction called "individual intellectual style" in our poetry. It is a figurative, emotional, poetic intellect that determines the individual artistic style of these works. They contain romance and a rational spirit, artistic - the tendency to generalize philosophically is strong. The poet is not interested in the details of the moment and the minute, the fact in isolation. He always searches for the discovery and invention of the inner true essence, which only a sharp mind can penetrate, and gives a symbolic meaning to even the most ordinary, real-life plot and fact." (6, p. 103).

In A. Karim's free poems, everything is animated and visualized through artistic details and metaphors. In this way, the possibilities for the philosophical expression of the thought and the giving of the poetic realizations expand. These are the factors that distinguish Ali Karim's free poems from those of his contemporaries. Whatever he writes about, he builds the poetic

structure on artistic details and symbols. The main poetic logic of A. Karim's free verse is to direct the mind to the solution of the main idea through details and symbols. Thus, one can clearly see the unique features of the development path of free poetry in A. Karim's work. His free poetry does not repeat his previous free poetry, but emerges as a new, original example of creativity. In his work, free poetry opens a new field for the expression of thought; creates new opportunities for reading and thinking. A new poetic system is established in A. Karim's free verse. In this poetic system, in addition to informativeness, any finding is addressed to artistic detail and through it the poetic conclusions of the thought are reported.

References:

1. Əsgərli, Ə. XX əsr Azərbaycan şeirinin poetikası -Bakı: -Apostrof, -2014. -316 s.
2. Abdullazadə, A. Şairlər və yollar -Bakı: Elm, -1984. -224 s.
3. Salmanov, Ş., Y.Qarayev. Poeziyada yaşanan həyat //R.Rza. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə, -I c., -Bakı: -Yazıçı, -1980. - 390 s.
4. Abdullayev, S. Dil və bədii qavrayış -Bakı: Yazıçı, -1989. -167 s.
5. Alışanov, Ş. Sözün estetik yaddaşı -Bakı: Elm, -1994. -192 s.
6. Qarayev, Y. Poeziya və nəsr –Bakı: -Yazıçı, -1979. - 198 s.
7. Yusifli, V. Poeziyanın yolları və illəri (1960-2000-ci illər) -Bakı: -Mütərcim, -2009. -404 s.
8. Axundov, A. Şeir sənəti və dil -Bakı: -Yazıçı, -1980. -159 s.
9. Əfəndiyev, A. İnam və şübhə -Bakı: - Yazıçı, -1988, 436 s.
10. Anar. Fikrət Qoca təsəllisi./F.Qoca. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, -I c., -Bakı: -Lider, -2004, s. 4-11.
11. Talıbzadə, K. Şair haqqında düşüncələr //Nəbi X. Dərələr –Bakı: -Gənclik, -1970. -s. 3-9.
12. Araz, M. Oxucuya məktub. Şerlər -Bakı: Gənclik, -1978. -228 s.
13. Alışanlı, Ş. Ədəbi-bədii düşüncənin sərhədləri –Bakı: Sabah, -2010. -360 s.

*Suleymanova Khatira Etibar gizi**Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan*DOI: [10.24412/2520-6990-2023-7166-57-60](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-7166-57-60)**THE PECULIARITIES OF THE FUNCTIONAL INTERACTION OF PARTS OF SPEECH IN MODERN ENGLISH***Сулейманова Хатира Этибар кызы**Азербайджанский Университет Языков, Баку, Азербайджан***ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ****Abstract.**

The present article deals with the peculiarities of the functional interaction of parts of speech in Modern English. As linguistic science reached a certain level of development it became possible to deal with the mentioned problem in a wider and more comprehensive way. The article reveals the fact that linguists assume the reduction of interaction to various types of the interconnection of linguistic elements. The interaction of parts of speech in English is demonstrated in the processes of conversion, substantiation of adjectives and numerals, as well as adjectivization of nouns. The presented article is aimed at demonstrating that the syntactic criterion is the leading one for highlighting parts of speech in the English language. As a result of the investigation the author comes to the conclusion that with the help of a syntactic criterion, words can be attributed to a certain class, designate those areas where there is a crossing of classes, and demonstrate that the parts of speech are constantly in interaction.

Аннотация.

Настоящая статья посвящена особенностям функционального взаимодействия частей речи в современном английском. Поскольку лингвистическая наука достигла определенного уровня развития, стало возможным решать упомянутую проблему в более широком аспекте. Статья раскрывает тот факт, что лингвисты предполагают уменьшение взаимодействия с различными типами взаимосвязи лингвистических элементов. Взаимодействие частей речи в английском языке демонстрируется в процессах конверсии, субстантивации прилагательных и числительных, а также адъективации существительных. Представленная статья направлена на то, чтобы продемонстрировать, что синтаксический критерий является ведущим для освещения частей речи в английском языке. В результате исследования автор приходит к выводу, что с помощью синтаксического критерия слова могут быть связаны с определенным классом, обозначать те области, где есть пересечение классов, а также выявить части речи, находящиеся в постоянном взаимодействии.

Keywords: *parts of speech, interaction, conversion, substantiation, adjectivization***Ключевые слова:** *части речи, взаимодействие, конверсия, субстантивация, адъективация*

Introduction. Linguists talk about the interaction of linguistic entities, parts of speech in particular, quite often, implying both a simple coincidence of the features of certain classes, and the interchangeability of constituents - their constituents under certain conditions of functioning, and the combination of words with each other within different types of lexical and grammatical units, and the transition of words from one part of speech to another. The coverage of these issues is given a prominent place in numerous general theoretical works of both foreign and domestic scientists.

A broad and comprehensive consideration of the problem of the interaction of parts of speech became possible only as linguistic science reached a certain level of development, associated with the establishment of a clearer relationship between extralinguistic and linguistic realities, with the discovery of the fundamental principles for identifying classes of words along with clarifying the list of more general and more particular features of each a separate class, represented in the system of a particular language at a particular stage of its historical existence, with a detailed description of the etymological, semantic and grammatical relationships

of parts of speech, with the discovery of hybrid formations of an interparticular type in languages.

The extensive information on the interaction of word classes, contained in the works of various scientists, is exceptionally interesting in itself, but so far there has not been a unified theoretical basis for it.

2. Research Methodology. As the article is devoted to the investigation of the functional interaction of parts of speech in Modern English, we have used the descriptive method of investigation

1. Survey of views. Linguists assume the reduction of interaction to various types of the interconnection of linguistic elements. They point out that the intercrossing of different lines is a natural consequence of the connection of the same elements with different language levels. Scientists allow the selection of not only individual elements, but also groups of elements that, like the first, acquire one or another essential status and enter into a relationship both with individual elements and with each other. They subdivide the connections of interacting linguistic entities into internal and external, i.e. to those that close within certain groupings of elements and to those that

go beyond these groupings. Proponents of the second, syntactic in its basis, point of view delve deeper into the essence of the problem under consideration.

Interaction in the understanding of A.P. Shapkin is the syntactic contact of classes of units in speech and the acquisition by units of some classes of the associative properties of units of other classes. As a result of such contact, words of a certain morphological type become carriers of the syntactic characteristics of words of other morphological types. Such a combination of proper and improper features leads to the emergence of specific peripheral groups within different classes, and at the same time to a violation of the symmetry that would seem to be observed in constituents - components of the same class. The immediate causes leading to the intersection of the syntactic characteristics of parts of speech are numerous. Most often they are caused by the use of certain words in syntactic environments atypical for their class due to the ellipsis of the components of the sentence in the syntagmatic chain, or transposition, which, according to this researcher, covers a wide range of phenomena associated with both the figurative use of words and their transition from one part of speech to another.

L.A. Kozlovainterprets interaction in general terms as a process of "exchanging" classes of words with their syntactic functions. She considers transposition and transition to being the main mechanisms that ensure this process, believing, unlike A.P. Shapkin, that the first concept does not fully include the second and that both of them overlap only partially. Transposition, according to L.A. Kozlova, is the result of syntactic variation of language units in speech and the movement of words of some classes into positions of other classes, due to their semi-functionality. L.A. Kozlova emphasizes that transposition does not lead to the formation of new words, it only reflects the combination in the original word of the signs of interacting classes through the implementation by the word in speech of some of its secondary functions. Transition, in contrast to transposition, is a gradual loss by a word form of all features of its class, which is usually associated with its long-term evolutionary transformation (Л.А.Козлова, 1974: 13-27).

A wide range of issues related to the problem of the interaction of parts of speech is covered in the study of L. V. Borte. Interaction, from her point of view, is a complex dialectical process, representing the unity of differentiation and integration. Differentiation, as emphasized by L. V. Borte, is a noticeable and indisputable phenomenon in the system of parts of speech. But language is such a complex interweaving of historically determined and newly emerging internal and external patterns, basic and random factors that its objects cannot achieve strict differentiation. Therefore differentiation is not the only process in the system of parts of speech. No less place is occupied here for integration, combining different objects based on common features.

L.V. Borte believes that the interaction of parts of speech is universal in the sense that it extends to different language levels, taking different forms under appropriate conditions. The researcher refers to its invariant form as a lexically parallel series of words, in which

both commonality and differences of different lexico-grammatical classes are most clearly revealed.

Delimiting interaction from the transition of parts of speech, L.V. Borte notes that interaction means the presence of permanent lexical and grammatical links between the lexico-grammatical categories of words of different parts of speech, while the transition is the functioning of language units in their new lexical and grammatical quality.

2. Conversion, substantiation, and adjectivization. The interaction of parts of speech in English can be demonstrated in the processes of conversion, substantiation of adjectives and numerals, as well as adjectivization of nouns.

The presence of conversion has always been considered a typological feature of the English language, and there is a huge number of works related to it in one way or another. If the above phenomenon is a striking feature of English, it should be studied primarily from a typological point of view. And this means that conversion should be studied as a special kind of transposition process, i.e. processes that establish links between individual parts of speech of a particular language and consist in the fact that the word of one part of speech acts as a source of derivation to create a word of another part of speech, another category or class. The main sign of conversion as a word-formation process is, of course, the formation of a new designation with new content, moreover, modeled according to the same rules that are observed, for example, in suffixation. However, in modern linguistics, the opinion was quite recently expressed that conversion does not belong to the field of word formation at all, i.e. does not represent a specific word-formation process, being nothing more than a functional recategorization of the word - the result of its use in the text and discourse in a new, initially uncharacteristic function, the result of its special use in a syntactic construction new to it.

It is important to note that if, until about the middle of the 19th century, grammarians talked about the transition of parts of speech (noun, adjective, and adverb into a verb, participles into an adjective, etc.), then at the end of the 19th century a new look at the problem appeared. In the grammar of R. Morris, we are already talking about the use of the same word in the position of different parts of speech. He singles out the syntactic criterion as the main one in deciding whether a word belongs to one or another part of speech. The same word, in his opinion, "may be a noun in one part of a sentence, an adjective in another, a verb in a third" (MorrisR, 1986: 22).

Conversion, according to G. Suit, has similarities with derivation, although not always as a result of conversion a new lexical unit is formed. Unlike R. Morris, he believes that the use of a word in the functions of other parts of speech is not yet a basis for considering it as belonging to another part of speech. G. Sweet for the first time among English grammarians introduces the concept of partial conversion, the essence of which he sees in the fact that a word is characterized by formal indicators of two parts of speech at once. In the twentieth

eth century, the theory of word formation is further developed, especially in the works of representatives of English descriptive linguistics.

The word-formation criterion, along with the traditional morphological factors of mutability/invariability of words, is now used in determining classes of words in the English language. Conversion is considered a kind of functional transposition, as "the process of moving a word to another class of words without adding an affix" (Greenbaum S., 1996: 464). There are no known languages in which the processes of transposition would not be represented; the latter creates bridges between different parts of speech, but, most importantly, according to Sh. Bally, they do not "close" the words of one part of speech with signs of the same categorical type (Ш. Бали, 1995: 143). Such signs, inextricably conveying their meaning and representing this meaning in a gestalt, holistic form, constitute exclusively the core of their category (simple, non-derivative words). In other terms, they exhibit the prototypes, or prototypes of their class, and organize all the members of the same category around that prototype, i.e. repeating to some extent the characteristics characterizing it. Transposition processes create signs that are different from these prototypes, since, when carried out, they lead to the emergence of mixed signs, hybrids (blendings), combining in their semantic structure two or more categorical meanings in their specific interactions with each other. From mental spaces of different types, they draw heterogeneous meanings and unite, "fuse" units from each space into a single structure, serving to convey the values of the connection between spaces: objective and indicative, process-event and orientational, etc., creating interesting combinations or compositions of such heterogeneous values.

The functional interaction of an adjective with a noun is expressed in a process traditionally called adjectival substantiation. Adjectives are able to act in the syntactic functions inherent in a noun - in the function of a subject or object. Adjectives in these cases are used with a definite article and denote, as a rule, a multitude of persons:

To be a "good" writer needs organization too, even if those most capable of organizing their books may be among the least competent at projecting the same skill into their lives.

However, it is also possible to designate an abstract, generalized concept by such an adjective:

I am going to do the unforgivable, said Professor Searle.

Thus, the adjective in the syntactic positions peculiar to the noun comes into close contact with the noun; when expressing an abstract concept, it is close to abstract nouns; when denoting specific units (usually persons), it approaches a plural noun. This process is called substantiation (Л.А. Козлова 2005: 119).

Another process of interaction between an adjective and a noun is expressed in the use of an adjective in the syntactic position of nouns. Transferred adjectives are characterized by asymmetry and categorical features, so they possess both adjectival and nominal properties. Like nouns, they are combined with the definite article and denote either group of people (*the rich,*

the poor, the bold, and the beautiful, etc.) or abstract concepts (*the unknown, the unforgettable, the unattainable,* etc.), they are used as subject, object and predicative, and can also be used with a definition (*the idle rich, the filthy rich*). At the same time, they retain some properties of the adjective, they have degrees of comparison. For example, *He was pleased to be able to boast that a sister of his had married one of the most celebrated. The worstlive longer.*

Like an adjective, they can be used in an adverb denoting degree

This combination of properties of adjective and noun distinguishes the substantive transposition of the adjective from the processes of conversion and ellipsis.

The meaning of adjectives that have passed into the syntactic position of nouns also undergoes certain changes: they designate not a quality, but a group of people or things related on the basis of a certain quality, and thus they become functional synonyms of two subclasses of nouns: a collective and an abstract noun. This function of generalization is performed by the definite article. The generalizing function of the definite article is best manifested in such cases when transferred adjectives are used in a number of homogeneous parts of the sentence; next to prototypical nouns, where the definite article performs the same generalizing function. For example: *How kind of you to help the homeless and the poor* (Л.А. Козлова, 2005: 119).

It should be remembered that substantiation (that is, the transition to another part of speech - a noun) does not occur; the term "substantiation" usually implies the functioning of the adjective in syntactic positions, which are characteristic, first of all, of a noun. Proper substantiation, as such, i.e., the transition of an adjective into a noun, with all its features, including morphological ones, is not excluded; it usually occurs with a stable ellipsis of a noun in an attributive phrase: *a private (soldier), a native (inhabitant)*. However, this is a purely lexical process, and it is related to the grammatical system only insofar as it contributes to the formation of a word of another part of speech.

Like adjectives, numerals undergo a process of substantiation. Substantiated numerals acquire the following characteristics of a noun:

- general grammatical meaning of objectivity;
- the ability to form a plural: *There are hundreds among the members of this community.*
- the ability to combine articles and prepositions: *He got a first in Mathematics; It's after five.*
- syntactic functions of subject and object: *Three can play this.*

Cardinal numbers are more often substantivized than ordinal ones.

There is also a reverse process of substantiation of numerals - the transition of nouns (*pair, dozen, score*) into numerals, in which the grammatical category of number is lost, and the main word is usually entered without a preposition: *36 is three dozen.*

In the works of A.I. Smirnitsky, the reverse process of substantiation is touched upon - the process of adjectivization of a noun. Adjectivization of a noun is observed when a compound word, the first component of which is the basis of a noun, is used in parallel with

the combination of an adjective with a noun. In this case, the "substantive" component of the compound word can "separate from it" and form an adjective. In some cases, such a temporary adjectivization can develop into a permanent one. An adjectivized noun can become fixed and firmly enter the language as an adjective, acquiring all the features of the latter, in particular the possibility of change in degrees of comparison (А.И. Смирницкий, 1959: 154).

However, the question of the adjectivization of nouns suggests the presence of some controversial points. Different linguists cannot agree on whether to consider the first element in constructions like a stone wall, or peace talks as a noun or an adjective. G. Sweet adheres to the position that, due to the lack of degrees of comparison, this element should be attributed to a noun. E.P. Shubin agrees with this opinion but emphasizes that it should be called an attributive noun, based on the syntactic function characteristic of this element.

According to O. Jespersen, the first elements of such constructions should be regarded as an adjective. To prove this, he gives the following arguments:

- they can be combined with adjectives: *her Christian and family name*;
- they may be followed by the word *one*: *two gold earrings and a silver one*;
- they may be preceded by an adverb: *on rarely found places*;
- some of them may have degrees of comparison: *in a more gentle way*.

Time will tell whether all attributive nouns will turn into adjectives, but the fact that their adjectivization takes place is beyond doubt (И. И. Прибыток, 2008: 65).

3. Conclusion. Based on the provisions given above, it was clearly displayed how parts of speech act in syntactic functions that are atypical for themselves. We are of the opinion that the syntactic criterion is the leading one for highlighting parts of speech in the English language. Therefore, the article is aimed at demonstrating how, with the help of a syntactic criterion, words can be attributed to a certain class; to designate those areas where there is a crossing of classes; to demonstrate that the parts of speech are constantly in interaction.

References:

1. Azar, B.S. (2003). *Fundamentals of English Grammar*, Washington: Georgetown University Press.
2. Балли Ш. (1995). *Общая лингвистика и вопросы французского языка*. М95 ч.: Изд-во иностранной литературы.

3. Бархударов Л.С. Штелинг Д.А. (1960). *Грамматика английского языка*. М.: Изд-во лит. на иностр. яз.

4. Blokh, M.Y. (1983). *A course in theoretical English Grammar*, Moscow: Russkaya Skola.

5. Блох М.Я. (1976). *Вопросы изучения грамматического строя языка*. - М.

6. Бортэ Л.В. (1979). *Проявление связей между частями речи в современном русском языке*. - Кишинев.

7. Есперсен О. (1958). *Философия грамматики*. - М.

8. Fromkin, V., Rodman, R. & N. Hyams (2003), *An Introduction to Language*. 7th edition. USA, Thomson: Heinle.

9. Greenbaum S. (1996). *The Oxford English Grammar*. - New York: Oxford University Press.

10. Halliday, M.A. (1994). *An introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold.

11. Иванова И. П. (1981). *Теоретическая грамматика современного английского языка* - М.: Высш. Школа.

12. Иванова И.П. (1981). *О полевой структуре частей речи в английском языке. Теория языка: методы его исследования и преподавания*. - Л.

13. Козлова Л.А. (1974). *О различных подходах к проблеме взаимодействия классов слов*. - Пятигорск.

14. Козлова Л.А. (2005). *Теоретическая грамматика английского языка*, Барнаул.

15. Левицкий А. Э. (1998). *Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка*. Киев.

16. Morris R. (1886). *English grammar*. - London: Macmillan.

17. Плоткин В.Я. (2002). *Строй английского языка*. - М.: Высш. шк.

18. Прибыток И.И. (2008). *Теоретическая грамматика английского языка*. М.: Издательский-центр «Академия».

19. Swan, M. (2005). *Grammar*, Oxford: Oxford University Press.

20. Смирницкий А.И. (1959). *Морфология английского языка*. - М.

21. Thompson, G. (2004). *Introducing functional grammar*. London: Edward Arnold.

22. Хлебникова И. Б. (2004). *Морфология английского языка*, М.: Высшая школа.

23. Шапкин А.П. (1969). *К вопросу о взаимодействии классов слов в английском языке // Учен. зап. Московск. гос. пед. ин-та им. В.И. Ленина*.

24. Щербал.В. (1974). *Языковая система и речевая деятельность*. - М.

УДК 821(091)

Алескерова Егана Ильяс кызы
Диссертант Бакинского Государственного Университета
[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-7166-61-66](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-7166-61-66)

КОНЦЕПЦИЯ ЧЕЛОВЕКА В ТВОРЧЕСТВЕ О.ГЕНРИ

Alaskarova Yegana Ilyas gizi
Post-graduate student of Baku State University

THE CONCEPT OF A HUMAN IN O.HENRY'S ACTIVITY**Аннотация.**

К литературно-эстетическим ценностям и художественным особенностям произведений О.Генри всегда относились с любовью и уважением. Описываемые автором события, проблемы, которые он хотел передать, социальные проблемы, которые он поднимал, его взгляды на жизнь, умелое отражение точки зрения литературоведа вызвали интерес не только американской, но и мировой литературы. Художественно-эстетический потенциал творчества писателя всегда позволял использовать один и тот же образец в разных целях. Это было следствием интереса и важности его творчества, так как в годы советской власти рассказы О.Генри непрерывно переводились и издавались в Азербайджане. Переводы произведений О. Генри не ограничиваются книгами, изданными отдельными издательствами. Некоторые избранные произведения писателя были также переведены на Азербайджанский язык и распространены на многих интернет-ресурсах, известных в литературной среде и имеющих высокий рейтинг.

Abstract.

The literary-aesthetic values and artistic features of O.Henry's works have always been treated with love and respect. The events described by the author, the problems he wanted to deliver, the social problems he raised, his thoughts about life and the skillful reflection of the literary critic's point of view aroused the interest of not only American, but also world literature, including the literature of Azerbaijan. The artistic-aesthetic potential of the writer's activity has always provided an opportunity to use the same sample for different purposes. It was the result of interest and importance, because during the years of Soviet power O.Henry's stories were constantly translated and published in Azerbaijan for some time. The translations of O.Henry's works are not limited to the books published only by the different publishing houses. Some of the selected works of the writer have been translated into our language and distributed on many internet resources that are known in the literary community and have a high rating.

Ключевые слова: жанр новеллы, эпоха Возрождения, концепция человека, социально-экономическое содержание, художественное творчество.

Keywords: the genre of short story, renaissance, human concept, socio-economic content, artistic activity.

Вступление. Жанр новеллы был создан как результат художественного мышления эпохи Возрождения и социально-эстетических требований, а также художественной и поэтической необходимости. Описание различных противоречивых моментов в жизни общества, полемических ситуаций и их решения, стояли в основе новеллы, и определили перспективы для будущего развития жанра.

Эпоха Возрождения, сыгравшая прогрессивную роль с точки зрения литературного и эстетического содержания, привлекла внимание инновациями, гуманизмом и реализмом в культуре, искусстве, а также в литературе многих народов. Исследователь М.Годжаев отмечает: «Человек как независимое существо понял себя только лишь в период Ренессанса. Это была самая важная стадия и самый высокий пик культурной и исторической, психической и психологической эволюции человека. Период эпохи Возрождения можно назвать историей, культурной и умственной зрелостью человека» (1,12).

С прямым воздействием мышления Возрождения и культурно-литературных взглядов, человек

стал частично независимым от природы и божественных сил. В художественной литературе обработка этой тенденции начала культурный период, называемый Гуманизмом в истории мировой литературы. Человек эпохи Возрождения был подвергнут раздвоению как личность и сталкивался с моральными противоречиями. Он старался быть естественным и духовным и хотел объединить моральное с природой. Причиной его трагедии являлись эти два аргумента. «Человек ренессанса - это человек с трагической судьбой» (1,13).

Нельзя оценивать это как торможение и уменьшение процесса. Жанр новеллы, сформированный в мировой литературе, под прямым воздействием мировоззрения эпохи Возрождения, в творчестве последующих авторов сохранил свои первоначальные истоки и тенденцию.

Новые темы и идеи не только не уменьшали количество новелл о человеке, но со временем все более усиливалась проблема художественного осмысления человека как формы отражения жизни.

Новеллы О.Генри. В новеллах О.Генри, вступившего в период расцвета своего литературного

творчества в начале XX века, в той или иной степени проявились черты эпохи Возрождения. В творчестве писателя возродилась форма диалогической речи, являвшаяся прогрессивным для того времени литературным приёмом, усилилась тенденция к использованию реалистического по содержанию и форме стиля письма при отражении жизненных событий. Безусловно, в мировой литературе XIX века, особенно в области прозы, произошла смена парадигмы. Например, в литературе Франции, Англии и России стали усиливаться разные подходы, разные литературно-эстетические взгляды, переработка авантюрных тенденций в серьёзном психологическом аспекте, процесс художественного изображения духовного мира человека. Этот процесс обошёл стороной и литературу США, и литературный образ мышления, реализованный в этом культурно-географическом ареале, привлекал внимание своей образностью.

Таким образом, как член и представитель огромной литературной эпохи, О.Генри сумел создать своим творчеством бессмертные литературные произведения. Писатель создавал инновации и изменения в общественном сознании, оживляя реалии жизни в различных аспектах. Хотя сам О.Генри заявляет в одном из своих интервью, что пишет за деньги, качество создаваемых им образцов от этого не страдают качественно. Действительно, это доказывается его упорным трудом и тем фактом, что он заканчивает и публикует одну совершенную новеллу в неделю за плату в прессе. Но в любом случае из-под пера писателя выходили образцы с глубоким эстетическим смыслом. Эти литературные образцы были созданы пером зрелого писателя и были далеки от банальности и поверхностности. Тонкий юмор и умение в сатирическом ключе отразить действительность в большинстве случаев является главной чертой этих литературных образцов, а также выступает как форма самовыражения писателя. Через сатиру писатель раскрывает свое мироощущение, мысли и намерения. В подтексте сатиры скрыты глубины социальных пороков.

Вопросы судьбы человека, жизни и смерти человека не раскрываются при первом чтении и анализе его произведений. Эти трудно определяемые на первый взгляд особенности заставляют не только читателя, но и литературоведа глубоко и тщательно задуматься, сделать анализ. Анализ этих произведений показывает, что они напрямую основаны на реальности и жизни. В центре событий - раскрываемая писателем концепция человека. Суть этого понятия раскрывается последовательно от произведения к произведению. Этот человек может быть представителем любой сферы, иметь любой характер. Даже «добрый мошенник» О.Генри легко занимается грабежом, а мошенничество становится чуть ли не образом жизни. Но, несмотря на все свои характерные черты, он прежде всего сохраняет в своей речи юмор и красноречие. Под этим юмором скрываются десятки моментов, которые необходимо показать. Например, герои О. Генри - Билл Дрисколл и Сэм входят в число характерных персо-

нажей. Это герои новеллы «Вождь индейцев». Вместе у них есть шестьсот долларов капитала и две тысячи долларов нехватки для торговли. Они хотят заработать эти деньги, украв ребенка богатого человека, живущего в отдаленном районе, и взяв взамен деньги. Поэтому, чтобы не быть узнаваемыми, они намерены уехать в отдаленное место, чтобы их не узнали и не нашли. Для этого они отправляются в такое отдаленное место. После некоторого расследования они «похищают» сына Эбenezера Дорсета, самого видного и богатого жителя этого отдаленного провинциального городка. Но ребенок оказывается очень непослушным, и обращается с ними грубо. Пытаясь описать один из таких моментов, Дорсет говорит: «Я отстранился. Я услышал глухой, тяжелый удар и звук, похожий на звук, который издает лошадь, когда снимает седло. Черный камень размером с яйцо попал Биллу в голову прямо за левым ухом. Он вдруг совсем замолчал и упал головой вниз в печку, поверх кипятка, который мы оставили для мытья посуды. Я снял его с огня и полчаса поливал холодной водой» (2, 170).

Называя себя «двумя злодеями», Билл и Сэм, желающие вымогать две тысячи долларов у родителей жертвы, в конце концов не могут смириться с проказами ребенка и решают вернуть его отцу. Но ироническая сторона событий и переломный момент в том, что на этот раз крайне непослушный и активный ребенок не хочет, чтобы его забрал отец. Отец пишет им письмо следующего содержания: «Двум злодеям. Господа, сегодняшней почтой получил ваше письмо с просьбой о деньгах для возврата моего сына. Мне кажется, что вы ошибаетесь насчёт денег. Поэтому я предлагаю вам обратное. Я уверен, что вы примете это. Вы привозите Джонни домой, даёте мне двести пятьдесят долларов наличными, и я соглашусь вернуть его. Лучше всего, если вы придёте ночью, потому, что соседи думают, что он ушел навсегда. Я не несу ответственности за то, что они сделают с вами, когда приведёте Джонни. С уважением, Эбenezер Дорсет» (2 177).

Эти люди, до того наивные, что согласны отдать то, что имеют, вместо того, чтобы заработать, очень похожи по характеру на других героев О.Генри. Они обречены жить и работать в таких напряженных условиях. Тупик на жизненном пути может привести этих «маленьких людей» ко всевозможным преступлениям. Так О.Генри доносил до общества свое послание. По сути, нет большой разницы между биржевыми маклерами, которые воруют богатство людей, и наивными ворами, которые любят делать деньги, крадя их детей.

В целом, рассматривая творчество О.Генри, мы становимся свидетелем того, что его произведения противостоят независимой мысли, действию и инициативе, определяемой эксплуататорским капиталистическим миром, и что его идеи, которые он хочет внушить, находятся в прямом противоречии с невидимым, но всерьез существующим оковами. В творчестве писателя оптимистический настрой, вера в завтрашний

день, не разочаровываться и быть смелым и борцом остаются невидимыми в иронии, но все равно тайно описываются и прославляются. Следует учитывать, что рассказы О. Генри были написаны для печати и эти произведения были прочитаны тысячами читателей. Писатель обращался именно к ним, показав жизненные истины, которые описывал в сатирически-саркастическом тоне. Он призывал своих читателей и современников не быть равнодушными к судьбе этих людей.

По этим причинам О.Генри смог создать в своих новеллах концепцию измученного человека. В этих образцах основной линией была проблема человека. Хотя проблема человека в творчестве О.Генри начинается с его первых произведений, со временем, по мере того как он становится мастером пера, отражение этой проблемы выходит на новый этап. Но в целом эта концепция находит свое образное выражение в творчестве Генри.

«Человек» О. Генри занимается не только мужественностью. В сферу его деятельности входят различные направления и работы. Он может не испытывать финансовых затруднений, он может быть богатым и состоятельным. Но он человек, который может столкнуться с определенными препятствиями, попасть в определенные жизненные противоречия и безнадежные проблемы. Писатель научил его – этого человека – осторожно, спокойно и логично преодолевать эти препятствия и бороться. Эта цель – основная линия многих его новелл. Одним из таких рассказов является «Деньги и любовь». В новелле отражены различные вопросы в соответствии творческому стилю писателя. Каждое предложение, каждый абзац выступает носителем разных проблем. Отражение этих ситуаций и поведений подтверждает отношение писателя О.Генри к происходящему, его эстетический стиль. Мы наблюдаем, что ритм беспокойной прозы О.Генри выдвигает на первый план проблемы, которые постоянно заставляют людей задуматься о мире и обществе, и в большинстве случаев те моменты, которые люди не в состоянии наблюдать. Хотя эти мировые вопросы, стоящие перед человечеством, поиск истины и духовной свободы часто отражают пессимизм, экзистенциалистское мышление и повествование, во многих случаях она также вселяет надежду, веру и успех. История «Деньги и любовь» основана на восхвалении человеческого интеллекта и мышления. Здесь автор открывает «беседу» с человеком о том, как постоянно говорить и думать о положительных проблемах и результатах, как добиться успеха. Главный герой повести – Энтони Рокуолл, владелец бывшей мыловаренной фабрики. Он зовет к себе сына Ричарда и дает ему свои советы – преуспевать в жизни, не пропадать даром и мысли о поведении аристократа. Сын отвечает на совет отца: «Есть вещи, которые нельзя купить за деньги». Из диалогов на протяжении всей новеллы становится ясно, что Ричард влюблен в девушку, но у него нет подходящего времени, чтобы сделать ей предложение. «Заставь ее», — сказал Энтони. – Сходи с ней в парк или возьми ее на прогулку, если

нет, предложи проводить ее домой, когда будете выходить из церкви.

- Ты не знаешь, что такое высшее общество, отец. Она одна из аристократов. Каждый час, каждая минута расписана на несколько дней вперед. Я не могу жить без этой девушки, папа. Без нее этот город для меня ничем не отличается от смрадного болота. Я не могу написать письмо, я просто не в том состоянии.

- Ты посмотри! - сказал старик, - Правда ли, что с той суммой денег, которую я тебе дал, ты не сможешь провести с этой девушкой время?» (3,61).

На следующее утро юный Ричард отправляется проводить в театр Лантри, которую он любит, но не находит время сделать предложение. По дороге они неожиданно попадают в пробку из-за карет. Открывается возможность для Ричарда сделать Лантри предложение. И он пользуется случаем, чтобы сделать предложение. После этого разворачивается парадоксальная и ироничная сторона событий. И описание, и создание этого момента в произведениях О.Генри всегда очень удачны:

«В час ночи кто-то тихонько постучал в дверь Энтони Рокуолла.

- Входите! - крикнул Энтони, одетый в красный бархатный халат и читавший книгу о пиратах. Это была тетя Элен, которая выглядела как по ошибке забытый на земле седовласый ангел.

- Они помолвлены, Энтони, - мягко проговорила тетя, - девушка сказала да нашему Ричарду. Когда они шли в театр, то застряли на дороге и два часа не могли двигаться. Знаешь, мой брат Энтони, не хвастайся властью своих денег. Маленькое колечко, символ настоящей любви, помогло нашему Ричарду обрести собственное счастье, выразив безграничное и бескорыстное доверие. Он уронил кольцо на улицу и вышел из кареты, чтобы подобрать его. Но прежде чем он успел сдвинуться с места, образовалась пробка. Во время остановки экипажа Ричард признался в любви и получил согласие девушки. По сравнению с настоящей любовью деньги просто мусор, Антоний» (3, 64).

В конце новеллы выясняется, что эта пробка образовалась благодаря деньгам Энтони. «На следующее утро мужчина по имени Келли в синем клетчатом галстуке и с красными руками появился в доме Энтони Рокуолла и был немедленно доставлен в библиотеку.

- Что я могу сказать, - сказал Энтони, доставая чековую книжку, - ты неплохо сварил мыло. Посмотрим... Вам дали пять тысяч?

«Я потратил дополнительно триста долларов, — сказала Келли. - Пришлось немного увеличить смету. Я нанял фургоны по пять долларов каждый; повозки и кареты с двумя лошадьми стоили по десять долларов каждая. Водители не соглашались меньше чем на десять долларов. И все загруженные кареты получили двадцать долларов. Самыми дорогими были полицейские - за двоих я заплатил пятьдесят долларов, а за остальных - двадцать и двадцать пять долларов. Но это была милая сцена, не так ли, мистер Рокуолл? У него даже не было ни од-

ной тренировки. Дети были на своих местах в считанные секунды. Два часа подряд перед памятником Грилля негде было и пальцем приложить» (3.65).

Постановка вопроса и нестандартное его решение требовали от писателя особого таланта и художественного мышления, и О.Генри удалось сделать это интересно и запутанно.

Рассуждение писателя о человеческих чувствах, выходящее за рамки традиционных тем и затрагивающее чисто жизненные эстетические темы, иногда следует рассматривать как переход от реалистической позиции к романтической. Для талантливого мастера пера эстетическое отношение к жизни стоит рядом с художественным отношением и реалистическим изображением действительности. Подобно другим американским реалистам своего времени, О. Генри стремился устранить пропасть между обществом и человеком, хотел воспитать его нравственно, влюбив в себя. Основная линия творчества О.Генри связана с миссией просвещения людей с описанными писателем событиями, усвоением и переработкой необходимой информации.

Продолжая поиски человека, О.Генри использует интересную информацию при описании событий, и в то же время он экспериментирует с художественно-эстетическим описанием и полезными приемами для повышения эффективности своей цели. В первом абзаце новеллы «Плюшевый котенок» он в романтическом стиле описывает реальность: «Вид современных финансовых халифов, разгуливающих по Нью-Йорку и пытающихся облегчить нужды населения, заставил бы великого Гаруна ар-Рашида перевернуться в его могиле. Даже если бы не это, наша находчивость перевернула бы вверх тормашками халифа. Потому что настоящий халиф был достаточно умен, даже ученый, и ненавидел всякие словесные игры» (3, 154).

О.Генри, описывающий проступки людей, видящих смысл жизни в зарабатывании денег, а основу всего в материальном и богатстве, реалистическими средствами не затрагивал монотонных, однотипных вопросов, умел превращать романтические моменты предмет своего повествования. Его персонаж - разносторонний человек и демонстрирует различное поведение, когда попадает в разные жизненные события.

Герой новеллы «Плюшевый котенок» - Говард Пилкинс, ставший миллионером благодаря богатству, унаследованному от родителей. Говард Пилкинс собирается жениться на Алисе фон дер Рейслинг, бывшей их соседке, которая сейчас живет бедной жизнью. Для этого он ходит к ним и показывает себя очень гордым и хвастающимся своими деньгами. Девушка говорит ему, что деньги не могут купить все. Пилкинс впадает в отчаяние, когда девушка не хочет выходить за него замуж. Все, что он может сказать девушке, это: «Если вы когда-нибудь передумаете, пришлите мне розу в волосах». А девушка говорит, что я никогда не выйду замуж за того, кто думает, что с деньгами можно добиться всего.

Удрученный Пилкинс идет по дороге, когда случайно видит молодую пару, сидящую на скамейке у обочины. Вероятно, что у них нет дома или места, куда можно пойти в холодную погоду. Он говорит парню, что хочет подойти поближе и помочь. А молодой человек говорит, что им не нужна помощь, они запросто могут провести ночь на улице, на лавочке. Но Пилкинс советует отвести девушку к подруге. Он говорит, что их положение и безысходность хорошо видны издали. Нет нужды и необходимости стоять и страдать здесь на морозе. Позже они соглашаются на предложение Пилкинса. Пилкинс отвозит молодежь к Алисе. Алиса говорит ему, что хочет вернуть игрушечного котенка, которого он подарил ей в детстве. Ей не нужны подарки тех, кто хвастается деньгами.

Разочарованный, Пилкинс забирает подарок. Дома он открывает подарок и замирает от удивления. "Пилкинс открыл коробку, которую он забрал недавно, в своей комнате, и достал игрушку, один глаз, вернее пуговица которой давно отвалилась. Пилкинс грустно смотрит на игрушку.

- Наконец, -- сказал он себе, -- я не верю, что все в этой жизни только деньгами...

Но он прерывает предложение. Миллионер, все еще не веривший своим глазам, достает со дна коробки что-то, служившее подушкой для игрушки... Это была цветок жакеминио, который был раздавлен и распространял головокружительный аромат, обещавший ему многое» (3,161).

Повествователь интересных проблем и ситуаций, О.Генри продемонстрировал этим, что он не смирился с жизнью. В большинстве своих романов писатель описывает, как люди делают все ради материальных благ. В ней реалистично отразились противоречия буржуазного общества и американского образа жизни. В некоторых случаях он выбирал воспитательный метод и раскрывал свою позицию в успешных концовках.

Как мы наблюдаем, в новеллах писателя наряду с человеческими недостатками изображаются и человеческие ценности. В лице своих образов он описывает сложный и противоречивый характер нравственно бурной, внутренне обособленной личности, бурную и трагическую судьбу человека, раскрывает причины его трагедии. Проблема человека в этих произведениях окончательно не решена, и идеал человека О.Генри не находит здесь своего художественного воплощения. На примере своих героев писатель подвергает человека многим тяжелым испытаниям, показывает трагедию героя, а также его нравственную победу над собственными недостатками. Человек должен победить. Эта главная мысль составляет основную линию писательской «концепции человека».

Человек О.Генри идет из мира реального в мир романтический мучительным и трудным, запутанным и неизведанным путем. На этом пути человек - наш герой, проявляя большую жертвенность, уходит от реальной жизни и впадает в романтические размышления.

Писатель отражает в своих произведениях иное лицо жизни. В его произведениях изображается общество на основе реальных сцен. В воображаемой стране писателя люди сталкиваются с горькой правдой. Они ведут бедную и финансово неблагополучную жизнь, едва выживая своей тяжелой работой. Их судьба состоит из только черно-белых красок. В обществе, описанном О.Генри, есть боль, нет лекарства, есть проблема, нет решения. Безразличные друг к другу люди проживают свою жизнь, не думая о будущем, даже о завтра, копясь в водовороте финансовых невзгод. Но они искренние и честные. Предательство не прощают, верны. Чувство доброты не покидает их ни на мгновение.

Джим Юнг и его жена Делла, герои новеллы «Дары волхвов», Джо и Дилия, герои повести «Изы любви к искусству», Джонси, Сью и старый художник Берман, герои новеллы «Последний лист», Сопи, герой новеллы «Фараон и хорал» и десятки других персонажей — чистые и непорочные люди. Но в то же время, возможно, потому, что они чисты, они жертвы общества и эксплуатации. Несмотря на это, болезни, трудности и страдания не уменьшают их чувства сострадания. Они любят, считают себя счастливыми, даже если у них нет надежды на завтра. Даже когда они мошенники, обманщики и лжецы, их сердца бьются человеческими эмоциями. Одни и те же черты свойственны разным по содержанию произведениям писателя.

В анекдотах-новеллах О.Генри преобладают мягкий юмор и нежный смех. Герои этих произведений доказывают широту творческого диапазона писателя. Эти люди демонстрируют интересное поведение своими мошенническими действиями. Джефферсон Питерс, «герой» новеллы «Поросьячья этика», является жуликом и аферистом. Он приходит к людям разными путями и собирает с них деньги. Но иногда он тоже ошибается и обманывается. Он отмечает, что «самое сложное в нашем деле, — начал Джефф, — это найти честного, надежного, элитного партнера, с которым можно совершать мошенничество без страха и трепета». В области присвоения чужого богатства даже лучшие мастера, с которыми я дружил, оказывались в конце концов надувателями» (2,101).

Тот факт, что человек, не доверяющий другим, требует взамен доверия, противоречив и является выражением интересных черт человеческой природы.

Петерс рассказывает интересную историю, которая с ним произошла. Он говорит, что знакомится со свинокрадом по имени Руф Татам, с которым играет в азартные игры и предлагает ему поработать вместе. Он соглашается. Они трогаются в путь. Вскоре видят, что поблизости расположился цирк, и Петерс решает начать жульничество. Руф Татам исчезает в первой игре. Питерс не может его найти. Когда он приходит в квартиру, которую они сняли вечером, он знает, что Татам украл свинью. Питерс ругает Татама и засыпает. Когда он просыпается утром, он смотрит на газеты, принесенные почтальоном у двери. Когда он пытается читать одну из газет, то видит на первой странице объявление о

краже умной свиньи из цирка и тому, кто ее найдет, будет выдано вознаграждение в пять тысяч долларов. Он понимает, что это свинья, которую Татам украл ранее вечером.

Он быстро идет к Татаму и говорит, что любит свиней и ему очень нравится эта свинья. Поэтому он просит Татама продать ему свинью. Татам протестует и говорит, что эту свинью он украл с большим трудом. Поэтому он отправит это своей матери, чтобы она всегда помнила о его героизме, чтобы он мог показывать свинью в качестве доказательства до конца своей жизни. После долгих переговоров Татам продает свинью Питерсу за восемьсот долларов. Питерс ведет свинью в цирк, чтобы забрать назначенный приз. Выясняется, что свинью в цирке не украли, а объявление в газете было поддельным. Питерс понимает, что Татам его обманул. «Я начал понимать, в чем дело, - говорит Питерс. Я сел в тележку и приказал дяде Неду ехать в ближайший переулок. Там я вынул свинью из мешка, осторожно положил ее, прицелился и пнул так, что свинья полетела на двадцать фугов впереди своего визга и через переулок» (2, 113).

О.Генри может обобщить интересный тип человека в каждом романе. Этим он доносит до людей, что мошенник тоже может быть обманут жульничеством. Его концепция человека внушает всем быть правдивыми. В некоторых новеллах доминирует поговорка «клин клином вышибают». Для доказательства этого в рассказ вмешивается писатель. По сути, сам писатель говорит языком одного из слушателей рассказа. «Итак, как видите, - закончил свой рассказ Джефф Питерс, - очень трудно найти партнера, который был бы и надежным, и честным».

Но, начал я, считая, что долгое знакомство дает мне право на такой вопрос, - Правило ваше обоюдное. Предложи вы ему поделить пополам обещанную в газете награду, вы не потеряли бы...» (<http://www.serann.ru/text/porosyachya-etika-9392>).

В основе рассказа лежит глубокое социально-экономическое содержание. Это ценный аспект произведения О.Генри. Затем Питерс делает интересное замечание. Он говорит: «То, что я пытался проделать, есть самая простая спекуляция, нравственная, разрешенная всеми законами. Дешево купить и дорого продать — чем, как не этим держится Уолл-Стрит? Там «быки» и «медведи», а тут была свинья. Какая же разница? Свиная щетина — разве она не под стать рогам и звериной шкуре?» (<http://www.serann.ru/text/porosyachya-etika-9392>).

Здесь автор обращает внимание на термины американского фондового рынка, используя выражения «быки» и «медведи». В конце писатель пытается выразить, что биржи выманивают у людей определенные суммы. Его слова примерно читаются так: «Если то, что делает Питерс, является мошенничеством, то что же делают фондовые рынки?»

О.Генри неустанно критиковал эксплуататорские аспекты американской жизни. Он не принимал бесчеловечных качеств и беспощадно боролся с этим.

В большинстве случаев мир, описанный О.Генри, начинается дома. Во многих из этих новелл образ дома - выход в мир, сам мир. Человек не хозяин этого мира. Потому что герой новелл не хозяин в собственном доме. Он живет в мире как арендатор. По сути, тот факт, что человек не владеет квартирой, в которой он живет, означает, что он не владеет своим миром. Внутри дома вы можете столкнуться с обыденностью мира. Внутри дома есть боль, слезы, смерть, любовь, боль и страдание, и то же самое существует вне дома. Человек работает, старается, борется.

В своих новеллах О.Генри выражает свой взгляд на жизнь, свои философские и социальные мысли. При близком знакомстве с произведениями становится ясно, что автор этих новелл глубоко информирован и осведомлен о научных достижениях того времени, географических и культурологических знаниях, является большим знатоком античной и средневековой культуры, читателем Восточной литературы.

В новеллах О.Генри прекрасно осмыслены такие философские вопросы, как место и роль человека и личности в обществе. В этих произведениях обсуждаются жизнь, поведение и события разных людей и персонажей.

Заключение. Таким образом, мы определяем, что основным предметом творчества О.Генри является человек. Такие вопросы, как человек и мир, человек и Бог, человек и окружающая среда, всегда привлекают внимание как проблемы и направления, находящиеся в фокусе внимания писателя. Писатель также широко интересуется человеческой личностью, духовным миром, нравственностью и чувствами. Человек здесь противоречивое и траги-

ческое существо, разрывающееся между водоворотом материальных невзгод и любовью к жизни. Однако вера в превосходство человека позволяет писателю характеризовать личность как существо противоречивое и запутанное. Поскольку герои писателя - люди трагические и трагикомические, в конце концов они неизбежно становятся бессильными перед лицом неожиданных событий.

Неудача ждет человека, который заиклен на своих запросах и претензиях и не думает о завтрашнем дне. О.Генри, стремившийся показать бренность человеческой жизни и неверность мира, разжечь борьбу людей против социального и духовного рабства и призвать их к нему, достигал своего стремления совершенными образами в своих произведениях.

Богатая галерея образов и персонажей, созданная писателем, сыграла важную роль в дальнейшем развитии мировой литературы. Поведение, подходы и отношение к жизни, мировоззрение и духовный мир этих персонажей, уровень описания этого мира сделали художественное творчество О.Генри наиболее совершенным творческим образцом не только начала XX века, но и всех этапов американской литературы.

Литература:

1. Qocayev, M. Nizaminin insan fəlsəfəsi. Bakı: Mütərcim, 2011 // Годжаев, М. Философия человека Низами. Баку: Мутарджим, 2011

2. O.Henri. Hekayələr. Bakı: Kitab Klubu, 2013, 196 s. // О.Генри. Рассказы. Баку: Книжный клуб, 2013, 196 с.

3. O.Henri. Seçmə hekayələr. Bakı: Altun Kitab, 2014, 224 s. // О.Генри. Избранные рассказы. Баку: Алтун китаб, 2014, 224 с.

Көшімова Б.Ә.

«Есенов университеті» КЕАҚ, Қазақстан Республикасы, Ақтау қ.

МАҢҒЫСТАУ ТОПОНИМИЯСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ ЖАЙЫ

Б.А.Көшімова

НАО «Университет Есенова», Республика Казахстан, г. Ақтау

ОБ ИССЛЕДОВАНИИ ТОПОНИМОВ МАНГИСТАУ

Koshimova B.A.

NAO «Yesenov University», the Republic of Kazakhstan, Aktau

ABOUT THE STUDY OF TOPONYMS OF MANGYSTAU

Андатпа.

Мақалада Маңғыстау өңірі жер-су атауларының зерттелу жайы қарастырылған. Жазушы Ә. Кекілбаев, өлкетанушылар Е. Өмірбаев, Ә. Спан, географ С. Қондыбай, С. Әбішев, Ж. Дүйсенбаева еңбектерінде Маңғыстау жер-су атауларының аталу себептері, топонимдер құрамындағы географиялық терминдер, топонимдерге қатысты аңыздар туралы мәліметтер кездеседі. Маңғыстау облысы топонимдерінің лексика-семантикалық, құрылымдық ерекшелігі М. Қожановтың, Қ. Түйешиеваның зерттеу еңбектерінде қарастырылған. Маңғыстау өлкесінің жекелеген топонимдерінің, мәселен, Маңғыстау, Каспий теңізі, Шетпе, Бозашы, Ақтау, Айрақты топонимдерінің этимологиясына қатысты Ғ.Мұсабаев, Қ.Өмірәлиев, С.Омарбеков, А.Әбдірахманов, Т.Жанұзақов, Е.Қойшыбаев, Н.Нұрмағамбетов, С.Атаниязовтың т.б. мақалаларын кездестіреміз.

Аннотация.

В статье рассматривается изучение топонимов Мангистауского региона. В трудах писателя А. Кекильбаева, краеведов Е. Омирбаева, А. Спана, географа С. Кондыбая, С. Абишева, Ж. Дуйсенбаевой содержатся сведения о причинах наименования Мангистауских топонимов, географических терминах, легендах, относящихся к топонимам.

Лексико-семантическая, структурная специфика топонимов Мангистауской области рассматривается в исследовательских работах М. Кожанова, К. Туюшиевой.

В статьях Г. Мусабеева, К. Умиралиева, С. Омарбекова, А. Абдрахманова, Т. Жанузакова, Е. Койшыбаева, Н. Нурмагамбетова, С. Атаниязова и др. рассматривается этимология отдельных топонимов Мангистауского края, например, топонимов Мангистау, Каспийского моря, Шетпе, Бозаши, Ақтау, Айрақты.

Abstract.

The article deals with the study of toponyms of the Mangystau region. In the works of the writer A. Kekilbaev, local historians E. Omirbayeva, A. Spa na, geographer S. Kondybai, S. Abishev, Zh. Duisenbayeva contains information about the reasons for the naming of Mangystau toponyms, geographical terms, legends related to toponyms.

Lexico-semantic, structural specificity of toponyms of the Mangistau region is considered in the research works of M. Kozhanov, K. Tureshieva.

The articles by G. Musabaev, K. Morialiev, S. Omarbekov, A. Abdrakhmanov, T. Zhanuzakov, E. Koishybaev, N. Nurmagambetov, S. Ataniyazov and others consider the etymology of individual toponyms of the Mangistau region, for example, the toponyms of Mangistau, the Caspian Sea, Shetpe, Bozashi, Aktau, Airakty.

Кілт сөздер: топоним, топонимия, географиялық объекті, лексика-семантика, этимология, географиялық терминдер, тілдік қабат, семантикалық тип.

Ключевые слова: топоним, топонимия, географический объект, лексико-семантика, этимология, географические термины, языковой слой, семантический тип.

Keywords: toponym, toponymy, geographical object, lexico-semantics, etymology, geographical terms, language layer, semantic type.

Маңғыстау өңірі топонимдеріне алдымен назарын тілшілер емес, жергілікті халық, ел азаматтары, жазушы, журналист, ақындар салды. Оның ішінде өңір жер-су атауларының мазмұнында халықтың тарихы мен мәдениеті жатқанын таныған, зерттеуге шақырған, Маңғыстау жер бедерінің өзіндік ерекшелігін көрсететін топоэлементтерді айқындаған жазушы Ә.Кекілбаев болды.

Маңғыстау жерінің топонимдерінің денін жазушының «Ұйқыдағы арудың оянуынан» көруге болады. Шығарма дәл бір осы өңірдің сөзбен салған картасы іспеттес.

«Маңғыстау қашаннан да зердесі даңғыл, қиялы жүйрік адамдардың мекені болса керек. Мыңдаған көне көз ескерткіштерін былай қойғанда, өлкедегі жер-су аттарының өзі-ақ соны айғақтағандай. Жаңғақтың ойы, Арпалы ой,

Қайыңды, Кендірлі, Қауынды, Жиделі, Ағашты, Теміртапқан, Мұнайлы, Жездібас, Керіз – қазбалай түссең өлкенің өткен дидарынан сыр шертердей» [1.324 б.]. Автор жер-су атауларынан халықтық таным, эстетикалық талғам, ұлт менталитетін таниды. «Қаңға, Есентүбек, Ерсары-қайрақ, Оғыланды, Ноғайтөбе, Қырғын, Хан жайлауы, Хан қыстауы, Байтақ, Шаңқала, Арыстанбұғы, Сұлтан-еспе, Дәніспан, Қызылтам – түп мағынамды тарата берсең, тарихтың талай койнауын сүзіп шығар ең деп тұрғандай» – [1.324 б.] деп, топонимдік таңба – тұрғылықты халық тарихы, маңызды оқиғалары деген сызба жасайды.

«Ал енді мына аттарға зер салыңызшы» дейді жазушы: *Көрікті төбе, Сұлу торпа, Тәуір қыр, Сырлы тепсең, Сырлы тамшы, Тамшылы, Жабағылысаз, Қыземшек, Күркіреуік, Қаракөз, Дәурен-биік, Ақша оймақ, Көрпешік, Өрмелі...* «Ол төңіректегі жер аттары да қызық: *Бес оқты, Қыз қырылған, Жеті мұнара...*» Жер-су атауларының авторы – халықтың көркемдік ойлау жүйесінің биіктігіне мензейді: «Ақынжанды маңғыстаулықтар ұлдарына қоймайтын жақсы аттарды жерлеріне қойып баққан» [1.324 б.].

Ал жер атауларының пайда болуындағы тарихи және мифологиялық аңыздар атау – таңба, аңыз – мазмұн, тұрпат пен мазмұн бірлестігін көрсетеді.

Біз Маңғыстау жер-су атауларының пайда болуына қатысты халықтық аңыздардың көбін негізінен осы Ө.Кекілбаевтың шығармашылығынан таптық.

Мысалы, Бейнеу ауданында *Күйкенұшқан* деген тау бар. Бұрынғы атауы *Аралтөбе* болған. Жазушы осы атаудың ауысуы туралы мына деректі баян етеді: «Бейнеу ауданы Ащыағар сайдың бойында отырған ноғайлы ауылдарын андыс қалмақтар шабады. Олар Ноғайлының ақылшысы Орманбетке бізге көн деп талап қояды. Би көнбейді. Қалмақтар оны өлтіріп, қалған он бір биді шақыртады. Он бір би қалмаққа келе жатып, Манашы мырзаның үйіне түседі, оған бізбен бірге жүр дейді. Оларға Манашының шешесі еріп келеді. Ащыағар сайдың бойында он бір би: Үш күнде қайтып келеміз, елді көндіріп келеміз деп, Манашыны аманатқа тапсырып кетеді. Бірақ, қорқақ билер үш күнде келмей, ауылдарын жасырып көшіріп әкетеді. Қалмақтар Манашыны кескілеп өлтіреді. Оның күйігіне шыдай алмаған анасы Аралтөбе тауының бір шыңынан ұшып өледі. Содан бері бұрынғы *Ащыағар* сайы *Манашы, Аралтөбе* тауы *Күйкенұшқан* аталып келеді» [2. 59 б.].

Маңғыстау топонимиясының тілдік тұрғыдан зерттелуі тілші-ғалым М. Қожановтың «Атырау облысының жер-су аттары» монографиясынан бастау алады деуге болады. Ғалым Маңғыстау ауданы топонимдерін зерттеу себебі сол кезде Маңғыстау облысының Атырау облысының құрамында болуы себепті деп түсіндіруге болады. Атырау облысы топонимиясының құрамында Маңғыстау облысының құрамындағы тек Маңғыстау ауданының атауларына құрылымдық, семантикалық талдау жасап және оны арнайы

«Маңғыстау ауданы топонимдерінің мағынасы мен құрылымдық жүйелері» атты ғылыми мақаласында жариялаған [3. 40 б.]. М.Қожанов «осы мақалаға арқау болған Маңғыстау ауданының *Ақшымырау, Бозашы, Ильич, Комсомол, Куйбышев, Тұңқықұдық, Октябрьдің 50 жылдығы атындағы совхоздардың* жер-су аттары (263 топоним)» – деп көрсетеді [3.78 б.]. Ғалым-топонимист аудан топонимін құрылысы жағынан бір сөзден және екі сөзден құралған, ал үш сөзден жасалған топонимдер тіптен жоқ деуге болады дейді. Бір сөзден қойылған топонимдерді іштей екіге бөледі: 1. Атау тұлғада келіп жасалған топонимдер барлық саны – 59. Мысалы: *Үа* – жер аты, *Иір* – жер аты, *Бас* – жер аты т.б.

2. Атау тұлғалы формасына жұрнақтардың жалғануы арқылы жасалған топонимдер. Бұндай топонимдер саны – 31. Мысалы: *Ағалық* – жер аты, *Емді* – үсті жазық биік тау, *Айрақты* – тау аты т.б.

«Одан әрі екі сөзден жасалған топонимдердің бірінші сыңары анықтауыш тұлғалы сөз болады» – дей келе [3.81 б.], оларды: 1) негізі сын есімге географиялық терминнің қосылуы арқылы жасалған топонимдер (30): *Қарасай, Ақжар, Ақеспе т.б.*; 2) зат есімнен соң географиялық терминнің келуі арқылы жасалған топонимдер (21): *Ауызорпа, Тышқанқұм т.б.*; 3) негізгі сапалық сын есімге зат есімнің қосылуы арқылы жасалған топонимдер (31): *Қаранар, Қызылтам т.б.*; 4) сан есімге зат есімнің жалғасуы және сын есімге географиялық терминнің қосылуы арқылы жасалған топонимдер (сан жағынан аз): *Үшауыз, Үшкөң, Жетітөбе*; 5) зат есімге -лы/-лі, -ты/-ті жұрнақтарымен бірге географиялық жалпы есімдерге қабысуы арқылы жасалған топонимдер: *Шіліктісай, Боқтысай, Көңдікұдық т.б.*; 6) зат есімдердің ілік септікте және тәуелдік жалғауының 3-жағында тұрып тіркесуі арқылы жасалған топонимдер: *Жомарттың жазығы, Отынышының жары т.б.*; 7) екінші сыңары етістіктен жасалған топонимдер: *Ешкіөлген, Иткелді т.б.* деп қарастырады. Сондай-ақ екі және үш құрамды топонимдердің құрылысын да модельдеген.

Монографияда ғалым Маңғыстау ауданы топонимдерін лексика-семантикалық жақтан: «Адам аттарына байланысты, жануар, жәндік және құс аттарына, өсімдік, шөпке байланысты, айнала қоршаған ортаның әртүрлі белгілеріне және ландшафт пен рельефке, қазба байлықтарына байланысты, діни ұғымға байланысты қойылған атаулар» – деп, топтастырған [3. 83-84 бб.].

Автор, «Маңғыстау ауданы топонимінің құрылысын бір құрамды және екі құрамды деп танып, олардың көпшілігі зат есім, сын есім мен сан есімнен жасалатынын, ал мағыналық жақтан топонимдер тек адамдарға ғана қатысты емес, сонымен қатар географиялық реалдықты да білдіреді» – деп қорытады [3.84 б.].

Маңғыстау облысы топонимдерінің лексика-семантикалық ерекшеліктерін ашуға талпыныс жасалған келесі еңбек – Қ.Түйешиеваның «Маңғыстау облысы топонимдерінің мағыналық сипаты» атты мақаласы. Автор мақаласында өлке топонимдерін екі семантикалық типте қарастырады: 1) адамдардың іс-әрекеті, тұрмысы және қоғамдық өміріне қатысты атаулар; 2) жаратылысқа қатысты атаулар [4.27 б.].

Өлкедегі адамдардың қоғамдық-әлеуметтік өмірі мен тұрмысына қатысты топонимдердің өзін іштей бірнеше топқа бөлген: а) туыстық, ағайын-жекжаттық тағы да басқа қарым-қатынасты білдіретін атаулар (*Қоскелінішек, Балаәулие, Бескемтір* т.б.); ә) күнделікті тұрмыстық тұтыну зат атауларына байланысты атаулар (*Шақпақта, Жүзікқуыс, Сарымай* т.б.); б) құрамында әлеуметтік топ атаулары бар топонимдер (*Сұлтанепе, Құлбарақ, Қайыршы ишан* т.б.); в) географиялық объектілердің түр-түсіне байланысты атаулар (*Қызыләулие, Қара үйік, Ақ ұя* т.б.); г) салыстыру, теңестіру және оқиға негізінде қойылған бейнелі топонимдер (*Ешкіқырған, Нарсойған, Құртұрмас, Бесөгіз* т.б.); ғ) адамның дене мүшелерінің, ішкі ағза атауларына байланысты соматикалық сипаттағы топонимдер: *Шілгөз әулие, Тасмұрын, Табан ата, Бармақ, Қабақ* т.б.); д) географиялық объектілердің айрықша белілеріне ыңғайластырылып қойылған сандық топонимдер (*Бесоба, Қос үйік, Үштөбе* т.б.); е) жаңа, ескі, жаман, үлкен, кіші, кең, тар т.б. сөздердің қатысымен туындаған топонимдер (*Кеңқолтық, Ұзынтам, Жалпақтөрткіл* т.б.); ж) адамдардың жан-дүниесіне, мінез-құлқына қатысты атаулары бар киелі жерлер (*Қайғылыбаба, Жылаған, Досалыбаба* т.б.).

Аймақтағы жаратылысқа қатысты атаулар тобы: а) өсімдік дүниесіне, жеміс-жидек атауларына байланысты топонимдер (*Жыңғылды, Изенді, Селеулі* т.б.); ә) төрт-түлік малмен байланысты таным-түсініктер себепші болған атаулар (*Айғырұшқан, Қаранар, Шопаната* т.б.); б) құс атауларына қатысты топонимдер (*Құсиыата, Бүркіт, Жапалақ* т.б.); в) жәндікке қатысты атаулар (*Бөрібас, Көжекбай, Қасқыркеуек* т.б.) – деп, топтастырылады [4. 27-28 бб.].

М.Қожанов пен Қ.Түйешееваның мақалаларындағы Маңғыстау топонимдерінің лексика-семантикалық жақтан жіктелуіндегі айырмашылықтар тек мағыналық топтарға ғана қатысты байқалады.

Келесі Маңғыстау топонимиясына қатысты еңбектерді, негізінен, өлкенің жекелеген топонимдерінің этимологиясына арналған мақалалар құрайды. Мәселен, *Маңғыстау, Каспий теңізі, Шетпе, Бозашы, Ақтау, Айрақты* топонимдерінің этимологиясына қатысты *Ғ.Мұсабаев, Қ.Өмірәлиев, С. Омарбеков, А.Әбдірахманов, Т.Жанұзақов, Е.Қойшыбаев, Н.Нұрмағамбетов, С.Атаниязов* т.б. мақалаларын кездестіреміз.

Мәселен, *Бозашы* – Каспий теңізінің солтүстік-шығысындағы түбек атауының этимологиясы туралы қазақ тіл білімінде *Т.Жанұзақов, Е.Қойшыбаев, С.Әбдірахманов* т.б. жазды. Географ *С.Әбдірахманов* түбек атауының екі түрлі мағынасын көрсетеді: бірінші, боза – тарыдан ашылатын ішімдік. Бозашы – қолсыранның осы түрін дайындайтын адам. Кейінірек бұл термин осы өлкеде қазақ тұрғындарының арасында өмір сүрген түрікмендердің бір руының атына айналды. Қазақтың Әлімұлының бір бұтағы осыған ұқсас «бозаншы» аталады. Түбек аты осы этнонимге

байланысты қалыптасқан деген жорамал бар. Екіншіден, түбектің аты қазақтың «бозашы» – «бозғылт», «татырлы жер» немесе «ащы немесе тұзды жерге бейімделген жусан көп жер дегеннен шығуы ықтимал [5, 257 б.]. *Е.Қойшыбаев*: «бозды сортаң жер», – дейді [6, 68 б.].

Маңғыстау жер-су атауларының аталу себептері, топонимдер құрамындағы географиялық терминдер, топонимдерге қатысты аңыздар т.б. туралы жазған өлкетанушылар *Е.Өмірбаев, Ә.Спан, географ С.Қондыбай, С. Әбішев, Ж.Дүйсенбаева* еңбектерін атап өтуге болады. Өлкетанушы *Ә.Спан* мен филология ғылымдарының кандидаты *Ж.Дүйсенбаева*мен бірігіп жазған «Ұлы даланың ұланғайыр мұрасы» атты кітабында [7] өлкенің су көздерінің зерттелуі, оған қатысты аңыз-әңгімелер қамтылып, суға қатысты терминдердің сөздігі құрастырылған.

С.Қондыбайдың «Маңғыстау мен Үстірттің киелі орындары» кітабында өлкедегі әулие орындар мен киелі нысандар тізімі және олардың орналасу орны көрсетілген. Сонымен қатар әулиелер туралы деректер де қоса беріледі [8]. *С. Қондыбайдың* «Маңғыстау географиясы», «Есен-қазақ», «Маңғыстау нәме» кітаптарынан да өңірдің жер-су атауларына қатысты тың деректерді алуға болады. Топонимдер туралы аңыздар, олардың аталу себебі туралы да жазылған. Мәселен, *Шайыр* – Маңғыстау ауданындағы ауыл атауының шығу тегі туралы *С.Қондыбай*: «Түркі тілінің оғыз-селжук диалектінде «чай, шай» – су, сулы сай, ал йір «жер», атау – «сулы жер» дегенді білдіреді дейді [9, 25 б.]. Ал *Шебір* – Маңғыстау ауданындағы ауыл атауының шығуын *С.Қондыбай савир* тайпасымен байланыстыра қарастырады [10, 131 б.].

Сонымен, Маңғыстау өңірі топонимдерін этномәдени негізде лингвистикалық зерттеу болашақтың ісі деп білеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Кекілбаев Ә. Таңдамалы шығармалар жинағы. 7 том //Ұйқыдағы арудың оянуы. – Алматы, 1999, 512 б.
2. Дүйсенбаева Ж. Әбіш Кекілбаев – суреткер. – Алматы, 2002, 260 б.
3. Қожанұлы М. Атырау облысының жер-су аттары. – Астана, 2005, -144 б.
4. Түйешеева Қ. Маңғыстау облысы топонимдерінің мағыналық сипаты //Ономастикалық хабаршы, 2007, №1, 26-29 бб.
5. Каспий қайраңы, танымдық – көпшілік басылым. – Алматы, 1996, -278 б
6. Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – Алма-Ата: Наука, 1974, - 277 с.
7. Спан Ә., Дүйсенбаева Ж. Ұланғайыр даланың ұлы мұрасы. – Алматы, 2006, -224 б.
8. Қондыбай С. Маңғыстау мен Үстірттің киелі орындары. – Алматы, 2000, -126 б.
9. Қондыбаев С. Маңғыстау географиясы. – Алматы, 1997, - 135 б.
10. Қондыбай С. Есен-қазақ. – Алматы: Үш киян, 2002, -352 б.

КОНЦЕПТ КАСПИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ

Koshimova B.A.

NAO «Yesenov University», the Republic of Kazakhstan, Aktau

THE CONCEPT OF THE CASPIAN SEA IN ARTISTIC DISCOURSE

Аннотация.

В статье говорится о превращении топонима Каспий в современном концептуальном сознании в микроконцепт, дополняющий концепт Мангыстау. Взяв Каспий за микроконцепт, мы обратили внимание на процесс вербализации понятия.

Таким образом, мы делаем вывод о том, что «старец Каспий» – выражает отношение между прошлым и настоящим, между традициями и новшеством, между благоприятным и неблагоприятным данным богом уделом и бессовестным отношением к этому уделу, то есть топоним с оппозиционными отношениями превращен в микроконцепт, дополняющий концепт Мангыстау.

Abstract.

The article talks about the transformation of the toponym Caspian in the modern conceptual consciousness into a microconcept that complements the concept of Mangystau. Taking the Caspian as a microconcept, we drew attention to the process of verbalization of the concept.

Thus, we conclude that "elder Caspian" expresses the relationship between the past and the present, between traditions and innovation, between a favorable and unfavorable God-given lot and an unscrupulous attitude to this lot, that is, a toponym with oppositional relations has been turned into a microconcept complementing the concept of Mangystau.

Концепт употребляется вместе со словами, обозначающими толкования и понятия, знания, ассоциации, настроения волнения. Он превращается в эмоции, симпатии и антипатии и даже в предмет различных взглядов [1, 28 б.].

О превращении топонима Каспий в современном концептуальном сознании в стержневое понятие доктор филологических наук К. Рысбергенов говорил: «Можно сказать следующее о характере информации, связанной с известными многим историческими названиями. Например, контингент адресной, этнокультурной информации топонимов с затемненной, неясной этимологией, таких как Каспийское море, гора Алтай, гора Казыгурт, в современном международном пространстве высок и актуален. Контингент Каспийского моря в экономическом дискурсе современного Казахстана по определенным причинам особенно высок. Виды информации, кроме адресной в его концептуальной структуре, рядовому пользователю языка остаются скрытыми, то есть их топонимический код остается нераскрытым. Объективная информация (историческая, языковая, лингвокультурная) может обновляться только посредством специальных исследований. Например, этимология названия Каспий сложна, в памятниках письменности встречаются десятки исторических названий. Можно сказать, что информация о том, когда и с какого языка они были заимствованы, сколько времени они служат, является скрытыми историко-языковыми сведениями, находящимися в компетенции лишь специалистов языковедов, поэтому они составляют систему знаний с пониженной активностью» [2, 316.].

Лексическое значение концепта Каспий – заключается в названии замкнутого моря на территории республик Казахстан, Россия, Туркменистан,

Азербайджан и государства Иран. Каспийское море – самое крупное соленое озеро на планете Земля. Его длина составляет 1200 км, средняя ширина – 320 км, протяженность берега – 7000 км. Море богато ценными рыбами, 82% осетровой рыбы по всему миру добывается именно здесь. Максимальная глубина – 1025 м [3, 267 б.]. Сигнификативное значение топонима Каспий является определителем несухого места на земле и обладает несколькими коннотатными значениями. Коннотатное значение появляется через оценочное, эмоциональное отношение субъекта к вещи и явлению.

«В элементах сигнификативного значения содержится субъективная информация, принятая через восприятие, творческий плод человеческой мысли, жизненный опыт, элементы миропознания» [4].

В своей докторской диссертации К. Рысбергенов показал фреймовскую структуру концепта Каспий. Ученый говорит: «Основной фреймовский конструкт в стержне этого концепта связан с его локализацией (расположением) в качестве физико-географической цели на поверхности земли. Фреймы «флора», «фауна» актуализируются в субфреймах и слоттах; к примеру, если в фрейм «фауна» концепта «Каспийское море» включены названия видов рыб, таких как осетрина, тюлень и др. морские животные, то в состав его субфрейма входит «икра» и др.» [2, 163 б.] Также: «Если разобрать отдельно концепт «Каспийское море», то в его исторических слоях необходимо широко рассматривать информацию о том, что по письменным сведениям с давних времен он имеет свыше 70 этимологий (Хазар, Хвалын, Гиркан и др.) А в периферическом слое этого концепта необходимо определить его место в со-

временном политико-экономическом дискурсе. Поскольку вокруг него сталкиваются государственные, макроэкономические интересы нескольких стран. В ассоциативном диапазоне концепта «Каспий» в политико-экономическом дискурсе актуализируются фреймы «нефть», «производство осетровой рыбы», «экология» [2, 163 б.].

В когнитивном направлении сознание исследователей, обычно, направлено на разграничение разницы между двумя большими понятиями, такими, как категория и концепт. Так как часто встречаются такие ситуации, когда не знаешь, куда необходимо отнести опорные понятия, в частности образованные от абстрактных понятий, к категории, к концепту или к понятию. Вообще чувственные образы, гештальды, понятия, фреймы, схемы, скрипты являются типами концепта. Именно через определенный такой тип можно разглядеть концепт. Наиболее важную роль среди них для лингвистов играют чувственные образы и фреймы. Поскольку чувственные образы и фреймы даются в сравнении с образами, не имеющими аналогов в материальном мире. Если концепт объединяет разные категории, то категория собирает во едино однородные концепты. Так, например, концепт МАНГИСТАУ собирает в сферу одного концепта названия АКТАУ и КАСПИЙ, относящиеся к двум разным категориям, таким как море и город. Здесь общая коннотация является оценивающим признаком, образованным благодаря особому эмоциональному отношению субъекта к родной земле.

В своей кандидатской диссертации на тему «Особенности вербализации концептных структур в поэтическом тексте» (по поэзии М.Макаатаева) Амирбекова Айгуль впервые в казахском языкознании объясняет типы концептов, анализирует особенности вербализации опорных понятий в стихах М.Макаатаева [5, 20 б.]. Так как справочные пояснения, которые исследователь дает терминам когнитивного языкознания, по сравнению с другими исследованиями, являются более ясными и четкими, позвольте заметить, что использованные в работе термины мы воспринимаем именно в этом контексте: «В когнитивном языкознании в качестве средства восприятия и обработки новой информации используются следующие термины:

Фреймы (стереотипные ситуации и сценарии);

Концепты (совокупность в мыслях разносторонних знаний, которые изображаются посредством языка);

Гештальд (целостное изображение допонятийных фрагментов мира)».

Вместе с тем А.Амирбекова говорит: «Каждая сема, знакомящая с миром, изображается в сознании через ситуации и образы, переложенные на такой фон, как фрейм, сценарий, мыслительное изображение, схему. В зависимости от мастерства личности или общества в объективизации концепта языковыми средствами концепты условно можно разделить на концепты, объективизированные в эстетико-художественном понятии и концепты, объективизированные в логико-позитивном понятии. В теории концепта считаются важными концепты,

объективизированные в эстетико-художественном понятии. Концепты, объективизированные в эстетико-художественном понятии всегда индивидуальны. Закон и ограничения логического мышления здесь не сохраняются. Концептам, объективизированным в логическом понятии присущи общечеловеческие, социальные идеи» [5, 23 б.].

Только здесь мы расходимся во мнениях с исследователем. По нашему мнению, концепты, объективизированные в логико-позитивном понятии, кажутся другим значением такой ментальной структуры, как обобщение человеком однородных вещей и явлений по обобщающим, общим признакам. Наличие различных репрезентаций, образованных через язык, в логико-позитивном понятии не обязательно. Мы бы назвали этот процесс не концептуализацией, а категоризацией, то есть объединением в категорию вещей и явлений с общими признаками. Тогда усложнение ментальной структуры идет от концепта к категории. Категория создает группу из гомогенных концептов. Концепт создает группу из гетерогенного «большинства». Концепты переходят в категории с повышением столбца от конкретности к абстрактности [6, 3 б.].

Тогда концепты, объективизированные в эстетико-художественном понятии, после полной репрезентации образов, воспринятых в мире языка конкретными чувственными ощущениями, превращаются в сознании языкового коллектива в абстрактные понятия и концентрируются вокруг однородных опорных понятий. Таким образом, концепт переходит в категорию. Поэтому мы считаем правильным и в других исследованиях, и в своем исследовании затронуть тему концептов, объективизированных в эстетико-художественном понятии.

КАСПИЙ ► ЛЕЧЕНИЕ:

Теңізді бойлап бір жүріп өтсең кешқұрым,
Етпейсің қажет дәрінің, емнің ешбірін.
Не нужно никаких лекарств, лечений,
Достаточно лишь пройтись вечером вдоль побережья моря (И.Исаев)

– чертежная форма, схема.

КАСПИЙ ► ЧЕЛОВЕК:

Сәлем Каспий, Сәлем саған Алатаудың шыңынан.

Сенің жойқын құдіретіңе бас ідім.
Сен маңғазсың кең дүниедей көсілген.
Күн батады, күн шығады төсіңнен,
О, қарт Каспий тұршы орныңнан құшайын
Теңіз ұйқыда түлектері ояу.
Привет, Каспий, Привет тебе с вершин Алатау.
Я преклоняюсь пред твоими сокрушительными качествами.

Ты величавый, как просторный мир.

Солнце заходит, солнце восходит на твоей груди.

О, старец Каспий, встань, я обниму тебя.
Море спит, выпускники его бодрствуют.

(Б.Абдразаков) – фрейм.

КАСПИЙ ► МУЗА:

О, Каспий, маған шабыт бер!
(Жатқаным жоқ бұл өмірден қалыс қап,

Кейбір жайттар жейді жанды жаныштап.
 Алыс бәрі ағайыным, туған жер,
 Жырымнан да барамын мен алыстап,
 Жыр ордасы қайдасың сен жетейін,
 Сенсіз менің көншімейді көкейім.
 Мендуана жеген жандай жүрмін мен,
 Қандыра алмай лағыл жырдың жете иін.
 Жауһар өлең өмірімді дәріптер,
 Еңбек етем жыр жолында ағып тер.
 Тұрақтадым құшағыңа мен сенің,
 Қасиеті Маңғыстаудың, шабыт бер.
 Көкірегіне от үрлеген талайдың,
 Махамбеттің жыры маған ақ айдын.
 Рух берші өрнектеуге батыл сөз,
 Абыл ата Ақберені Адайдың.
 Босағасы басқа дала, басқа үйдің,
 Тұрақтаған мекеніме басты идім.
 Жыр еліне алыс сапар шектім мен,
 Шабыт алып толқынынан Каспийдің)
 О, Каспий вдохнови меня!
 (Я не нахожусь в стороне от этой жизни,
 Некоторые вещи берут за душу.
 Все далеко: родня, родная земля
 И от супруга отдаляюсь я,
 Где ты, центр поэмы, я хочу добраться до тебя,
 Без тебя моей душе не петь
 Я хожу словно беленов объелась,
 Не в силах утолить жажду рубиновой поэмы.
 Мои стихи жизни тетрадь,
 В которой я тружусь, пишу стихи.
 Остановилась я в объятиях твоих,
 Священный Мангистау, дай вдохновение мне.
 Ты разжигал огонь в груди у многих,
 Поэмы Махамбета для меня белая гладь.
 Дай дух мне, чтобы разукрасить смелое слово,
 Абыл Ата, Белая броня рода Адай
 Порог другой степи, другого дома
 Я преклоняюсь перед землей, в которой я
 осела.

Я отправилась в дальний путь в страну поэмы,
 Вдохновляясь волнами Каспия) (Қарашаш
 Токсанбай). Это – ситуативная форма (сценарий):
 Человек, отдалившийся от вдохновляющей его
 земли – хочет вновь вдохновиться поездкой на род-
 ную землю – после поездки возвращается вдохнов-
 ленный.

КАСПИЙ ► ЦЕНТР РЫБОЛОВСТВА

Каспийдің бойын жайлаған
 Балығын қойдай айдаған
 Бакытты елдің баласы
 Ты сын счастливого народа,
 Проходя вдоль побережья Каспия,
 Ты перегоняешь рыб, как стадо овец. (Сәттіғұл
 Жанғабылұлы) – фрейм. В традиционных изобра-
 жениях языкового сознания словосочетание пере-
 гонять людей как стадо овец и перегонять как стадо
 овец показывают негативные взаимоотношения. В
 данном же словосочетании перегонять рыбу как
 стадо овец показано превращение рыбы в богат-
 ство, в благосостояние.

Біздің Каспий ерлері
 Балықты қойдай бағып жүр,
 Телегей түпсіз теңіздің

Қолқасына қол салып
 Тереңіне барып жүр,
 Кеңінен төгіп кестесін
 Шөпшегін жиі қағып жүр
 Тюленді тайдай тулатып
 Мойнына арқан тағып жүр...
 Мужчины нашего Каспия
 Пасут рыбу как овец.
 В глубокое бездонное горло моря
 Они засовывают свои руки.
 Часто похлопывают по плечу внуков,
 И как жеребцов
 Запрягают арканами тюленей... (Сәттіғұл
 Жанғабылұлы), 1939 год. В мыслительном изобра-
 жении теперь рыбы пасутся как овцы, тюлени убе-
 гают от того, чтобы его как жеребцов не запрягали
 арканами. И все же

Каспийдің айтсам көлемін,
 Үш жүз құлаш тереңнен.
 Ерлерім түбін сүзіп жүр,
 Балығын қойдай тізіп жүр.
 Если говорить об объеме Каспия,
 Из глубины в 300 размахов
 Мужчины просеивают дно,
 Собирая рыбу как овец. (Сәттіғұл
 Жанғабылұлы)

Мынау біздің Каспийдің
 Сары алтындай сапалы
 Әрбір түрлі ішінен
 Балығы қайнап өреді
 Вскипая, из качественного,
 как желтое золото,
 нашего Каспия
 выливается разная рыба. (Сәттіғұл
 Жанғабылұлы), 1960 год.

Байлығы қайнап тасыған,
 Азаймайтын асылан
 Каспийдің жақын жағасы
 Нескончаемое богатство
 Выкипает и выливается
 Из Каспия на берег. (Сәттіғұл Жанғабылұлы),
 1963 год. – схема. Рыба пасется – кипит – вылива-
 ется.

Название КАСПИЙ в последней коннотации
 изображено как центр нескончаемого богатства,
 центр благосостояния. Но в современной поэтике
 есть оппозиционные понятия, связанные с этим
 названием.

КАСПИЙ ► ТРАГЕДИЯ

Дәуірлер дүмпуінен аман келген,
 Қарт Каспий не құқайға шамаң келген.
 Көрмеп ем мұндай қайғы шеккенінді.
 Ең тағып айдынына Каспий деген
 Ешкімге сақтан басқа билетпеген.
 Қазақтың маңдайына бақ мекен ғой.
 Бағың болған көк теңіз сорың болар.
 Благополучно добравшийся к нам через эпохи,
 Старец Каспий, ты многое пережил.
 Никогда не видел я, чтобы ты так страдал.
 Поставив метку на простор под названием Кас-
 пий,
 Не подчинялся никому, кроме саков.
 Ты земля обетованная для казахов.

Ставшее счастьем, синее море, может стать и несчастьем (Ғ.Әріп)

Қайдан туды апырай басыма күн.
Қарт Каспийге қатерлі төнді қауіп,
Ей адамзат қалай мен жасырамын.
Қызыл балық, ит балық, қара балық,
Құрбаны боп кетпегей қара майдың
Откуда навалились эти беды на наши головы.
Над старцем Каспием навалилась опасность,
Эй, человечество, как могу скрывать я это.
Красная рыба, тюлень, черная рыба,
Не станьте жертвой черного масла (Ғ.Әріп).

В изображении предыдущего автора концепт Каспий вызывает гордость избытком рыбы, тюленей, формирует позитивное воздействие. А последний автор сетует о том, чтобы бағың болған көк теңіз, қазақтың маңдайына бақ мекен сорың болар (синее море, ставшее счастьем для казахов, может стать бедой для него). Он желает, чтобы море Қара майдың құрбаны болып кетпегей (не стало жертвой черного масла). Поскольку «жер-жаһанның біле бір сек ертеңі тапсырылған эстафета тірегі» (будущее всей земли – переданная эстафета) (Ғ.Әріп).

Современное трагическое состояние Каспия, влияющее на сознание высоко эмоциональных личностей, конкретизируется следующими исследовательскими сведениями: «Необходимо остановить непрерывное истребление сельди, кильки и другой мелкой рыбы. Необходимо прекратить геофизические взрывы и раскопочные работы в связи с отсутствием качественного бурового оборудования.

7 регионов на берегу Каспия уже ушло под воду, еще 28 находятся в такой же опасности. 11 из них – месторождения с запасами в 5 млн тонн нефти. Новую опасность представляет Мангышлакский атомно-энергетический комбинат рядом с Актау.

Загрязненность моря составляет 4-6 ПДК [3, 12 б], а в регионе Азербайджана 10-16. В период 1983-1989гг. количество осетровых уменьшилось на 7 млн. У Каспия есть возможность самоочищения, нужно лишь не мешать этому. Ежегодно через реки

в море вливается 2,5 тонны тяжелых металлов и 62-146 тысяч тонн нефтепродуктов. Со стороны Баку в море выбрасывается 300 млн куб.метров вредных веществ. Каспий превратился в место, куда выливаются грязная и водопроводная вода. По сравнению с экологическими проблемами Каспия состояние Арала намного лучше. Каспий постепенно превращается в кризисный регион. Он может стать очагом тяжб между многими странами» [7, 71 б.].

Таким образом, мы делаем вывод о том, что «старец Каспий» – выражает отношение между прошлым и настоящим, между традициями и новшеством, между благоприятным и неблагоприятным данным богом уделом и бессовестным отношением к этому уделу, то есть топоним с оппозиционными отношениями превращен в микроконцепт, дополняющий концепт МАНГИСТАУ.

Использованная литература:

1. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – М.: Флинта: Наука, 2004, – 296 с.
2. Рысбергелі Қ. Қазақ топонимиясының лингвокогнитивтік және этномәдени негіздері: филол. ғыл. докт. ...дис. – Алматы, 2010. – 262 б.
3. Маңғыстау энциклопедиясы. – Алматы: Атамұра, 1997, – 384 б.
4. Оразов М. Қазақ тілінің семантикасы. – Алматы: Рауан, 1991. – 216 б.
5. Әмірбекова А. Концептілік құрылымдардың поэтикалық мәтіндегі вербалдану ерекшелігі. (М. Мақатаев поэзиясы бойынша): филол. ғыл. докт. ...дис. – Алматы, 2005, – 131 б.
6. Шафиков С.Г. Категории и концепты в лингвистике // Вопросы языкознания, 2007, №2. С. 3–18.
7. Аманниязов К.Н. Каспийское море. – Алматы: Қазақ университеті, 1999 – 111с.
8. Сәттігүл Жанғабылұлы. Аманат: өлең толғаулар, жыр дастандар. – Алматы: Ер-Дәулет, 1996 – 386 б.
9. Әріп Ғ. Цунами // Маңғыстау. 17.16.2006.

Colloquium-journal №6 (165), 2023

Część 1

(Warszawa, Polska)

ISSN 2520-6990

ISSN 2520-2480

Czasopismo jest zarejestrowany i wydany w Polsce. Czasopismo publikuje artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Magazyn jest wydawany w języku angielskim, polskim i rosyjskim.

Częstotliwość: co tydzień

Wszystkie artykuły są recenzowane.

Bezpłatny dostęp do elektronicznej wersji magazynu.

Przesyłając artykuł do redakcji, autor potwierdza jego wyjątkowość i jest w pełni odpowiedzialny za wszelkie konsekwencje naruszenia praw autorskich.

Opinia redakcyjna może nie pokrywać się z opinią autorów materiałów.

Przed ponownym wydrukowaniem wymagany jest link do czasopisma.

Materiały są publikowane w oryginalnym wydaniu.

Czasopismo jest publikowane i indeksowane na portalu eLIBRARY.RU,

Umowa z RSCI nr 118-03 / 2017 z dnia 14.03.2017.

Redaktor naczelny - **Paweł Nowak, Ewa Kowalczyk**

«Colloquium-journal»

Wydawca «Interdruk» Poland, Warszawa

Annopol 4, 03-236

Format 60 × 90/8. Nakład 500 egzemplarzy.

E-mail: info@colloquium-journal.org

<http://www.colloquium-journal.org/>